

NÛBIHAR AKADEMÎ

Kovara Akademîk a Xebatên Kurdî ya Navneteweyî
International Peer-reviewed Journal of Kurdish Studies

Biha ٤15 - The cost ٤15

Cinema, Horror and the Wrath of God:
Turkish Islam's Claims in the Kurdish East

Ali SENGUL

Asta Segmentale û Suprasegmental de Yewine-Vengê Zazakî

Ahmet Kirkan

Hilsengandinek li Ser Pirtûkên Rêzimana Kurmancî
ji Aliyê Rêbazên Hînkirina Rêzimanê ve

Şehmus KURT

Hûrnêrînek li Ser Naveroka Heyranokên Herêma Wanê

Mehmet Yıldırımçakar

WERGEREK / A TRANSLATION

Zimanê Kurdî

Jaffer SHEYHOLISLAMI | Ji Îngilîzî bo Kurdî: Mehmet Yonat

DOKUMENTEK / A DOCUMENT

ژماره‌ی ١٠١ ی رۆژنامه‌ی کوردستان بۆ یه‌که‌م جار

مه‌هاباد: فه‌ره‌یدون چه‌که‌یمزاده

**NÛBIHAR
AKADEMÎ**

Kovara Akademîk a Xebatên Kurdî ya Navneteweyî
International Peer-reviewed Journal of Kurdish Studies

Cild 4 Jimar 14 Sal 7 - 2020

Volume 4 Issue 14 Year 7 - 2020

Pak Ajans Yay. Tur. ve Dış Tic. Ltd. Şti.
Büyük Reşitpaşa Cad. Yümni İş Merkezi No: 22/29
Vezneciler – Fatih / İSTANBUL
Tel & Faks: 0212 519 00 09
www.nubiharakademi.com | http://dergipark.gov.tr/nubihar
E-mail: nubiharakademi@gmail.com

Li Ser Navê Pak Ajansê Xwediyê Kovarê û Berpîrsê Karên Nivîsê
On Behalf of Pak Agency the Owner of Journal and Responsible Editor
Pak Ajans Yayıncılık Ltd. Şti. adına Sahibi ve Yazışları Müdürü
Süleyman Çevik

EDİTORÊN JIMARÊ / ISSUE EDITORS

Bor, İbrahim / Assoc. Prof., *Indiana University, USA*
Yonat, Mehmet / Dr., *Mardin Artuklu University, Turkey*

DESTEYA EDİTORİYÊ / EDITORIAL BOARD

Acar, Hayrullah / Assoc. Prof., *Mardin Artuklu University, Turkey*
Adak, Abdurrahman / Prof., *Mardin Artuklu University, Turkey*
Aslanoğlu, Osman / Asst. Prof., *Dicle University, Turkey*
Aydın, Tahirhan / Prof., *Mardin Artuklu University, Turkey*
Beltekin, Nurettin / Asst. Prof., *Mardin Artuklu University, Turkey*
Bor, İbrahim / Assoc. Prof., *Indiana University, USA*
Ergün, Zülküf / Dr., *Mardin Artuklu University, Turkey*
Tek, Ayhan / Assoc. Prof., *Mus Alparslan University, Turkey*
Türel, Vehbi / Assoc. Prof., *Bingöl University, Turkey*

ÇAP / PRINTED BY

Hünkar Organizasyon Matbaa
Balabanağa Mah. Doğruman İş Mrk. No: 6 Büro: 5-6
Fatih-İstanbul Tel: 0 212 520 72 59
Sertifika No:17815

MÎZANPAJ & PAGE DESIGN

Şemal Medya (semalmedya@gmail.com)

Kovara Nûbihar Akademîyê ji aliyê van îndeksan ve tê naskirin:
The Journal of Nûbihar Akademî is accepted by these indexes:

Nûbihar Akademî kovareke bihekem, akademîk û navneteweyî ye. Di demsalên bihar û payîzê de salê du caran tê weşandin. / Nûbihar Akademî is an international peer-reviewed academic journal. It is published biannually in spring and autumn.

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın.
ISSN: 2147-883X

DESTEYA ŞÊWRÊ / ADVISORY BOARD

Akin, Salih / Assoc. Prof., *Rouen University, France*

Bozarlan, Hamit / Prof., *École des Hautes Études en Sciences Sociales, France*

Bruinessen, Martin Van / Prof., *Universiteit Utrecht, Nederlands*

Jalil, Jalile / Prof., *Instituta Kurdzaniyê, Wien, Austria*

Kreyenbroek, Philip G. / Prof., *Georg-August University, Germany*

Musa, Abdulwahab Khalid / Prof., *Zakho University, Kurdistan-Iraq*

Vali, Abbas / Prof., *Independent Academician*

Yeğen, Mesut / Prof., *Independent Academician*

NAVEROK / CONTENTS

JI EDÎTOR/EDITORIAL..... 07-09

Cinema, Horror and the Wrath of God:

Turkish Islam's Claims in the Kurdish East

Sînema, Tirs û Xezeba Xwedê: Angaştên Îslama Tirkan li Rojhilata Kurd

ALI SENGUL11-28

Asta Segmentale û Suprasegmental de Yewine-Vengê Zazakî

Segmental and Suprasegmental Levels Phonemes in Zaza

AHMET KIRKAN.....29-46

Hilsengandinek li Ser Pirtûkên Rêzimana Kurmancî

ji Aliyê Rêbazên Hînkirina Rêzimanê ve

An Evaluation on Kurdish Grammar Books in Terms
of Grammar Teaching Methodologies

ŞEHMUS KURT47-59

Hûrnêrînek li Ser Naveroka Heyranokên Herêma Wanê

An Overview of the Content of the Heyranoks of Van Region

MEHMET YILDIRIMÇAKAR.....61-82

WERGEREK / A TRANSLATION

ZIMANÊ KURDÎ

JAFFER SHEYHOLISLAMI / Ji Îngilîzî bo Kurdî: Mehmet Yonat 83-106

DOKUMENTEK / A DOCUMENT

ژماره‌ی ۱۰۱ ی پۆژنامه‌ی کوردستان بۆ یه‌که‌م جار

مه‌هاباد: فه‌ره‌یدون هه‌که‌یمزاده 107-118

Editor

Ji Nûbihar Akademîyê merheba!

Kovara Kurdolojîyê Nûbihar Akademî, di sala xwe ya heftan a kovargerîya akademîk de bi hejmara xwe ya 14an li pêşberî raya giştî ya akademîk e. Di vê hejmarê de çar gotar, dokumentek û wergerek cih digirin. Du gotar bi Kurdîya Kurmancî, yek bi Kurdîya Zazakî û yek jî bi Îngilîzî ye. Dokumenta vê hejmarê bi Soranî, wergêran jî bi Kurdîya Kurmancî ye. Temayên vê hejmarê bi mijarên curbicur yê Kurdolojîyê ve eleqedar in.

Ali Sengul di gotara xwe ya Îngilîzî ya bi navê “Cinema, Horror and the Wrath of God: Turkish Islam’s Claims in the Kurdish East”ê de xwendineke allegorik ya filmê tirsê yê bi Tirkî yê bi navê *Büyü / Efsûnê* (Orhan Oguz, 2004) pêşkeş dike. Li gor vê xwendinê, berîya filmê *Büyüyê* îdeolojîya sînematik ya Tirkîyeyê ji bo Rojhilata Kurd realîzma civakî bû. Lê di vî filmî de pirsgerêkên Rojhilata Kurd bi îdeolojîya Turko-Îslamîkê hatine nixandî. Di filmê *Büyüyê* de Rojhilata Kurd wekî cihekî tirs, mirin û efsûnê tê nîşandan û Îslam wekî çareserîyê tê pêşkeşkirin. Nivîskar vî filmî wekî destpêka çanda populer a Tirkîyeyê dinirxîne ku ev çanda populer xwedîyê şopên îdeolojîya neteweyî û herêmî ya şewesaiya siyaseta Îslamîparêz e.

Ahmet Kırkan di gotara xwe ya bi navê “Asta Segmentale û Suprasegmental de Yewine-Vengê Zazakî” de mijara fonemên Kurdîya Zazakî di asta segmental û suprasegmental de nixandîye. Bi vê xebata xwe de ku bi Kurdîya Zazakî hatîye nivîsîn, nivîskar hewl daye ku allofon û allomorfên Kurdîya Zazakî bi krîterên zanista fonolojîyê ve pênasê bike.

Şehmus Kurt di gotara xwe ya bi navê “Hilsengandinek li Ser Pirtûkên Rêzimana Kurmancî ji aliyê Rêbazên Hînkirina Rêzimanê ve” de ku bi Kurdîya Kurmancî hatîye nivîsîn, heft pirtûkên rêzimana Kurdî di çarçoveya rêbazên sereke yê hînkirina rêzimanê de nixandîne. Nivîskar gihîştîye wê encamê ku ev pirtûk bi endîşeyên cuda hatine nivîsîn.

Gotara dawîn ya vê hejmarê bi folklorê Kurdi ve eleqedar e. **Mehmet Yıldırımçakar** di gotara xwe ya bi navê “Hûnêrînek li Ser Naveroka Heyranokên Herêma Wanê” de keresteyên folklorîk yê herema Wanê bi awayekî sistematîk nixandîne. Bi vê xebatê tê dîtin ku heyranok ji hêla hêma, motif û sembolan ve gelekî dewlemend in.

Wegera vê hejmarê gotara **Jaffer Sheyholislami** ya bi navê “(The Kurdish Language)” e ku ji hêla **Mehmet Yonatî** ve ji Îngilîzî bo Kurdîya Kurmancî hatîye wergerandin. Ev gotar hem ji hêla agahîyên xwe yên derbarê zaravayên Kurdî de hem jî ji hêla berawirdkirina zaravayên Kurdî Kurmancî û Soranî ve gelek girîng e. Lê qiymeta eslî ya vê wergerê ew e ku ev gotar agahîyên gramatîk yên derbarê Kurdîya Soranî de bi awayekî sîstematîk pêşkeşî xwînerên Kurdîya Kurmancî dike. Dîsa, metna mînak ya di dawîya gotarê de ji bo têgîhîştina avanîya Kurdîya Soranî û berawirdkirina wê bi Kurdîya Kurmancî re gelek fonksîyonel e.

Di vê hejmarê de di beşa belgenamê de hejmara 101ê ya rojnameya Kurdistanê ya dema Komara Mehabadê cih digire. Ev ji hêla **Feridoon Hakimzade** ve bi navê “ی کوردستان بو یەکەم جار ۱۰۱ ی رۆژنامه ژماره” bi Kurdîya Soranî hatîye amadekirin. Ji bilî rûpelên vê hejmara rojnameya Kurdistanê, nivîskar hem behsa çîroka dîtina vê hejmarê dike hem jî gotareke vê hejmarê di vê nivîsê de dide.

Heta hejmara bê ya **Nûbihar Akademîyê** ku em ê dîsa bi xebatên nû yên zanistî bên pêşberî we bimînin di nav xweşîyê de.

Edîtorên Jimarê

Editorial

Nûbihar Akademi presents its 14th issue in its seventh year of academic journalism. This issue includes four articles, a document, and a translation under varied topics of Kurdology. Two articles are in Kurmanji Kurdish, one is in Zazaki Kurdish and one is in English. The document of this issue is in Sorani Kurdish, the translation is in Kurmanji Kurdish.

Ali Sengul in his article written in English and titled “Cinema, Horror and the Wrath of God: Turkish Islam’s Claims in the Kurdish East” offers an allegorical reading of the Turkish horror film *Büyü* / Spell (Orhan Oguz, 2004). According to this reading, before the film *Büyü*, the cinematic ideology of Turkey was social realism for the Kurdish East. But in this film, the problems of the Kurdish East are evaluated with Turko-Islamic ideology. In *Büyü*, the Kurdish East is portrayed as a place of fear, death, and enchantment, and Islam is presented as a solution. The author considers this film as the beginning of the popular culture in Turkey which has traces of the national and territorial ideology of the new pro-Islamic political formation.

Ahmet Kırkan in his article titled “Asta Segmentale û Suprasegmental de Yewine-Vengê Zazakî” evaluates Zazaki Kurdish phonemes in segmental and suprasegmental levels. With this work written in Zazaki Kurdish, the author has tried to define the allophones and allomorphs of Zazaki Kurdish with the criteria of phonology.

Şehmus Kurt in his article titled “Hilsengandinek li Ser Pirtûkên Rêzimana Kurmancî ji aliyê Rêbazên Hînkirina Rêzimanê ve” which is written in Kurmanci Kurdish, evaluates seven Kurmanci grammar books with basic criteria of teaching grammar. The author concludes that these books were written with different ideas in mind.

The last article on this issue is about Kurdish Folklore. **Mehmet Yıldırımçakar** in his article titled “Hûrnêrînek li Ser Naveroka Heyranokên Herêma Wanê” offers a systematical evaluation of some folklore materials of the Van region. This work shows that *Heyranoks* are very rich in images, motifs, and symbols.

In the translation section, **Jaffer Sheyholislami**’s article titled “(The Kurdish) Language” translated for Kurdish by **Mehmet Yonat**. This article is important both for its information about Kurdish dialects and for comparing Kurdish dia-

lects of Kurmanji and Sorani. But the real value of this translation comes from the fact that this article systematically provides grammatical information about Sorani Kurdish to Kurmanji Kurdish readers. Moreover, the example text at the end of the article is very functional for understanding the structure of Sorani Kurdish and comparing it with Kurmanji Kurdish.

This issue contains the 101st issue of the Kurdistan newspaper of the Republic of Mahabad in the documentary section. This document is presented by **Feridoon Hakimzade** in Sorani Kurdish with the title “ژماره‌ی ١٠١ ی رۆژنامه‌ی کوردستان بۆ یه‌که‌م” “چار”. In addition to the pages of this issue of the Kurdistan newspaper, the author tells how he reaches this issue and gives an article of this issue of Kurdistan newspaper.

We are looking forward to bringing you new and exciting scientific work in the next issue of Nûbihar Academy.

Editors of the Issue

Cinema, Horror and the Wrath of God: Turkish Islam's Claims in the Kurdish East

Sînema, Tirs û Xezeba Xwedê: Angaştên Îslama Tirkan li Rojhilata Kurd

Ali Sengul*

ABSTRACT:

This article offers an allegorical reading of the Turkish horror film *Büyü / Spell* (Orhan Oguz, 2004). As the first Turkish horror film that takes Islam at the center of its narrative and the first horror film taking place in the Kurdish East, *Büyü* shifts the ideology of cinematic East away from social realism and the representation of the region as a space to be modernized under national modernization process. Unlike the East in social realism where feudalism, Islam and illiteracy were seen as the main problems to be dealt with, *Büyü*'s main concern over the East is its diversion from Islam and the threat the influx of non-Muslims poses to the Turco-Islamic unity the region is shown to enjoy in a remote past. In *Büyü*, the Kurdish East is represented as a space of horror, death, and sorcery, and Islam is offered as a remedy. The article studies the film as an early example of popular culture in Turkey where one can trace the national and territorial ideology of the new pro-Islamic political formation, which during the early 2000s was in search of hegemony against not only the secularist Turkish political elite but also the Pro-Kurdish political movement in the Kurdish East.

Keywords: Horror film, Turkish cinema, social realism, allegory.

PUXTE:

Ev gotar xwendineke allegorîk ya filmê tirsê yê bi Tirkî yê bi nave *Büyü / Efsûnê* (Orhan Oguz, 2004) pêşkeş dike. Wekî filmê tirsê yê bi Tirkî ku cara ewil Îslamê dixê navenda vegotina xwe û filmê ewil yê tirsê yê ku li Rojhilata Kurd bûyerên wî têne meydanê, filmê *Büyü* îdeolojîya sînamatîk ya Rojhilatê ji realîzma civakî û ji wê

* **Baruch College, City University of New York, Communication Studies Department, Adjunct Assistant Professor** / Baruch College, Zaniñgeha City ya New Yorkê, Beşa Xebatên Komînikasyonê, Dr. alifuat.sengul@baruch.cuny.edu. ORCID: 0000-0001-6518-9375

temsîliyeta heremî dûr dixê ku ew wekî mekanekî di bin pêvajoya modernîzasyona neteweyî de dihate modernîzekirin. Di realîzma civakî de, li Rojhilatê feodalîsm, Îslam û nexwendatî wekî pirsgrêkên bingehîn dihatin dîtin ku divê pê re mucadele bihata kirin. Lê di filmê *Büyük* de endîşeya bingehîn ya Rojhilatê ji Îslamê dûrketin û îstîlaya unsurên ne musulman e ku ew îstîla li ser yekîtîya Turko-Îslamîk e ku ev herêm ji berê ve ye ji vê yekîtîyê sûd werdigire. Di filmê *Büyük* de Rojhilata Kurd wekî cihêkî tirs, mirin û efsûnê tê nîşandan û Îslam wekî çareserîyê tê pêşkeşkirin. Ev gotar li ser wî filmê dixebite ku ew wekî mînaka destpêkê ya çanda populer a Turkiyeyê dikare were nirxandin. Di vê çanda populer ya Tirkîyeyê de mirov dikare şopên îdeolojîya neteweyî û heremî ya şewesaiya siyaseta Îslamîparêz bibîne ku di destpêka salên 2000î de, ne tenê li dijî sekulerên politîk ên Tirk, lê li hember tevgera politîk ya Kurd-Parêz jî li pey hegemonyayê ketibû.

Bêjeyên Sereke: Filmên tirsê, sînemaya Tirkî, realîzma civakî, alegorî.

1. INTRODUCTION

What does cinematic horror have to tell us about the fears and terrors of its historical time? This article responds to this question in relation to *Büyük / Spell*, the 2004 Turkish horror film directed by Orhan Oguz. The film follows an archeology team en route to Dengizhan village in Eastern Turkey to find a lost manuscript written by Sultan Salih, a 14th century Sultan of Artuqids, which, according to a team member, was “one of the first Turkic states in Anatolia.” During their journey, the team comes across an old, white-bearded miller who reveals that the village “has attracted the wrath of Allah” after a sorceress came and forced the villagers to commit “terrible sins.” Despite the old miller’s warning that the village is uninhabitable, the professor, the leader of the team, assures the team members that “hundreds of similar stories are told in this region, they are all myths and legends,” and they should proceed as planned. Extraordinary accidents strike the team as soon as they depart from the miller. In the village, the team fails in its mission to find the manuscript as the team members are constantly attacked by invisible forces. At the end of the film, only two of them survive the attacks: Sedef, the professor’s daughter, who is possessed by a Jinn and is responsible for some of the atrocities, and Ayşe, the sympathetic linguist of the team who managed to repel Sedef’s attack by reciting sūras from Qur’an and with the help of the protective amulet that the miller gave her.

An allegorical reading of a horror film is one way to situate *Büyük* within its historical context by seeking correspondences between the horrific content within the text and the social and political fears and anxieties of its time.¹ In the horror

1 For an extensive allegorical study of horror film, see Lowenstein, A. (2005). *Shocking Re-resentation: Historical Trauma, National Cinema, and The Modern Horror Film*. New York: Columbia University Press.

genre, this relationship is often not readily available as the success of the shock value within the diegetic space relies on the suspension of the very relationship that the allegorical method seeks to expose. Theorizing within the context of the horror genre has the possible effect of disenchanting, or “spoiling” the premise of the film. This disenchantment, on the other hand, opens up the semiotics of the text and allows us to trace the referent that the horror text “speaks otherwise.”² The allegorical method, so to speak, seeks to reveal the semiotic map of the allegorical moment in the text which “delivers its message by way of concealing it.” (Jameson 2020, p. xiv) To make explicit an allegorical relationship between *Büyü*'s text and its historical time, I will address the following questions: Why does *Büyü* use the conventions of the horror genre to tell its story about the fall of an Islamic village? Why does the film take place in the Kurdish East? And whose fear is it that the horror we witness on the screen reveals and abuses?

Büyü's production corresponds to an important shift within Turkey's national politics in the early 2000s from a long period of Kemalist/Secular ruling, during which political power put into effect drastic social and cultural reforms for national modernization—and when the pro-Islamic population was seen as the target of these state practices—to a period of pro-Islamic governmentality and religious hegemony, during which the ruling Justice and Development Party/Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) effectively instrumentalized the discourse of victimhood to dismantle the Kemalist political establishment and their modernist reforms³. By the mid-2010s, AKP had accomplished the political transformation and become an authoritarian party-state. *Büyü* was one of the earliest cinematic texts that reenacted this transition from Kemalist-secular to pro-Islamic governance, and as such, it considerably informed the main contours of the domestic horror films later on. The significant majority of the domestic horror films released during the following decade took their subjects from Islamic cosmology and the Qur'an, and at its first-time peak in 2015, seventeen out of nineteen domestic horror films were inspired by pro-Islamic religious themes (Özkaracalar 2016). Arslan (2014), Özkaracalar (2013, 2016), Simsek (2016), Arapkirli (2017) and Koçer (2019) relate the prominence of religion in the horror genre to the rising hegemony of political Islam during the same period. That these horror films take their themes from within Islamic texts doesn't mean that Islam is represented as

2 Composed of the Greek *allos* “the other” and *-agorein* “the speak publicly”, the word allegory means “speak[ing] otherwise” (Lowenstein, 2005: 4) As a textual strategy, allegory functions at the limit of representation: at the intersection between what can and cannot be said, and what should and should not be concealed.

3 In the 2002 general elections, when the AKP entered the elections for the first time, the party got 34.45 percent of the national votes which was about as much as the next three party's votes combined.

horrific. To the contrary, within the overwhelming majority of these films—in what Özkarakalar calls “Islamic horror” films—horror marks the *outside* of Islam, the horror is triggered by an anti-Islamic act like sorcery.

What is striking in the generic continuity of Islam in these horror films is not simply the religious references they animate but the recurrence of Jinn as the central character in charge of the horrific content (Şimsek 2016), whereas other supernatural forces like ghosts and zombies do not enjoy much screen time. One reason offered for this casting choice is the cultural relevance of Jinn in a predominantly Muslim society as it is the only supernatural character whose existence is recognized in Qur’an. Ghosts and zombies are transmuted humans who, due to their untimely—and typically unjust—death, are trapped between the worlds of the living and the dead until they settle their account among the living⁴. Neither ghosts nor zombies exist in the narrative traditions in the region. Jinn, however, as a third kind between humans and angels, is part of Islamic discourse.

In Islamic horror films, Jinn are inactive inhabitants of the earth until they are called for a mission by a sorcerer/sorceress and become actants intervening in the fatalistic world of Islam. The narrative structure of the Jinn stories has an important ideological function: although they appear to be antagonists challenging Islam, Jinn’s diegetic presence works to affirm Islamic jurisdiction. Their presence separates inside and outside, safety and danger, and life and death. When a Jinn is called for a mission, it wreaks havoc indiscriminately, but the violence we see on the screen has a circular structure and it always starts from, and comes back to, the characters responsible for its freedom. The diegetic Jinn is a trope of liminal space to separate what is acceptable according to (Islamic) law and what is not. The audience is called to embrace the diegetic horror through cathartic disidentification. The conservative, law-abiding effect of the Islamic horror is secured by creating a safe distance for the audience to watch the horrific encounter. Since the horror is triggered by a border-crossing anti-Islamic act like sorcery, when the characters are attacked by Jinn, the audience is assured to feel safe as long as they disapprove the border-crossing. This assumed difference between the audience and the victims is part of the pleasure of the text. Disidentifying with the hunted abject characters, claiming that *we are not like them* and even believing that *they deserve it because they are responsible for it*—they summoned the Jinn or they went in to a place they should not have gone—is an important part of the films’

4 George Romero, the director of the *Night of the Living Dead* (1968) explains how he came up with the topic of the film: “It came out of the anger of the times. No one was gleeful at the way that the world was going, so these political themes were addressed in the film. Zombies could be the dead in Vietnam; the consequences of our mistakes, you name it.” (from the interview in the documentary film, *The American Nightmare* (dir. Adam Simon 2004).

ideological investment. This disidentification affirms the law, normalize violence, justifies punishment, and interpellates the audience as Muslim subjects. We see this ideological work in *Büyük*. The film's ideological investment is predicated on the border-crossing sorceress who released the Jinn and the archeological team who, against the forewarning of the miller, came to the cursed space.

2. ONCE UPON AND TIME IN THE EAST...

Büyük is the first horror movie in Turkey to deal with Islam as a central concern.⁵ Rather than a source of fear, like it was in social realism, in *Büyük* religion is offered as the solution to the horror instigated by the sorceress' sacrilegious act. But the film's solution to the anti-Islamic horror is equally horrific: "Allah" punishing the anti-Islamic deed and annihilating the village without sparing any living being. This horrific act is neither articulated nor problematized as part of the horror, yet it is in this justified yet unarticulated horror that we can trace the film's allegorical investment. In the old miller's story where we learn why the village became uninhabitable, one can catch a glimpse of how the film treats the two horrors:

The village has taken the wrath of Allah. Nobody lives there anymore. A very long time ago, big sins were committed in that village. In the past, it was a peaceful and fertile place. Until one day a sorceress came and settled in the village. The village became home to inauspiciousness and evil. The sorceress convinced the villagers that baby girls were to blame for the evil. And people did things that attracted the wrath of Allah.⁶ Only one man didn't believe the sorceress, and he and his wife hid their only baby, a girl, from the villagers and the sorceress for years. One day the mother suddenly died [...] and the man married a woman from another village. Soon the new wife became jealous of the stepdaughter, and one night she went to the sorceress to cast a spell on the father to kill his daughter. Everything started after that night. Curse after curse rained on the village until no living being was left alive.

The old miller's story of the village explains the film's opening scene in which we see past events unfolding: In an old-looking room, the father carves a cradle for his daughter's doll and occasionally checks on her playing with a toy in the hallway. The stepmother seems to be frustrated with the father's disproportioned

5 There are only few other Turkish horror movies listed in Turkish cinema historiographies prior to *Büyük*. *Ciglik / Scream* (Aydin Arakon, 1949), *Drakula Istanbul'da / Drakula in Istanbul* (Mehmet Muhtar, 1953), *Ölüm Saati / Time to Die* (Orhan Ercin, 1954), *Ölümler Konusmaz ki / Dead don't Speak* (Yavuz Yalinkilic, 1970), *Seytan / The Exorcist* (Metin Erksan, 1973).

6 In a flashback sequence, we see a group of women in black chador on a hilltop standing a short distance from the sorceress. One of the women hands the baby she was holding to a young man who delivers it to the sorceress. As the women cry, the sorceress puts the baby in a hole and covers it with dirt.

love for the daughter. In the next shot, the father tucks the daughter in her bed while the stepmother watches them with a disappointed face. Then the camera follows her as she walks into another room and reaches out to a bookcase hanging on the wall. She takes what appears to be the Qur'an and leaves the house. Outside, she spots the sorceress's house on the hilltop under the moonlight. Inside the house, we see the sorceress preparing her spell in a dark room filled with scorpions on the ground. Upon entry, the stepmother takes off her clothes and waits for the sorceress. To initiate the spell, the sorceress whips the stepmother's bare chest with a thorned stick and scrapes her blood with a dagger, and uses it in her spell. No conversation takes place between them. The stepmother gives the sorceress a piece of fabric, apparently from the father's clothes. The sorceress conducts a series of rituals and as the ritual continues, we cut back and forth between the father still working on the basinet and the sorceress conducting sorcery. As the spell takes effect, the father gets distraught and the daughter wakes up in distress back in her room. The camera pans to a piece of stretched leather hanging on the wall in her room. The camera focuses on the Arabic script on the piece of leather. As we later learn, the inscription is from Qur'an, a part of the one hundred and second verse of Baqara Sūra, which says *"And they knew that the buyers of (magic) would have no share in the happiness of the Hereafter."* When the child runs to the door to reach the father, we see a quick cut between the piece of leather on the wall and the door closing, implying that the sūra on the wall protects the girl. But she pushes the door open and runs towards her father. In the other room, the spellbound father checks for the Qur'an in the bookcase; he cannot find it and gets infuriated. He appears to be fighting the spell. Unable to resist the spell, the father reaches for the knife he was using to carve the toy cradle and cuts his daughter's throat. In the last shot of the scene, the effect of the spell vanishes and the father sees his daughter lying on the floor drenched in blood, and screams her name "Ayşeee!"

3. ALLEGORIES OF ISLAM IN THE EAST

The film's narrative structure relies on two intersecting allegorical axes: national modernization and the cultural anxiety over the loss of (Islamic) faith on the one hand, and the fear of the loss of national hegemony over the Kurdish East, on the other. The film, then, might be seen as celebrating the hegemony of the Pro-Islamic ideology of AKP with its critique of Kemalist modernization, and working through the persistent national(ist) anxiety over the success of the Pro-Kurdish municipal candidates in the Kurdish populated East (when, for the first time, the AKP was entering the local elections as the new conservative right-wing party).

The opening scene of the film where we see the father, the daughter, the stepmother and the sorceress is filled with important cues which reflects the spatial-

religious-ethnic claims of AKP: the Qur'an and the stretched leather piece with the Arabic inscription, the name of the daughter, Ayşe, and the word "Baba," for father, which Ayşe exclaims as she tries to reach out to her father. These are plentiful ethnic-religious markers to establish the identities of the father, daughter, and the village as part of the Turco-Islamic (*Türk-Islam*) tradition. The scene also establishes the village as a contested territory, under attack by both the sorceress and the stepmother. It is quite curious that during the eight-minute-long opening sequence, the stepmother doesn't speak a single word. Because of her silence, her identity is left ambiguous: we don't know whether she is Turk or Kurd or Arab, although we know, from the old miller's story, that she is an outsider from another village. The sorceress is also an outsider to the Turco-Islamic tradition, yet her identity is much less ambiguous: during the sorcery ritual, we hear her reciting some enchanted words: "uruma muqleya.... ya tan ...ya Jinn." The recited words may not establish any ethnic identity but we know that they have something to do with the *Jinn* and involves black magic which the Qur'anic verse on the wall prohibits and punishes. A surer ethnic-religious identity marker, however, is the tattoos she has on her face and body. Tattoos have been common among women in the region before conversion to Islam. Currently, it is predominantly practiced by Kurdish women in the region, even after conversion to Islam, as a marker of beauty and endurance. One may ask, by forcing the villagers to kill the baby girls, does not the sorceress conduct a kind of ethnoreligious engineering in the village, first killing the future mothers thus pushing the males to marry outsiders and mixing blood with other ethnic identities, as a result ending ethnoreligious purity? The anxiety over ethnoreligious purity in the village significantly informs the aesthetic and political investment in the opening scene: the disrupted peace and fertility of once a Turco-Islamic village by two ethnically and religiously marked outsiders and the "the wrath of Allah," annihilating the village to restore the balance. Together with the old miller's narration later on, the opening scene affirms the religious-nationalist historiography that this village, and the region in general, was originally Turkish-Islamic before it was invaded and assimilated by the [Kurdish] outsiders, the contemporary inhabitants of the region.⁷

7 There is a curious historical reversal here. Since the 1930s, the Kemalist regime subjected the Kurdish East to ethnic engineering through population exchanges, forced migration and linguistic as part of the military strategy of dissipating the Kurdish speaking majority to promote Turkish identity in the region. (Yegen 1999, Jongerden 2007, Akekmekci 2010, Ergil 2009, Besicki 1992, Bozarlan 2005) Although the film's historical claim reaffirms the Kemalist ethno-politics that the Kurdish population poses danger for the articulation of Turkish identity, the film, by imagining a time of Turco-Islamic purity before the arrival of the Kurds, overlooks the early Republican conviction that Kurdish people were indeed dominant in the region.

Büyü significantly shifted the ideology informing the cinematic representation of the Kurdish East in Turkey. Since the 1960s, the dominant cinematic genre in which the region has been represented had been social realism. The ideological and aesthetic contours of social realism took shape in the *village realism* of the 1950s during which realist filmmakers such as Nedim Otyam, Metin Erksan, Atif Yılmaz, L.Ö. Akad appropriated a documentary aesthetic, using the cinematic medium in search of a secular – realist national culture in Anatolia, toppling the fatalistic worldview and religious conformism of their melodramatic predecessors. Yet the turning point for social realism, which made it a dominant genre, was the secularist military coup of 1960. The aesthetic politics of social realism were seen as progressive— social realist films and literature promoted land redistribution, social reforms, and economic justice—but they were also statist, taking statecraft as the rational motor of social and economic progress against feudalism and Islam. Social realist films, following the secular state and the socialist left of the 1960s, equated feudalism with religion and appropriated an anti-feudal and anti-Islamic representational strategy in the films taking place in the periphery. The cinematic East took shape within this secular-developmental statist ideology of social realism. Films such as *Topragın Kani / Blood of the Earth* (Atif Yılmaz, 1965), *Hudutların Kanunu / The Law of the Borders* (L.Ö. Akad, 1967), prime examples of social realism, based their narratives on the conflict between the feudal elite, landlords and sheiks, for instance, and modernizing state and the peasants, the disempowered enthusiasts of progress. In social realism, the representatives of the modernist state such as teachers, engineers, and army officers occupied a central position within the diegetic conflict. Although in the 1970s and 80s the state lost its favorable position as a “savior” in the region due to its policies of systematic territorial destruction and cultural assimilation during this period of civil war, the cinematic East was still a social realist space against feudalism and Islam. The political cinema of the 1990s and early 2000s began to address the civil war between the pro-Kurdish PKK (Partîya Karkerên Kurdistanê) and the Turkish state. The cinematic iconography of the East shifted from farmland to the devastated “empty village” in *Güneş Yolculuk / Journey to the Sun* (Yesim Ustaoglu, 1996), *Isıklar Sönmesin / Let there be Light* (Reis Çelik, 1996), and *Eskiya / The Bandit* (Yavuz Tuğrul, 1996) to portray the catastrophic effects of the war in the Kurdish East. In political cinema, the ideas of progress, modernization, and development changed meaning from a state policy of building to that of systematic destruction. The state is seen in these films as the agent of underdevelopment rather than progress, recognizing, although slyly, the human and environmental cost of the Turkish state’s involvement in the Kurdish East. In these films, the empty village is a significant

space-time that sets the narrative in motion: The stories begin after the village gets burned down or is flooded under the water of newly constructed dams.⁸

The Dengizhan village, or Gundê Dengiza, as its last Kurdish inhabitants called it, where *Büyü* takes place was one of those villages evacuated by the Turkish security forces during the civil war in the 1990s. In a behind-the-scene interview, the producer Faruk Aksoy mentions in passing that the evacuated village contributed to “the creepiness of the atmosphere” that they were aiming for⁹. Although the film recognizes the history of evacuation, it offers a completely different reason for its emptiness. We hear about the current condition of the village for the first time from the old miller according to whom the cause of the annihilation and barrenness is a diversion from Islam, due to sorcery, and the resulting loss of ethno-religious purity. The opening scene and the old miller’s narration mark the village as a profane space outside the mercy of Allah. The film not only fails to mention the long military conflict, but it also ties the most catastrophic result of the military conflict to metaphysical punishment. People in the contemporary Gundê Dengiza were punished for their alleged support for Kurdish guerrillas. But in the cinematic village of Dengizhan, the historical inhabitants were punished for their “sins.” In the old miller’s account, the ethno-political demand turns into profanity, diversion from Islam. For the Pro-Islamic authority, there seems to be no difference between the two: the state is considered the embodiment of the divine order, and confronting this order is deemed by the political power as sacrilegious. The old miller’s story of terrible sins and the frequent references to the Qur’an and the wrath of Allah unmistakably call the region back into Islamic order

4. THE ARCHEOLOGY TEAM GOES TO THE KURDISH EAST

While the arrival of the sorceress to the Dengizhan village and its destruction in the opening scene betrays the historical anxiety around Kurdish identity, the film’s religious-nationalist anxiety in the present is set in motion by the team’s journey to the East to search for the lost manuscript in the same site that was inflicted by the sorceress and experienced the wrath of Allah in the past. We meet the team for the first time in a posh villa right after the opening scene. Over dinner, they discuss the journey they would be taking to the Dengizhan village the following day. In a large, affluently decorated living room, Ayşe, the linguist

8 Constructing dams was used as a military strategy in the 1990s to depopulate the Kurdish region. Its objective was partly to limit the geographical mobility of the Kurdish guerrillas and to cut tactical and logistic support for PKK.

9 *Büyü* Filmi Kamera Arkasi (Behind the Scene). Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=udSibB0NdGc>)

member of the team, stands in front of a wall reading and translating for her colleagues the script on the same piece of leather that we saw in daughter Ayşe's room in the opening scene. After translating the script, she tells her colleagues, fascinated by the beauty of the piece, that she received the piece as a gift from her father who bought it in London.¹⁰ During the ensuing dinner conversation, we learn that the trip is to search for a lost manuscript written by Sultan Salih, the head of the Artuqids, a Turkic dynasty that ruled what is now Eastern Turkey from the 11th to 14th centuries. As one of the team members claims, "if found, the manuscript would reveal new historical facts about the life in one of the first Turkic states in Anatolia." The professor explains the importance of finding the lost manuscript: "Although they were Turkic and Muslim, there are diverse influences of other religions in their religious practices." Ayşe adds to the professor's wonder: "we see the same influence in their everyday life, for example on one side of their copper coins is the figure of Alexander the Great and the dragon, on the other side is Arabic script." The professor and Ayşe's interest in the life of Artuqids is noticeably in contrast with the history laid out in the opening scene. While the opening scene shows the centrality of Islam in the identities of the father and the daughter, and by extension, the village and the region, the conversation around the dining table challenges that purist-Islamic reading of national history with a cosmopolitan reading of a Turkic state and everyday life. It is not very difficult to read the team's search for the lost manuscript by a Turkic sultan as another contesting claim about the identity of the region. The team defines the Turkish identity not through Islam but from a more multicultural perspective, and significantly decenters Islam in Turkish identity by offering a more secular definition of nationhood. Unsurprisingly, the team fails to find the manuscript, therefore fails to substantiate its historical claim, and is severely punished for its attempt to *write off* Islam as a central component of the history of the region. If the film punishes Kurds for anti-Islamic practices and for threatening the ethnic purity of the Dengizhan village, the Archeology team is punished for its rationalism and cosmopolitan historiography, both posing a significant threat to the Turko-Islamic synthesis that the film promotes.

10 That the film opens in one Ayşe's house in the past and continues in another Ayşe's with the same piece of leather on the wall in the present establishes a historical continuity between two national temporalities. Ayşe the linguist is the continuation of the Turco-Islamic identity that the film lays out in the opening scene. She is the only team member with a genuine interest in Islam. She translates the *sūra* for her friends who are only interested in the beauty of the craft rather than the *sūra*. Ayşe shows great admiration for the miller they encounter on the road and even given an amulet for protection. During their work in the village, Ayşe is also the only team member who believes that the village is cursed by a dark spell. At the end of the film, when Ayşe the linguist is attacked by the spellbound Sedef, the historical Ayşe comes to save Ayşe the linguist from inevitable death.

Büyyü's archeology professor might be read as a parody of the bureaucrats, technocrats, and civil servants from the national center who visited the Kurdish East in the 1960s social realist films. They came to incorporate this “backward” “resistant” geography into the secular national space-time. From the statist, modernist perspective that informed the social realist genre, Kurdish resistance was caused and supported by Islam and the feudal order. Instead of directly addressing Kurdish resistance, social realism targeted feudalism and religion as the main culprits behind the uprisings. In these films the rationalist, positivist secular state officer who is sent to the region to remedy the problem invariably clashes with the oppressive and reactionary feudal elite. In *Hudutların Kanunu*, for example, the peasant Hidir (played by Yılmaz Güney) sides with the lieutenant and the teacher in a fight against the landlord who is against the construction of an elementary school in the village. In *Topragın Kani*, Hüseyin (played by Fikret Hakan) works with the idealist petroleum engineer against the alliance of the landlord and the imperialist American oil company. The film equates religion/feudalism with imperialism for their twin danger to national sovereignty. In these films, feudalism and religion are not only anti-modern and reactionary but also anti-national and the fight against them was a national cause for the secular elite. The social realist genre's emphasis on the modern-feudal conflict as a national cause strictly follows the narrative structure of the early republican foundational novels. The generic encounter in social realism between rationalism and reactionism is the same encounter that one finds in Yakup Kadri's *Yaban* (1932) and Halide Edip's *Vurun Kahpeye* (1923, 2007) with one crucial surplus: the narrational conflict between modern and anti-modern in the 1960s social realism works as part of secular governmentality that equated Kurdish resistance with anti-modernist religious reactionism, ignoring and therefore discrediting the secular demands underlying the resistance.

Büyyü's archeology team goes to the village with a similar social realist agenda: not to modernize the region—as there is nothing left to modernize—but to find a secular moment in the history of the region that would be the basis for a modern multi-cultural national identity. However, unlike his narrative ancestors in social realism who were primarily invested in the here-and-now of the region when they arrived, the professor expresses his disinterest in the present. In a conversation on their way to the village, the professor tells the team members that he is only interested in what is under the ground. As the film progresses, we see that the team's attitude towards the region's present is not only disinterest but also distaste mixed with contempt. Even before the team reaches the Dengizhan village, we are shown their attitude towards the region during their conversation with Adem, the driver of the minibus that takes the team near the village. Adem is a man in his mid-thirties, dressed in traditional eastern attire with shalwar and

headcover. His clothes, mannerisms, heavy accent and intonation mark him unmistakably Kurdish. The first question the professor asks Adem is whether what they had heard about the village burnings is true or not. Adem, interrupting the professor, responds with a heavy accent, “Don’t worry about it, my master.” The team members, apparently amused by the accent and the intonation of Adem, respond with laughter, which continues every time Adem replies to their inquiries.¹¹ When the professor explains how he decided to become an archeologist: “my grandfather used to say life is under the ground, my mother wanted me to become a doctor but I have to say, I also believe that life is under the ground.” Adem responds: “I wish you became a doctor just as your mother wanted, my master, then you would give life to people on the ground, instead of wasting your time searching for what is underneath.” The entire archeological team laughs out loud. The scene establishes a well-defined hierarchical relation between the team and Adem. Although he responds to the team’s queries wisely, the scene does not indicate that the team takes Adem seriously.

The team’s attitude later on towards the old miller and the two porters carrying their equipment to the village on mules is not so different. After the team leaves the miller, one of the team members gets frustrated with the porters who cannot tell him what time they would arrive at the village. The team member complains, “what strange people are these mule drivers! Whenever I ask, they keep saying ‘we will go, we will go’ but they never say when we will arrive.” The other team members laugh out loud at his impression of the porters. The mule drivers’ sense of time, based on approximation, apparently doesn’t work with the team member’s modern sense of Cartesian time based on numbers. The professor comments in a sure tone affirming the team member’s opinion: “the people of the East are strange.” In contrast with how they feel about the porters, the members of the team find the miller “very charismatic” with his “white long dress and headcover,” “just like the white-bearded saint who comes into your dreams.” As the team members recite the old miller’s story of what happened in the village, the professor intervenes one more time: “Don’t pay attention to what he said. There are thousands of stories like this in this region; they are all myths.” The mule drivers disagree with the professor: “that village is cursed,” to which the professor responds: “there you go, people want to believe something.”

11 This is the only time we hear about the village burnings, but the weight of the topic dissipates as the team laughs at the way Adem responds to the professor. It is curious as to why the filmmaker decided to mention the village burnings and then immediately shot it off with no discussion. One possibility is that the filmmakers wanted to show that the team’s willingness to veer off the topic may have to do with their disbelief in the village burnings or their discomfort with the topic. In the early 2000s, the AKP capitalized on this critique to differentiate itself from the past governments.

The most curious moment in the film is when the team accompanied by the mule drivers who carry the team's load through the unpaved hilly pathway, stops in a cave right outside the village. As the team freshens up and the porters feed the animals, the cave is shaken by an earthquake and lightning. Everybody gets scared, especially the porters already anticipating a sign of the curse they were warning the team about earlier. The team members hear the porters' discussion and when they pay attention to what the porters talk about, they cannot understand the language even when they hear the conversation clearly. During the entire cave sequence, the porters speak in Kurdish among themselves and they speak with the team members in Turkish. In the following scene after they are shaken by the earthquake, they discuss the danger of going into the village. The team gets even more worried as they "cannot understand what they say." As soon as they reach outside the cave, the porters tell the team that they have to take the rest of the road alone as they "don't want to go to that cursed village." Beyond its achievement in setting up the eerie mood for the rest of the film, the cave sequence plays a pivotal role in testing the team's fitness to work in the region as archeologists. That even the linguist, "one of the best in Turkey," as the professor proudly stated during the aforementioned dinner conversation, cannot figure out what language people in the region speak, let alone understand it, is an important detail marring their qualifications as scientists studying the region. How can the team be so oblivious to the region, its people on the ground, and the language they speak? This is the kind of question that the film provokes by its rendering of the incompetency of the team. One can see this representational strategy as part of a more systematic criticism posed by the pro-Islamic AKP against Kemalism, which denied not only the "Kurdish question" but also Kurdish as a proper language. Erdogan's 2005 public speech in Diyarbakır was considered a turning point in a national government's position vis-à-vis Kurds and Kurdish question:

We solve every problem with more democracy, more citizenship rights, and more welfare; and we will keep solving problems in this way. A big state and strong nation are the ones that face its mistakes as well as its strengths, and that can walk into the future with confidence. The Kurdish question is not the problem of only a part of the nation but the problem of all of us. It is my problem as well. One cannot address problems piece by piece. All problems whether it is of Turks, Kurds, Circassian, Abkhazia, or Laz, are the common problems of all citizens of the Turkish republic. Everybody should know that there is no return from where we are, and democracy will take root as everybody experiences it. I will not let anybody halt the democratic process.

The archeology team, with their elitism, their arrogance toward the Kurdish characters, and their adherence to a scientific explanation—which fails to get anything right in the village—is the embodiment of secularism from the pro-Islamic perspective. It is possible to see the parallel between the film's assessment of the

archeology team as incompetent and unqualified, and Erdogan’s critique of the dominant ideology of Kemalism as authoritarian and dismissive of differences. It is not a coincidence that both of these counter-hegemonic tropes were in use when the AKP was in search of hegemony in the region.

What sets *Büyü* apart from the earlier pro-Islamic films, with which it shares the critic of secularism, is the intensity of physical violence, allegorized through the conventions of the horror genre, that film affords against the archeology team. As soon as they enter the village, and before they even begin the excavation, the team’s troubles begin: the professor’s computer stops working, Ayşe’s nose bleeds inexplicably, Cemil is attacked by a three-fanged flying creature, and Aydan is raped by an invisible being in her sleep. The film leaves the source of the violence ambiguous, though: is it the spell cast by the sorceress? or is it “the wrath of Allah” inflicted over the region, and the team gets its own fair share? or, possibly, both? ¹² We can respond to this question by way of identifying why the team deserves such horrific treatment. In horror films, there is always a strong reason and an explanation—no matter how credible it would be—for horror. The victims may have disturbed the evil spirits, or they may have visited a space that they were not supposed to visit—and warned against—or the agents of horror were once the victims themselves and they come back to take revenge. *Büyü* alludes to these scenarios with varying degrees. The film openly questions the existence of the team in the village: they are not supposed to be there and they don’t belong there, and the team members, except Ayşe, are portrayed so poorly that they seem to deserve the treatment. The team’s effort to find a document in the village to prove a cosmopolitan history of the region is a threat that the horrific treatment neutralizes. Against all warnings by the old miller and the mule drivers to keep them away, the team enters the village only to curse it the second time.

12 A side story runs parallel to the team’s trip to Mardin. During the dinner conversation when we see the team for the first time, we learn that Zeynep, Ayşe’s friend from school is in love with Ayşe’s fiancée. As the team leaves for Mardin the following day, Zeynep goes to a sorceress to cast spell on Ayşe to kill her. This is the same spell as the one that we see in the opening scene. Zeynep’s visit to the sorceress is cross-cut with the team’s arrival to the village. The spell sets in motion evil forces in the village as we see the team settling in the empty house. Although this side story further complicates who and what may be responsible for the violence imposed on the team, it reveals a historical pattern in effect in the region: in both times, the spell is cast by outsiders, and it is an outsider facilitating the spell and animating the horrific events. While the Kurdish sorceress cast the spell, it is the stepmother’s judgment that leads to, and justifies, the total annihilation of the village. In the present, another sorceress, this time from Istanbul, cast the same spell and the village is cursed the second time as the team arrives the village. In both cases, the outsiders, Kurds in the first and the archeology team in the second are seen responsible for the horrific events.

During the first day of their work, the team finds a piece of cloth, a dagger and a metal box—all used by the sorceress in the opening scene—right beneath the surface. After reading the words on the cloth, Ayşe tells the team that it is about demonic Jinn and it must have been used in grand sorcery, which, according to her, confirms the old miller's story that the village is indeed cursed. When Ceren expresses her disbelief that an entire village would be cursed, Ayşe tries to convince her: "Why not! According to Qur'an, even entire tribes are cursed. For example, Lut, Semud and Ad tribes were cursed because they did not abide by Allah's orders." As if to prove Ayşe's interpretation, soon the team members get struck by invisible forces one by one: Cemil, Ceren and Aydan are killed on the same day: The team finds Cemil's head severed from his body and hanging on the door. Ceren and Aydan are attacked in the same way and their mutilated bodies are found by Ayşe and the professor in one of the empty houses. The professor's head is cut off by Sedef, his daughter, who falls under the influence of a demonic Jinn. After killing her father, Sedef stalks Ayşe, but she is stopped by the little Ayşe from the opening scene, who is dressed in white, standing by the other Ayşe. The little Ayşe disappears after leaving an amulet for her namesake. Ayşe holds up the amulet and walks away while reciting sūras from Qur'an.

5. CONCLUSION: HORROR AND HEGEMONY IN THE KURDISH EAST

Büyü challenges two generic conventions in Turkish cinema: its adoption of the East as a cinematic space is a clear diversion from the social realist East, and its pro-Islamic perspective is in contrast with the pro-Islamic cinema's earlier discourse of Islam as the belief of the oppressed. Although the film affords the critique of social realism's developmentalist ideology and its power effects in the East, it digresses from the political films of the 1990s such as *Güneşe Yolculuk / Journey to the Sun* (Yeşim Ustaoglu, 1996) and *Ax / The Land* (Kazim Öz, 1999) which confronted social realism's East from a similar perspective yet with a deconstructive agenda. The counter-hegemonic discourse that *Büyü* appropriates has been instrumental in the rising political Islam's search for hegemony in the East. The film hides its hegemonic desire behind its critique of the archeology team as the embodiment of the Kemalist modernization project. *Büyü*'s trope and its professor with historical-spatial motivations in the Dengizhan village, closely resembles the archeology professor in *Indiana Jones* series about the adventures of an archeology professor searching for enchanted historical artifacts in the exotic and savage geographies of the Third World. The professor survives countless life-threatening circumstances in each episode, and in the end, he saves the artifacts from the native savages and their evil alliances. The *Indiana Jones* series naturalize many orientalist and racist tropes to justify the new world order the United States

was promoting as a contending international power during the late Cold War. Native populations in Latin America, India and the Middle East are portrayed in the film as primitive, untrustworthy, power-hungry, people, except a few who help the professor to acquire the artifact for the imperial center. However, *Büyü* appropriates the *Indiana Jones* trajectory with a critical reversal: *Büyü*'s archeology professor and his team are the antagonists in the film, and the story is designed to discredit their historical and territorial claims in the village. *Büyü* treats its professor through a Third-Worldist critique of the imperial trope of *Indiana Jones*, and aims to convince the audience that behind the professor of *Indiana Jones*'s journey to the foreign lands and the professor of *Büyü*'s journey to the East stands the same imperial desire. While in *Indiana Jones* the audience is expected to identify with the title character—and with the geopolitical interest he represents—in *Büyü*, the audience is pushed to disidentify with the team as outsiders. We are not given any point of empathy for the team when they get hunted by invisible forces; instead, *Büyü* justifies the metaphysical violence and offers a catharsis that the audience is invited to appropriate.

The pro-Islamic cinema in Turkey has often targeted the modern characters as snobs who belittle the common man and ridicule tradition. Excessive alcohol consumption, sexual promiscuity, inappropriate use of foreign language, all ridiculing ordinary people, are common characteristics of the modern-secular types in pro-Islamic cinema. What separates *Büyü* from the earlier pro-Islamic cinema (and what makes it horrific) is the amount of violence it allowed against its main characters. Islamic cinema had habitually appropriated a victim's discourse to avoid conflict with the official ideology of Kemalism. As Özkarcacılar aptly points out, "the contemporary pro-Islamic cinema that is marked by the rising authority of political Islam is no longer the cinema of [...] melodramatic 'suffering' but the cinema of the horrific" (2016). The shift is not simply generic, from melodrama to horror, what we also witness is a shift in the identity of the protagonist from a victimized believer to an omnipotent executioner in the name of Islam. Although *Büyü* begins with the story of victimhood, later on, the invisible protagonist perversely attacks the archeology team and punishes their modernizing attempt with metaphysical violence. Not surprisingly the team fails to complete the mission due to their misjudgments about the village: On the first day of excavation, the professor explains why the village must be uninhabited: "as I told you last night, for months maybe for years it hasn't rained on this land. So, the ground is dry and stiff. This explains why people haven't been able to live in this village." The professor's reasoning may sound more plausible than that of the old miller who claimed that the village is cursed by evil spirits and punished by Allah, but for the audience who is familiar with the history of the region, the professor's scientific

explanation would be understood as equally metaphysical and dismissive of history. While the film opens a critical window by exposing the ahistoricity of the professor's rationalist-scientific explanation, it closes the window when it exposes the team to grotesque punishment for their ineptitude. In the end, instead of going forward with the critique, the film pushes us back to its beginning warning for the Kurdish inhabitants: in this blasphemous, wretched village, it is time to go back in time and turn your face towards Allah who is almighty.

6. REFERENCES

- Adivar, H. E. (2007) *Vurun Kahpeye*. Istanbul: Can.
- Akekmekci, T. (2010). *Doğu Sorunu: Necmeddin Sahir Silan Raporlari*. Istanbul: Tarih Vakfi.
- Arapkiri, B. (2017). Religion Takes Over: A Retrospective Analysis of Turkish Horror Genre. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/320557028_Religion_Takes_Over_A_Retrospective_Analysis_of_Turkish_Horror_Genre.
- Arslan, S. (2011). *Cinema in Turkey: A New Critical History*. New York: Oxford University Press
- Beşikçi, I. (1992). *Doğu Anadolu'nun Düzeni*. Ankara: Yurt.
- Bozarslan, M. E. (2005). *Doğu'nun Sorunlari*. Istanbul: Avesta.
- Carroll, N. (1989). *The philosophy of horror*. New York: Routledge.
- Danacı, F. (2015, March 26). Onuncu yılında Türk korku sineması. Öteki Sinema. Retrieved from <http://www.otekisinema.com/onuncu-yilinda-turk-korku-sinemas/>
- Ergil, D. (2009). *Kürt Raporu: Güvenlik Politikalarından Kimlik Siyasetine*. Istanbul: Timas
- Ilgın, Ö. (2015, September 7). Türk sinemasında korku filmleri. Açık Günlük. Retrieved from <https://ozgurilgin.wordpress.com/2015/09/07/turk-sinemasinda-korku-filmleri/>
- Jameson, F. (1981). *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Jameson, F. (2020). *Allegory and Ideology*. New York: Verso.
- Jorgensen, J. (2007). *The Settlement Issue in Turkey and the Kurds: An Analysis of Spatial Policies, Modernity and War*. Leiden: Brill.
- Karaosmanoglu, Y. K. (1983). *Yaban*. Ankara: İletişim.
- Koçak, B. (2012). Doğu-Bati Arasında Türk Sineması: Korku Filmleri Üzerine Bir Değerlendirme. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifd/issue/22863/244131>
- Koçer, Z. (2019), "The Monstrous-feminine and Masculinity as Abjection in Turkish Horror Cinema: An Analysis of Haunted (Musallat, Alper Mestçi, 2007)." In Holland, S., Shail, R. and Gerrard, S. (Eds.) *Gender and Contemporary Horror in Film*. Emerald Publishing Limited, pp. 151-165. <https://doi.org/10.1108/978-1-78769-897-020191011>
- Kristeva, J. (1982). *Powers of horror: An essay on abjection*. (L. S. Roudiez, Trans.). New York: Columbia University Press.

- Lowenstein, A. (2005). *Shocking Representation: Historical Trauma, National Cinema, and the Modern Horror Film*. New York: Columbia University Press.
- Newman, K. and BFI (1996). *The BFI Companion to Horror*. London: Cassell.
- Özkaracalar, K. (2003). Between appropriation and innovation: Turkish horror cinema. In S. J. Schneider (Ed.), *Fear without Frontiers: Horror cinema across the globe*. Godalming: FAB Press.
- Özkaracalar, K. (2012). Horror films in Turkish cinema: To use or not to use local cultural motifs, that is not the question. In P. Allmer, E. Brick, & D. Huxley (Eds.), *European Nightmares: Horror Cinema in Europe since 1945*. (pp. 249-260). London: Wallflower Press.
- Özkaracalar, K. (2016, February 13). İslami korku filmlerinin ideolojik/siyasi topoğrafyası. *Ileri Haber*. Retrieved from <http://ilerihaber.org/yazar/islami-korku-filmlerinin-ideolojiksiyasi-topografyasi-50243.html>
- Peterson, M. A. (2007). From Jinn to Genies: Intertextuality, Media and the Making of Global Folklore. In Sherman S.R. Sherman and Koven, M.J. (eds.) *Folklore/Cinema: Popular Film as Vernacular Culture*. Utah: Utah University Press.
- Prince, S. (2004). *The Horror Film*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.
- Şahintürk, Z. (2015). *Digital Horror: Haunted Technologies, Network Panic and the Found Footage Phenomenon*. London: I.B. Tauris.
- Schneider, S. J. (2004). *Horror Film and Psychoanalysis: Freud's Worst Nightmare*. New York: Cambridge University Press.
- Şen, S (2019). *Gemideki Hayalet*. İstanbul: Metis.
- Şimşek, G. (2016). *Sinemada Korku ve Din: 2000 Sonrası Amerikan ve Türk Filmlerinde Cin Unsurunun Çözümlemesi (Eleştirel Kuram ve Göstergebilimsel Metodoloji Çerçevesinde)*. İstanbul: Pales Yayınları,
- Yegen, M. (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. Ankara: İletişim.
- Yücel, M. (2008) *Türk Sinemasında Kürtler*. İstanbul: Agora.

Asta Segmentale û Suprasegmental de Yewine-Vengê Zazakî

Segmental and Suprasegmental Levels Phonemes in Zaza

Ahmet Kirkan*

KILMNUS:

Amancê na xebate, yewine-vengê zazakî, asta segmentale û suprasegmentale de, goreyê krîteranê fonolojîyî, tewrê binbeşanê ci reyde îzahkerdiş o. Asta segmentale de parçeyî; suprasegmentale de elemanê ke parçeyan ser ra yê îzah bîyê. Parçeyî, zafane foneman û babetanê foneman ra pê yenê, mana îfade nêkenê. Labelê asta suprasegmentale de elemanî hece, çekuyî û cumleyan ra pê yenê, manayan îfade kenê. Na xebate de kitabanê ziwannasiye ra îstîfade bîyo, berhemanê zazakî ra nimûneyî deyayê. Na xebate ziwane nuşteki reyde sinordar a. Encamê na xebate, allofon û allomorfanê çekuyanê zazakî analîzkerdişî de û xezîneya çekuyanê zazakî bi şeklêko zanistî tesbîtkerdişî de muhîm ê. Xêncê ney, elemananê asta suprasegmentale, goreyê qaydeyanê zanistî analîzkerdişî zî encamanê muhîman ê na xebate ra yo.

Kilit Çekuyî: Zazakî, Segmental, Suprasegmental, Ziwannasiye, Fonolojî.

ABSTRACT:

The aim of this study is to explain the phonemes in Zazaki at the segmental and suprasegmental level, according to the criteria of phonology, together with their sub-branches. Segmental level fragments and suprasegmental supraegmental items are explained. Pieces consist mostly of phonemes and do not make sense. Elements of suprasegmental level; They consist of syllables, words and sentences, they make sense. In this study, linguistics books were used and examples of works written in

* **Unîversîteya Mardin Artuklu, Zankoya Edebîyatê, Beşê Ziwan û Edebîyatê Kurdkî, Dr. Öğr. Üyesi / Mardin Artuklu University, The Faculty of Literature, The Department of Kurdish Language and Culture. ahmetkirkan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3885-5218.**

Zaza are given. The study was limited to items standardized in written language. The results of the study are important in terms of analyzing Zazaca's allofon and allomorphs in their words and revealing their vocabulary scientifically. Also, considering the suprasegmental elements within the framework of certain rules are other important results.

Keywords: Zazaki, Segmental, Suprasegmental, Linguistics, Phonology.

1. DESTPÊK

Yewine-venğî, ziwanan de bingeyêkê binyadî yê. Nê elemanî fehmkerdiş û analizkerdişê ziwanan de wezîfeyêko muhîm îfa kenê. Fonemî ziwannasîya moderne de bingeyê ziwanan awan kenê. Serdemê modernî de teorîya fonemî reyde mîlherê ziwannasîye vurîyayo û ziwannasîye mîyanê zanistan de hîna cayêko muhîm girewto. Fonemî hete taybetmendîyan ra seba her ziwani tikûtena yê. Hete taybetmendîyan ra fonemêk nêmaneno fonemêkê bînî. Na bêhempayîye, vengane ziwanan pê ra cîya kena û ziwani sayeyê foneman xususîyetanê xo nişan danê (Kirkan, 2019).

Na xebate de ma do fonem yan yewine-vegan, goreyê asta segmentale û asta suprasegmentale tedqîq bikerê. Amancê na xebate, yewine-veganê zazakî tewrê binbeşan reyde, asta segmenatale û asta suprasegmentale de analizkerdiş o. Asta segmentale; *vokal, konsonant, allofon, morfem* û *allomorfi* ra pê yena. Mîyanê xebate de nê mefhumî do îzah bibê û seba her yewî nimûneyî do bideyê. Asta segmentale de ferqê ke mabênê fonem, morfem, allofon û allomorfi bi şeklêko baş bêrê fehmkerdiş û analizkerdiş, kes eşkeno derheqê çekuyanê zazakî de hîna analîzanê başan bikero. Ziwane standardê zazakî de pirsgirêko gird varyantê çekuyan ê. Varyantê çekuyan zafane vurîyayîşê vengyan ra neşet kenê. Vurîyayîşê vengyan allofon û allomorfan teşkîl kenê. Eke çekuyanê zazakî de allofon û allomorfi tesbît bibê, formê esilê çekuyan bivejîyê meydan, mabênê formê esil, allofon û allomorfan de ferq bêro tesbîtkerdiş, a game kes eşkeno derheqê xezîne û dewlemendîya çekuyanê zazakî hîna baş vejîyêna meydan. Ziwannasîye de asta segmentale de taybetmendîyê fizîkî yê vengyan yenê etudkerdene. Na aste de mana çekuyan zêde muhîm nîya.

Asta suprasegmentale de elemanê ke parçeyan ser ra yê, yenê tehlîlkerdene. Na aste de *derb, ton, melodî, rîtm, lezîye* ûsn taybetmendîyê ziwani bi nimûneyan reyde îzah benê. Nê taybetmendîyan ra her yew, hetêkê ziwani rê îşaret kenê. Ziwane goreyê nê taybetmendîyan mana qezenc keno. Ziwane nuşteki de zî nê taybetmendîyî mana îfade kenê labelê ziwane fekkî de û ziwane rojaneyî de wezîfeyêko heyatî îfa kenê. Heman çekuye yan cumle, goreyê derbî, tonî, tiniyî, melodî ûsn mana cîyayan xo de hewênênê.

Ma hevî kenê ke encamê na xebate, sewbîna xebatan rê payandayêke amade bikero. Goreyê nê encaman kes eşkeno xebatanê ziwannasîye yê zazakî binirxno.

Cêr ra verî fonem û taybetmendîyê foneman îzah bîyê, elemanê asta segmentale rêze bîyê û dima zî elemanê asta suprasegmentale ameyê analizkerdene. Na xebate de seba foneman, îşaretê ke *teorîya fonemî* de şuxulîyayê ameyê pêşnîyazkerdene.

2. YEWINE-VENGÎ (YEKEDENG-SESBİRİM)

Seba mewcûdîyetê zîwanî, şerto ewil veng vetiş o. Nê vengê ke yenê vetene ganî terefê girewtoxî ra (keso ke hember de yo) bêrê fehmkerdîş û nê vengî yewbînî ra cîya bê. Qalîkerdişî rê organê qalîkerdişî; eşnawitişî ra organê eşnawitişî û nê heme prosesî ra bi şeklêko pêroyî mezgê însanî berpirsîyar o. Mîyanê nê prosesî de kamcîn veng do bi şekl a bivejîyo, vengê ke ameyê meydan çî şekl a do bêrê nîrx-nayene ûsn qeraran hemîne mezgê însanî dano (Erkman-Akerson, 2008: 121).

Mîyanê zîwanî de yewineya tewre hurdiya ke qabilîyetê mana cîyakerdişî xo de hewênena sey fonemî yan yewine-vengî yena namekerdene. Vengo ke şêno bêro testkerdiş û peymitiş sey fonemî name beno. Ziwanan de sey vokal û konsonantî di babetî fonemî estê. Her fonem, qet nêbo, ganî yew taybetmendîyê xo reyde fonemanê bînan ra cîya bibo. Yanî her fonem goreyê taybetmendîyanê xo bêhempa yo. Mîsale çekuyanê *mer* û *marî* de fonemê /e/ û /a/ mana vurînenê. Kes tîya ra fehmkeno ke fonemê /a/ û /e/ seyyewbînan nîyê û nê di fonemî cîya yê. Heman şekil de çekuyanê *ker* û *korî* de cîyayîya mana, seyyewbînan nêbîyayîşê fonemanê /e/ û /o/ nîşan dana. Cîyayîya fonetîke, cîyayîya semantîkî rê sebeb bena. Mabênê foneman de vurîyayîşêko hurdi zî bibo, mana çekuyan seranser vurîyêna. Çünke vurîyayîşê foneman reyde mana zî vurîyêna. Vurîyayîşê mana, binbeşanê bînan yê zîwanasîye rê tesîr keno. Cêr ra cîyayîya fonemîk û bêhempa bîyayîşê (seyyewbînî nêbîyayîş) foneman çend hebî nimûneyan reyde ameyê îzahkerdene:

Lêl (bulanık) – lal (dilsiz) /ê/ ≠ /a/

Gonî (kan) – genî (kirli) /o/ ≠ /e/

Serd (soğuk) – kerd (yaptı) – derd (dert) – merd (öldü) /s/ ≠ /k/ ≠ /d/ ≠ /m/

Ca (yer) – cu (yaşam) /a/ ≠ /u/

Kal (ihtiyar) – mal (mal) – fal (fal) – xal (dayı) /k/ ≠ /m/ ≠ /f/ ≠ /x/

Mar (yılan) – mer (bel) – mor (mühür) /a/ ≠ /e/ ≠ /o/

Fonemî bi îşaretê // reyde yenê ramojnayene. Reya verêna na teorî terefê Courtenayî¹ ra ameya şuxulnayene û sey *teorîya fonemî* ameya namekerdene. Sey taybetmendîya cîyakere, tesbîtbîyayîşê vengî bîngeyê fonolojîya moderne teşkîl kerdo. Na taybetmendîya cîyakere çekuyan de zî şêna bêra tetbîqkerdene (Demir-

1 Jan Baudouin de Courtenay (1845-1929): Fonetîknaso Polonyayij, zîwanas, rayberê fonetîk û fonolojî yo. Reya verêna ey taybetmendîyanê cîyakerê vengî ra behs kerdo. Teorîya fonemî terefê ey ra saz bîya. Sayeyê ey de fonetîk û fonolojî sey zanistî ameyê qebulkerdene (Vardar, 2002: 33).

ci, 2014: 65-66). Mîsale ferhenganê zazakî de çekuyê *belûwer, dikulik, fikfikoke, garo, keçelek, mîfirik, xapxapik, zerdo, zezur* sey nameyê mîlçikan yenê vîyartene. Labelê fonemê nê çekuyan cîya yê, o semed ra nê hetê fonetîkî ra mîlçikanê cîyayan îfade kenê (Grûba Xebate ya Vateyî, 2019).

2.1. Asta Segmentale

Segment, termêko parçeyî îfade keno. Fonolojî û fonetîk, eslê xo de elemanê segmentalan ser o vîndenê. Asta segmentale, ke bîngeyê ci fonemî teşkîl kenê, vurîyayîşê ke yewine-vengan de yenê meydan ser o vindena. Vurîyayîşo ke foneman de yeno meydan tena cîyayîya fonemîkî ra sebeb nêbeno, no vurîyayîş binbeşanê bînan yê ziwannasîye rê zî tesîr keno. Vengo ke mabênê hece yan çekuyan de hete manayî ra cîyayîye saz keno û fonolojî de sey yewine-vengo ke tewr hurdî yo, sey fonemî ya name beno. Fonem ziwanan de sey bîngêh yeno qebulkerdene û fonem xo de qabilîyetê cîyakerdîşî manayî hewêneno. Heme ziwanan de varyantê foneman estê. Varyantan de nuqtaya esasî vurîyayîşê mana ya. Eke çekuyêke yan heceyêke bi vurîyayîşê fonemî ya mana zî vurîyaya, o wext di hebî fonemanê cîyayan ra kes eşkeno behs bikero (Necmeddîn Ebdulla&Sebrî Elî, 2011: 71-72). Xususen zazakî de varyantî hem asta segmentale de hem zî suprasegmentale de zaf ê. Mabênê mintiqayanê zazakî de ge gane varyantî hende zêde benê ke, qalîkerdoxî yewbînan ra fehm nêkenê. Eslê çekuyan tesbîtkerdîşî û varyantan bi nê eslî ya girêdayîş de asta segmentala zazakî ganî baş bêro analîzkerdene.

Elemanê asta segmentale vokal, konsonant, allofon, morfem û allomorfan ra teşekul benê. Seba nê terman na xebate de çekuyê ke cêr ra yenê tercih bîyê. Cêr ra elemanê na aste ameyê rêze kerdene.

2.1.1. Vokal

Vokal, fonetîk û fonolojî de vengê ke bi şeklêko herikbar fekê însanî ra vejîyênê îfade kenê. Nê vengî sey *vokal, vowel, dengdêr, vengin, biveng* ûsn şeklan de yenê îfade kerdene. Zazakî de seba nê termî *vengin* yan *biveng* yeno vatene labelê ma tîya de termê *vokalî* şuxulnayo. Artîkulasyonê vokalan de fek yan tam yan zî nêm akerde yo. Na rewşe de yanî artîkulasyonê vokalan de eke hewa feke ra bivejîyo vengî *oral*, eke hewa feki ya pîya zincî ra zî bivejîyo vengî sey *nazal* yenê namekerdene.

Tesnîfkerdîşê vokalan de sey *rewşa zîwanî* û *rewşa lewan* di hebî parametreyî estê. Vengê vokalî goreyê nê di hebî parametreyan yenê namekerdene. Hereketanê lewan û zîwanî taqîb û tesbîtkerdîşî zaf zor o. O semed ra namekerdîşê vokalan de krîterê eşnawitîşî û aletê akustîkî ke pozîsyonanê lewan bi teferuat teswîr kenê yenê şuxulnayene (Crystal, 2008: 517). Vokalî goreyê cayê artîkulasyonî, *akerde-girewtebîyayîşî* yan goreyê rewşa lewan yenê tesnîfkerdene.

Seba awankerdişê heceyan vengê vokalî hewce yê. Hetê fîzyoloji ra vokalî seba meydan ameyîşî û îstîhsalbîyayîşî astengdar nîyê. Qandê cû heceyêke de eke vokalêk bibo, hece eşkena bêra meydan. Çünke bi tena konsonantan reyde hece nêyenê awankerdene. Heme ziwananê dinyayî de hûmara vengênê vokalên, hûmara vengênê konsonantan ra kêma. Ahengê vengênê ke sey *harmonîyê vengênê* yeno namekerdene, hete fîzyoloji ra ahengdarîya vokalênê ziwani îfade keno (Demirci, 2014: 68-69). Ahengê vengênê seba asankerdişê yewbîyayîşî vengênê, yew prosesê asîmilasyonê fonetîkî yo (Bussman, 1998: 1227). Zazakî de 8 hebî vengê vokalî estê. Taybetmendîyê nê vengênê, mijarê na xebate nîya. O semed ra tîya de nêameyê îzahkerdene.

2.1.2. Konsonant

Vengê ke bi teqîn yan fîzekî ya yenê meydan sey konsonantî yenê namekerdene (Bussman, 1998: 237). Konsonantî bi şeklêko umûmî *goreyê cayê artîkulyasyonî, lerzîyayîşê pêlanê vengênê, teber vejîyayîşê hewayî, rayîrê hewayî* ûsn taybetmendîyan yenê dabeşkerdene (Demirci, 2014: 69). Vengê konsonantî fonoloji û fonetîk de, tesnîfkerdişê vengênê de bikar yenê û sey *konsonant, bêveng, dengdar* yenê namekerdene. Zazakî de seba nê tewir vengênê mefhumê *bêveng* yeno şuxulnayene û ma do na xebate de termê konsonantî bikar bîyarê. Hete fonetîkî ra, vengê ke yan tam girewtîş yan tengkerdişê rayîra hewayî reyde, bi şeklêko astengdar û fîzekî ya vejîyênê meydan sey *konsonant* yenê namekerdene. Seba meydan vejîyayîşê karakterê vengî yê konsonantan, vengêko vokal hewce yo. Yanî nê vengî xoserîye karakterê vengê xo nêşkenê nîşan bidê. Seba ke no karakter bivejîyo meydan, ganî konsonant û vokalî pîya bibê. Mîyanê vengênê konsonantan ra vengê ke hîn taybetmendîyanê vokalênê xo de hewênênê sey *semi-vokal* yan *semi-konsonant* yenê namekerdene (Crystal, 2008: 103). Konsonantî hete fonoloji ra hîna zêde bi asîmîlebîyayîşî ya ahengê vengê tesîs kenê.

2.1.3. Allofon

Allofon sey bin yewine-veng yeno qebulkerdene. Termê allofonî, seba îfadekerdişê dîmenanê cîyayê vengênê qalîkerdişî yeno şuxulnayene. Vengê qalîkerdişî zaf sebebên ra vurîyênê. Bi îfadeyêko bîn varyantê şênberî yê foneman sey allofonî yenê namekerdene (Bussman, 1998: 43). Allofon sey fonemêko bîn xo nîşan bido zî eslê xo de allofonî fonemê cîyayî nîyê; dîmen yan vatişê heman fonemî yê. Allofon cîyayîya manayî saz nêkeno, cîyayîya ey tena asta vengî de ya. Vengê ke mîyanê pergâlê ziwani de ca gênê zafane yew şekil ra nêyenê meydan. Yewine-vengo tewr hurdi foneman de dîmeno ke cîyayîya manayî îfade nêkeno sey allofonî yeno namekerdene (Yunis Mihyeddîn, 2013: 80). Allofonî mîyanê pergâlê ziwannasîye de kewaneka koşeyin de [] yenê ramojnayene (Demirci, 2014: 67). Zazakî de zî allofonê foneman estê. Zazakî cîya mintiqayan de yena qalîkerdiş

û mabênê nê mintiqayan de têkilîyêka xurte çin a. Heman dem de zazakî cîya alfabe-yan reyde yena nuştene. Nê sebebî û sewbîna sebebî ra vatiş û nuştîşê zazakî de allofonî bi şeklêko siruştî yenê meydan. Alfabe-ya Kurdo-Arabîk taye vengê ke zaf sembolan a yenê mojnayene, alfabe-ya latînkî de tena bi yew sembol reyde yenê nîşandayene. Eke nê vengî cîyayîya manayî saz nêkerê sey allofonî ya yenê qebulkerdene. Cêr ra taye nimûneyê allofonan de-ya-ye:

Kaş – kas [ş] = [s]

Jew – yew [j] = [y]

Sukic – sukij [c] = [j]

Huşk – wuşk [h] = [w]

Mahîne – mayîne [h] = [y]

Têkilîya ke mabênê nê allofonan de ya sey *vurîyayîşo serbest* yena name kerdene. Nê allofonî heman ortamê fonetîkî ra vejîyênê û mana çekuye nuvurînenê. Nê her di binbeşê allofonî, vera yewbînan şênê bêrê şuxulnayene. Mîyanê ferhengî de seba her di forman zî nimûneyî estê.

Grûba dîyine ya allofonan, cîya dîmenê heman fonemî îfade kenê. Nê vengî hete artîkulasyonî ra embrîyanê yewbînan nîyê labelê sey cîya dîmenê heman fonemî vejîyênê û sey allofonî ya yenê qebul kerdene. Têkilîya ke mabênê nê vengî de ya sey *vilabîyayîşo temamker* yeno name kerdene. Zazakî de zî nimûneyê ney estê.

Her [h] – tehl [h]

Tadayene [t] - tam [tʰ]

Zabita [z] - zulm [ð]

Hûmara allofonan, hûmara vengî alfabe-yanê standardî ra hîna zêde ya. Ziwani, heme allofonanê vengî alfabe de nêşkenê nîşan bidê. Nuşte û xebatanê ziwannasîye û folklorî de allofonî bi IPA (Alfabe-ya Mîyannetewî ya Fonetîkî) reyde derbasê nuştayî benê (Demirci, 2014: 68). Alfabe-yanê standardan de heme allofonanê ziwani nîşandayîş mumkun nîyo. Taye allofonî lokalî heta taybetê şexsan şênê bibê. Allofonan derbasê nuştayî kerdiş, dewlemendîya ziwani îşaretkerdişî de û na dewlemendîye seveknayîşî de zaf muhîm o. Sayeyê IPA heme ziwananê dinyayî de heme vengê însanan eşkenê derbasê pergale nuşte-ki bibê. Çünke fonolojî de muhîm vengê, alfabe qasê vengî muhîme nîya.

2.1.4. Morfem

Yewbîyayîşê çekuyan de yewineya tewr hurdî ya ke manadar a sey morfemî yena namekerdene. Herçiqas fonemî mana bivurînenê zî fonemî xoser barkerdoxê mana nîyê. Grûba vengî ya manayine, mana vurînayoxe û mana yewkerdoxe

sey morfemî yena name kerdene. Morfemî bi şeklêko umûmî sey *morfemê ke xoserî vejîyênê meydan û morfemê ke sewbîna çekuyan reyde yenê meydan* di beşî yê. Morfemê ke xoserî vejîyênê meydan sey *morfemê esîlî* name benê. Nê morfemî xoserî manadar ê û xoserî yenê şuxulnayene, mîyanê cumle de sey elemanê cumle yenê karardene. Zazakî de morfemê sey *rî, cu, bê* xoserî eşkenê bêrê û şênê elemanê cumle bibê. Morfemê ke xoserî nêşkenê bêrê sey *morfemê girêdeyayî* yenê namekerdene. Nê morfemî xoserî tena nêyenê şuxulnayene labelê viraştîşê sewbîna morfeman de wezîfe gênê (Umer Emîn, 2011: 64-65). Kurdkî de morfemê *-kar, -ker, -mend, -dar, -der, -in, seba, çunke* sey morfemê girêdayeyî yenê namekerdene. Nê morfemê xoserî nêbenê û tena mana îfade nêkenê labelê gama ke sewbîna çekuyan reyde yenê tehet, înan reyde mana îfade kenê. Zazakî de gireyê îzafeyî û gireyê viraştîşê çekuyan nê tewir morfeman ra yê.

Morfemê ke xoserî mana îfade nêkenê labelê bînayê çekuyan de wezîfe îfa kenê sey *morfemê gireyî (morfemê îlaweyî)* yenê qebulkerdene. Morfeman serranê 1940î ra dima warê fonolojî de dest bi cagirewtîşî kerdo. Badê Bloomfieldî morfemî ziwannasîye de ameyê tetbîqkerdiş û nê tetbîqatan analizê doneyan de taye zorîye peyda kerda (Crystal, 2008: 313-314). Cigêrayîşê morfeman, bînayê ziwanişê tedqîqkerdiş o. Xêncê cigêrayîşanê bînayê mana yê ziwanan, heme acigêrayîşî mijarê morfolojî yê (Karaağaç, 2013: 193). Morfem zî şeklo ke fonolojî de cîyayîya manayî saz keno.

2.1.5. Allomorf

Varyantê şênberî yê morfeman sey allomorf yenê qebulkerdene. Mabênê allomorfan de têkilîyêka manayî û halê yewbînan temamkerdişî esto. Cîya varyantê morfeman sey allomorf yenê namekerdene. Nê varyantî heme sey allomorf qebul benê. Mabênê allomorfan de ahengê vengî esto (Bussman, 1998: 43). Mîsale tirkî de allomorfê gireyê zafhûmarîye sey *-lar* û *-ler* di hebî yê. Reyna tirkî de allomorfê gireyê demê vîyarteyê dîyarî sey *-dı/-di, -dul/-dii, -tı/-ti, -tu/-tü* 8 hebî yê. Hete morfolojî ra allomorfî pê ra cîya bêrê wendene zî cîya manayan îfade nêkenê. Sorankî de cîya şeklê ke heman manayî îfade kenê estê (Yunis Mihyeddîn, 2013: 129). Zazakî de seba *morcela/karınca* sey *morcela, morceli, miclewri, mijlewri, mijloli, miclor, miclol, mijlor, mijlori, mijlowri, mijmewli, micmewl, mîyercila, mocla, mojela, mojla, muejla, mojle, molcela, molcila, moncle, morcila, muercela, muerceli, mercueli, merjêlû, merjueli, morzela; mijlewreki, mijloki, milorçike, muloçike, muloçike, muleçike* 34 hebî allomorfî ameyê tesbîtkerdene (Grûba Xebate ya Vateyî, 2019: 9).

Zazakî de çekuyî goreyê mintiqayan zêde vurîyênê, o semed ra zazakî de allomorfê çekuyan zaf ê. Tena nimûneya corên de ney, zaf çekuyan de na rewşe esta. Xususen hedîseyanê vengî de mîyanê çekuyanê zazakî de kes eşkeno allomorfan tesbît bikero. Na rewşe dîyalektanê bînan yê kurdkî de zî xo nîşan

dana. Mîsale sorankî de konsonantê /d/ sey allomorfo serbest yena şinasnayene û umûmen sey gireyê demê vîyarteyî yeno şuxulnayene; konsonanto nazal /n/ sey allomorfê /n/ yî yenê qebl kerdene. Eke di fonemî heman vengî îfade bikerê û manayî ser o tesîrê xo bibo, herçiqas yewbînan ra cîya bibê zî, sey allomorf yenê qebl kerdene. Sorankî de zî zaf nimûneyê allomorfan estê (Kemelêk Zimanewan, 2009: 207-208).

Teorîya fonemî, ya ke elemanê ci yê bingeyinî ameyê sînorkerdene, vengane ziwani yew bi yew analîz kena, mîyanê pergale ziwani de tesîrê nê vengane tedqîq kena û detayanê ziwani vejena meydan. Sayeyê teorîya fonemî ameyo fehmkerdîş ke ziwane tena elemanê qalîkerdîşî û eşnawitişî nîyo, heman dem de ziwane bînayêko wayîrê pergale yo. Teorîya fonemî bingeyê *fonolojiyê binyadgerîye* teşkil kena. Mabênê vengane ziwane de rêzêka *fonem>morfem>leksikon* esta. Ca vurînayîşê nînan mana orte ra wedarnena. Cêr ra zazakî de rêza fonem, morfem û leksikonî ameyo ramojnayene. Ganî îfade bibo ke morfem zazakî de teqabulê heceyî nêkeno. Morfemî de manadar bîyayîş kritero tewr muhîm o.

- E-w-r-o-m-a-k-e-y-e-d-e-n-a-n-n-ê-w-e-r-d.
(rêzebîyayîşê/sentagmaya fonemî)
- Ewro ma keye-de nan nê-werd.
(rêzebîyayîşê/sentagmaya morfemî)
- Ewro ma keye de nan nêwerd.
(rêzebîyayîşê/sentagmaya leksikonî)
- W-e-ş-a-n-x-a-n-e-y-î-a-c-i-g-ê-r-a-y-i-ş-a-n-r-a-d-i-m-a-k-i-t-a-b-ê-e-y-ç-a-p-k-e-r-d. (rêzebîyayîşê/sentagmaya fonemî)
- Weşan-xane-yî a-ci-gêra-yiş-an ra dim-a kitab-ê ey çap-kerd.
(rêzebîyayîşê/sentagmaya morfemî)
- Weşanxaneyî acigêrayişan ra dima kitabê ey çapkerd.
(rêzebîyayîşê/sentagmaya leksikonî)

Seke cor ra aseno eke cayê fonem, morfem û leksikonan bêro vurîyayene yan nê tewlihew bideyê, nê zafane mana îfade nêkenê. Sayeyê teorîya fonemî sey fonem, morfem, allofon, allomorf, etîmon (kok) bînayê parçeyinî û yewine-ziwani yê suprasegmentalî hîna bi şeklêkê xorînî ameyê tedqîqkerdîşî û heme taybetmendîyê nê elemanan ameyê analîz kerdene. Na rewşe seke nuqtayêke bi çar cîhetan a tarîfkerdîşî ra zîyade, tam cayê nuqte rastekê koordînatî ser o îşaretkerdîşî ya yew a. Eke goreyê rewşa ewilî yanî nuqta goreyê çar cîhetan bêra tarîfkerdîşî; mîyanê tarîfî de îfadeyê sey başûr, vakur, rojhelat û rojawanî muxleqî do ca bigêrê. Labelê eke nuqta goreyê rastekê koordînatî bêra tarîfkerdîşî tam cayê nuqta de bêro zanayene. Qandê cû asta segmentale û suprasegmentale de tesbîtkerdîşê elemananê ziwani seba ziwannaşîye û zanistî zaf muhîm o. Heman rewşe asta çekuye de yan asta raweyî de

zî xo ramojnena. Gama ke rawe ameyo tedqîqkerdiş kes vînenno ke karî bi nuansanê hurdîyan reyde yewbînan ra cîya bîyê. Mîsale îfadeyê *merdene*, *geberbîyene*, *wefatkerdene*, *rehmetşîyene*, *fewtkerdene*, *îrîthalkerdene*, *koçkerdene*, *silodeşîyene*, *beqanêkerdene* ûsn heme *merdişî* îfade kenê. Nê çekuyî heme *merdişî* îfade kenê labelê taye ci *dua* û taye ci *zewt* ê. Aspectê (dîmen) û kerdişê karan zî ziwannasîye de mijarê muhîm ê. Sayeyê teorîya ziwani, elemananê ziwani unsurê tewr hurdi zî ameyê analizkerdene û taybetmendiyê nê unsuran tesbît bîyê. Na teorî îsbat kerdo ke ziwani eşkeno hîna astanê cêrênan rê zî neql bibo; vengo ke bingeyê ziwani teşkil keno şeno bi qayde û prensîban reyde bêro îzahkerdene (Demirci, 2014: 69-73).

2.2. Asta Suprasegmentale

Acigêrayîşanê vengî de unsurê ke yew bi yew eşkenê bêrê tedqîqkerdiş û vengani ser o şênê bêrê îzahkerdiş sey *segmentî* ya yenê namekerdene. Fonoloji û fonetîk zafane vengani parçeyan ser o xebitîyênê, o semed ra nê her di zanistî zî asta segmentalî temsîl kenê. *Fonem*, *morfem*, *allofon*, *allomorf*, *vokal* û *konsonantî* sey elemanê asta segmentale qebul benê. Çünke nê elemani mîyanê pergalê ziwani de yew veng û yew parçeyî ser o vîndenê. Sey *cumle* û *çekuye*, yewine-vengê ke zaf parçeyan ra yenê meydan elemanê asta suprasegmentale teşkil kenê. Unsurê asta suprasegmentale; *derb*, *melodî*, *dergiye*, *rîtm*, *ding*, *lezîye* û *tini* yo. Nê taybetmendiyî sey suprasegmentale yenê namekerdene çünke nê yewine-vengî çekue, komçekuye, cumle, paragraf ûsn yewineyan ra pê yenê (Toptaş, 2016: 638). Tetbîqato ke asta segmentale de tena vengani/parçeyan ser o yeno kerdene, asta suprasegmentale de yew ra zêde vengani ser o tetbîq beno. Unsurê suprasegmentalî siruştê vengî ra neşet nêkenê yanî nê taybetmendî eslê xo de çin ê. Nê unsurî goreyê waştîşê qalîkerdoxî/dayoxî yenê meydan û hedîseyê vengani yê asta dîyine yenê namekerdene. Unsurê asta suprasegmentale heme sey *prosodî* (*bürün*) yenê zanayene. Nê her di mefhumî se ra se eynî nebê zî, cayê yewbînan de yenê şuxulnayene (Demirci, 2014: 81). Prosodî sey binbeşê fonoloji yeno qebulkerdene.

Sayeyê elemananê suprasegmentale hestê sey; henek, qerf, ters, şaşbîyayîş, pers, kêfweşîye, heyret, hurdi vînayîş ûsn yenê îfadekerdene. Zazakî de rayîra perskerdişî ra yewe zî derb a. Ge gane mîyanê cumle de gireyê persî çinbo zî sayeyê derbî cumle de pers yeno meydan. Heman çekuye yan cumle bi îfadekerdişê cîya şeklan, ma eşkenê hestanê cîyayan îfade bikerê. Mîsale cumleya *“Ti do bigîrê.”* sey *“Ti do bigîrê?”* îfade bikerê, pers yan waştîşî; eke heman cumle heceyan rê teqşîm bibo û bi no şekil *“Ti do bi gî rê!”* ferman û tehdît yeno îfadekerdene. Yanî qalîkerdoxî/dayoxî, goreyê îmkananê asta suprasegmentale hestanê îfade kenê û her qalîkerdox bi şeklêko aktîf elemananê asta suprasegmentale bikar ano. Ziwananê yew heceyan de unsurê asta suprasegmentalî, xususan derb, zaf muhîm ê. Qalîkerdoxê ziwananê yew heceyan, zafane nê unsuran reyde xo îfade kenê. Kitabanê gramerê kurdkî û xususan berhemanê zazakî de unsurê

asta suprasegmentale nêameyê analîzkerdene. Reyna zî nê berheman de mijarê derbî biteferuat ameya îzahkerdene. Tîya de unsurê asta suprasegmentale ra derb nêameyo îzahkerdene. Zazakî de derb mijarêko derg o û terefê ma ra derheqê derbî de xebatêka cîya ameya kerdene. O semed ra tîya de reyna derb îzah nêbîyo (Kirkan, 2020).

2.2.1. Ton

Qalîkerdişî de berzbîyayîş û nizmbîyayîşê pêlanê vengî sey *tonî* yeno namekerdene. Demê qalîkerdişî de berzbîyayîş û nizmbîyayîşê vengî de taybetmendîyê *tîz* û *basî* yenê meydan. Ton, qalîkerdişî de sey cîyakerê manayî wezîfe vînenê (Hengirmen, 2009: 362-363). Na taybetmendî frekansê lertzîyayîşê pêlanê vengî reyde têkildar o. Ton sey *monoton*, *tono berzbîyaye*, *tono nizmbîyaye*, *tono berz-nizm bîyaye* û *tono nizm-berz bîyaye* 5 beşan ra pê yeno. Zaf zîwanan de cîyabîyayîşê manayî sayeyê tonî de yeno meydan. Qalîkerdoxî, qiseykerdişî de nê babetanê tonî ra hebêk yan çend heban eşkenê bişuxulnê. Seke cor ra zî îfade bî, zîwananî sey *çînkî*, *taylandkî*, *tîbetkî*, *vîetnamkî* ûsn zîwananê yew heceyan de ton û fonksîyonê tonî zaf muhîm ê (Demirci, 2014: 85).

Hece û çekuyan de derbî pê peya yenê û tonî; tonî zî kom benê û melodîyî anê meydan. Ton cîyakerê manayî yo û heman dem de ton hestan zî bi vengî reyde îzah keno. Qalîkerdox/dayox sayeyê tonî, hestanê xo neqlê goşdaroxî/girewtoxî keno; goşdarox zî tonkerdişê qalîkerdoxî rê dîqet keno û peyama ey fehm keno. Eke vengê qalîkerdoxî bi şeklêko akustîk bêro tedqîqkerdiş, vejîyêno meydan ke qalîkerdişî de mabênê hest û frekansê vengî de têkilîyêka xurte esta. Goreyê acigêrayîşan, mabênê ton û hestan de nîsbetêko rastên esto (Coşkun, 2010: 206-208). Eynî cumle yan çekuye bin tesîrê cîya hestan de bi şeklanê cîyayan yenê tonkerdene, goşdarox zî goreyê tonî manayanê cîyayan fehm keno.

Tonê ke wayîrê cîya frekansanê bêrê têhet na rewşe senînîya tonî zî vurînena. Eke frekansî berz bibê tonê berzbîyaye, frekansî kêmbibê tonê nizmbîyaye, frekansî her tim yew aste de bê monoton, frekansî berz-nizm bibê tonê berz-nizm bîyaye, frekansî nizm-berz bibê tonê nizm-berz bîyaye yeno meydan. Mîsale cîya vatişê cumleya “*Ti senîn mi kenê xo vîr ra.*” Kes eşkenê hersî, şaşbîyayîşî, gazincî, persî ûsn hestan îfade bikero. Goreyê hestî *tonê vengî* yeno eyarkerdene. Vatişê na cumle de berz, nizm yan yew aste de bîyayîşê tonî, hestanê qalîkerdoxî îfade keno. Monotonîye zafane bêzarîye û xemsarîye de yeno şuxulnayene. Vengî de xêzê frekansî yewbînan ra cîya benê çünke xêzê grafîkî yê frekansî goreyê peyama komunîkasyonî yenê eyarkerdene (Coşkun, 2010: 210).

Şidet û frekansê tonîye ancax laboratuwaran de bi cîhazanê qeydkerdişî û peymitişî vengî reyde şênê bêrepeymitene. Peymitişê ke tena bi goşan reyde yenê kerdene, seba fehmkerdişê peyama û hestanê qalîkerdoxî bes ê labelê bi no şekl a

şîdet û frekansê tonî nêyenê peymitene. Ton, frekans û şîdetê tonî tamamê cumle û qalîkerdişî ser o tesîr keno. Ton, zafane cumleya verê xo ra tesîrdar beno û cumleya dimayêne ser o zî tesîr keno. Zazakî de tesîrê, frekans û şîdetê tonî ser o xebatêka akustîke ameya kerdene. Na xebate de tonî ser o tesîrê hestan ameyo nîşandayene (Kirkan, 2019).

Gedeyo ke ziwânê dayîkî bander beno bi ton û derbî reyde ziwânî muse-no. Gama ke maya ci ey rê vana *meke* o goreyê ton û derbê maya xo, na cumle analîz keno û goreyê ey hereket keno. Çünke gede ziwânî tena herf û çekuyan reyde (elemananê asta segmentale reyde) bander nêbeno. Heman dem de gede unsuranê asta suprasegmentale zî hişê xo de şuxulneno û mîyanê cumle de mana nimateyan zî analîz keno.

Cêr ra goreyê konteksê cumle manayê ke înterjeksîyonê *hayî* xo de hewêneno ameyê ramojnayene. Manayê ke no înterjeksîyon xo de hewêneno zaf ê û kes eşkeno nê nimûneyan hîna zêde bikero. Tena înterjeksîyonî ney, çekuyê ke mîyanê pergale ziwânî de ca gênê, goreyê tonî zaf manayanê cîyayan eşkenê bigîrê.

Çekuye	Cumle	Mana
ha	Ha, eynî winî yo.	Tesdîqkerdişî ifade kena.
ha	No senîn o ha?	Perskerdişî ifade kena.
ha	Ha, zaf ecêb!	Ecêbmendişî ifade kena.
ha	Ha tamam, ame mi vîr.	Vîrîameyişî ifade kena.
ha	Ha, Yusuf ewro amebî.	Cewabdayişî ifade kena.

Tablo 1: Zazakî de Ton

Ziwan tena nuşteyî ra îbaret nîyo. Ziwan, ganî bi şeklêko pêroyî bêro tedqîq kerdene. Seba ziwânî ganî korpusêk amade bibo û mîyanê nê korpusî de yewine-ziwânî bi şeklêko pêroyî tesbît û analîz bibê. Taybetmendiyê ziwânê nuşteki goreyê taybetmendiyênê ziwânê fekkî hîna rehet yenê tesbîtkerdene. O semed ra taybetmendiyê ziwânê fekkî ganî bi şeklêko xesas tesbît bibê. Sayeyê spektogramî veng û lerze vengê bi şeklê grafîkan yenê mojnayene. Reyna spektogramî elemananê asta suprasegmentale xususen derb û tonî, bi şeklêko taybet derbasê nuşteyî benê. Mîsale zazakî de gama ke vokalê /a/ seba *îqazkerdişî* bêro vatene û seba *heyretmendişî* bêro vatene spektogramê vengî de yewbînî ra cîya yenê xêzkerdene. Spektogramî ganî laboratuwaran de û cîhazanê taybetan reyde qeyd bibê. Vengê ke bu cîhazanê qeydî reyde ameyê qeydkerdiş ganî bi bernameyanê taybetan yê analîzê vengî reyde analîz bibê. Nê bernameyan de taybetmendiyê sey *spektogram*, *pêla vengî*, *fişarê vengî*, *frekansê formantî*, *perde* ûsn taybetmendiyî sey grafîkî derbasê nuşteyî benê û vengî bi şeklê muqayeseyî şênê bêre analîzkerdene.

Nê bernameyan de zaf parametreyî yenê peymitene. Tena parametreyê tonî, vurînayîşî nê heme grafîkan rê bes o.

2.2.2. Melodî

Mîyanê cumle berz yan nizmbîyayîşê tonî sey *melodî* yena namekerdene. Derb hîna zêde asta yewine-vengî de, ton hîna zêde asta çekuye de qewimîyeno. Labelê melodî skalayêka hîna hîra de û asta cumle de yena meydan. Melodî û ezgî he-man mana de yê û nê mefhumî hem qalîkerdişî de hem zî muzîkî de şuxulîyênê. Melodî qalîkerdişî de yena meydan hestanê qalîkerdoxî hîna tesîrin îfadekerdişî de şuxulîyena (Demirci, 2014: 86). Melodî mîyanê cumle de ahengêk tesîs kena û tesîrê peyama qalîkerdoxî/dayoxî zêdenena. Peyamo ke bê melodî bêro îfadekerdiş herçiqas cayê xo bireso zî tesîrê xo zaf kêman beno heta tu tesîrêk peyda nêbeno.

Parçeyanê cumle ke goreyê fikr û hestanê qalîkerdoxî ameyê afirnayene de, sayeyê elemananê asta suprasegmentale, melodî bar bena. Melodî; *derb, ton, mana eslî û talî ya çekuye û kom-çekuyan, dergîya vatişê çekuye yan cumleyan, dergîya dîngan û cayê ci, şidetê vengî û frekansê ci* ûsn taybetmendîyan îfade kena. Nê unsurî cumle de melodî û taybetmendîyanê melodîkan saz kenê. Ton û derb xususen çekuye û cumleyan de benê labelê melodî qalîkerdişî hemeyî gêna xo mîyan (Coşkun, 2010: 221; Hengirmen, 2009: 178). Melodî hestanê qalîkerdoxî îfade kena. Sayeyê melodî taybetmendîyê ke teberê sentaksî de manenê, yenê neqlkerdene. Heme zıwanî melodî û unsuranê bînan mîyanê zıwanî de şuxulnenê labelê zıwanê nuşteki de nê taybetmendî nêyenê ramojnayene (Beşer, 2000: 533-534).

Qalîkerdişî de yan zıwanê nuşteki de, unsuranê melodî bi qaydeyan a girêdayîş û melodî rê qaydeyî tesbîtkerdiş zehmet o. Rewşa ke qalîkerdox tede yo, sîrayetê melodîya qiseykerdişî zî kena. Qalîkerdoxê kurdkî, qiseyîkerdiş de goreyê xo taye melodîyan şuxulnenê. Qalîkerdoxê kurdkî û xususen zazakî hem veng a hem zî hetkarî ya zıwanê bedenî ya melodî tesîs kenê. Cêr ra hestê ke sayeyê melodî yenê îfadekerdiş û nê hestan rê cumleyêke nimûne deyaya. Bi hetkarî ya zıwanê bedenî (jest, mîmîk, hal, hereket ûsn) melodîya cumle mana îfade kena û qalîkerdox hestanê xo îfade keno. Nê îfadekerdişî û manakerdişî de unsurê bîni yê asta supra-segmentale zî ganî bêre hesabkerdene. Cêr ra hestê ke bi melodî reyde yenê îfade kerdene û nê îfadekerdişî de rewşa bedenî ameyo îzah kerdene.

- Hêrs (öfke): Derbî hîna berz yenê vatene, edeleyê rî û wucudî ancîyênê.
Ez, qet ney wîna qebul nêkena!
- Ters (korku): Derbî hîna berz yenê vatene, edeleyê rî û wucudî lerzene, qelb hîna leze dano piro.
Dayêêê! Kes çin o.
- Nezaket (nezaket): Zıwan hîna kîbar, nerm û letîf yeno şuxulnayene.
Keremê xo ra, a qeleme bide mi.

- Tewayene (incinme): Derban de gazinc û şikîyayîş hîs beno.
Mi no to ra qet nêpawitêne.
- Xem/Qehr (üzüntü): Derbî hîna nizm, monoton, zeîf û lertzok ê.
Werrekna ê rojî reyna apey bêrê.
- Nefret (nefret): Konsonantê sertî û teqînayoxî yenê şuxulnayene, dindanî şidênayênê, edeleyî rî lizenê.
Qey, o ney mi rê veradano.
- Kêfweşî (mutluluk): Veng yeno berzkerdiş, fonemî derg vajîyênê.
Ewro gedeyê ey ame dinya.
- Şerm (utanma): Veng beno hîra û teng, bi şeklêko lertzok vejîyêno.
Ez taye pereyî deyn a wazena.
- Şaşbîyayîş (şaşkınlık): Veng bi şeklêko nizm-berz bîyaye û giran giran vejîyêno (Karaağaç, 2018: 108-110).
Ellah Ellah! Sebî şîma yaw!

2.2.3. Rîtîm

Rîtîm çekuyêka yunankî ya û bi mana sîmetrî, tekrarbîyayîşî yena. Mîyanê pergale zîwanî de, bi şeklêko perîyodîk tekrarbîyayîşê taye taybetmendîyanê vengî sey rîtîm yeno namekerdene. Rîtîm hîna zêde cumleyan de vejîyêno meydan (Hengirmen, 2009: 308). Metnê ke yenê wendene eşkenê mensur yan menzum bibê. Metnêko asta dîyine yan hîrêyine, wendişî de metnê asta yewine ya eynî aste de bibo yan astêka paralele de bêro wendişî rîtîm saz beno. Rîtîm hîna zêde şîran de yanî metnanê menzuman de esto. Cayê ke rîtîm çino sey *aritmî* yeno namekerdene (Demirci, 2014: 85). Cêr ra şîra M. Malmîsanijî ra qismêk deyayo. Na şîre de rîtîm çekuya *çeharî* ser o yo.

“Zera mi,
cenîya **çeharmêrde**,
birîna **çeharçime**
û dara **çeharşax** a.” (Malmîsanij, 1988).

2.2.4. Ding

Qalîkerdiş de seba nefesgirewtîşî û mana cîyakerdişî vindertiş yan pawitiş sey *dingî* (*durak*) yeno namekerdene (Toptaş, 2016: 706). Qirpiçike de û venganeya fekkî de, tewr kêmi yew asteng peydabîyayîş a vengo ke yeno meydan sey ding name beno. Qalîkerdişî de ge gane badê dingî konsonantê teqînayî (*plosive*) yenê meydan. Heman şekil de hedîseyanê (rûdanê) vengî ra *labîalîzasyon*, *lateralîzasyon*, *nazalîsyon*, *velarîzasyonî* zî sey dingî yenê qebulkerdene (Bussman, 1998: 1124). No ding yewineyanê segmentalan de yeno meydan. Yewineyê asta suprasegmentale de dingo ke yeno meydan seba manayî cîyakerdişî yan seba nefesgirewtîşî yo.

Mîyanê nuşteyan de vîrgul yan xalwendîyê bînî wezîfeyê dingî vînenê. Çünke nuşteyan de vîrgul nefesgirewtîşî ya hemerj o (Demirci, 2014: 84). Kurdî de dingî yewine-vegan reyde têkildar o, cayê vengyan bivurîyo mana cumle zî vurîyena. Heman rewşe tirkî, îngilîzkî ûsn zîwanan de zî esta. Cêr ra nimûneyê zazakî deyayê, nê nimûneyan de bi bedilîyîşê cayê dingî mana cumle vurîyena.

Biwane / sey babîyê xo her mebe.

Biwane sey babîyê xo / her mebe.

Ewro / meşt ra dima yeno.

Ewro meşt ra dima / yeno.

Kitab / wendişî ya nêqediyeno.

Kitab wendişî ya / nêqediyeno

Mektebî ra dima / a rayîre ra meşo.

Mektebî ra dima a rayîre ra / meşo.

Seke cumleyanê corênan ra yeno fehmkerdiş, zazakî de bi vurîyayîşê cayê dingî reyde manaya cumle zî bedilîyena. Ge ge bi vurîyayîşê dingî reyde cumle tam mana meqlûbe hewênena. Zafane zî bi vurîyayîşê cayê dengî cumle mana cîya îfade kena. Mîyanê qalîkerdişî de yan nuşteyî de cayê dîngan goreyê peyama qalîkerdoxî yan nuştoxî yeno tayînkerdene.

Dingî heman dem de termêko edebî yo û şîranê folklorîkan, klasîkan de sey *wezin* yeno qebulkerdene. Şîran de badê heceyanê hûmare dîyarkerdeyan dingî estê labelê taye şîran de dingî nêbenê (Demirci, 2014: 84). Cêr ra şîra Mela Mehemmed Elî Hunî ra beşêk deyayo. Na şîre bi weznê heceyê 7+7 ya nusîyaya. Badê 7 heceyan dingî esto. Labelê na şîre badê dîngan şêna bêra teqşîmkerdiş, o wext sey çarîne yena hesabkerdene.

“Wazin vayey xu akî / Biwan îni zazakî: 7+7

Neqeqşnayo pey hâkî / Tadayo sey tur sakî: 7+7

Edebîyat xu biwan / Eqîdey xu rind bizan: 7+7

Ti ben kamil yew însan / Ti ben yew ehlî îman.”: 7+7 (Elî Hunî, 2004: 7-8)

2.2.5. Lezîye

Yew demo dîyarkerde de yanî yewine-dem de hûmara çekuyanê ke yenê vatenê sey *lezîye* (*hız*) yena namekerdene. Qalîkerdişêko normal de însanî deqayêke de mabênê 125 û 175 hebî çekuyî vanê. Lezîya qalîkerdişî goreyê *kesî*, *ciwakî*, *ortamî* û *zemanî* vurîyena (Demirci, 2014: 85). Çekuye yan cumleyê ke zaf leze vajîyayê yan zaf hêdî vajîyayî/ameyê telefuzkerdiş heta goşdaroxî ra nêyenê fehmkerdene. Peyama qalîkerdoxî seba ke terefê goşdaroxî ra bêra fehmkerdiş ganî qalîkerdox lezîya qalanê xo zaf baş eyar bikero.

2.2.6. Tini

Senîniya (keyfîyetê) vengî ke vengî sewbîna vengana ra cîya kenê sey *tini* (*tni*) ya yena namekerdene. Tini reng û nasnameya vengî ya. Di kesê ke heman ton de û heman lezîye de qalî kenê, sayeyê tini de yewbînan ra cîya benê (Demirci, 2014: 86). Spektogramî de taybetmendîya akustîk-fîzîkî ya vengana yanî tini, goreyê vurîyayîşê frekansî û cîya frekansan de vilabîyayîşê fişarê vengî reyde yena temsîlkerdene. Hûmare, rêze û fişarê her vengî cîya yo û nê taybetmendî tîniyî saz kenê. Nê xususîyetî û sey ney taybetmendîyî tîniyî teswîr kenê (Bussman, 1998: 1201). Tini vengana yewbînî ra cîya keno. Kes nêşkeno vajo ke tini yew beşêk ra teşekul keno. Fişarê vengî her Mewcûdî, fişarê vengî yê mewcûdanê bînan ra cîya yo. Spektogramana de nê taybetmendî vejîyênê meydan û kes eşkeno nînan analîz bikero.

3. ENCAM

Na xebate de, zazakî de elemanê asta segmentale û asta suprasegmentale ameyê tedqîqkerdene. Nê her di astî zî wayîrê zaf elemanan ê. Her yew aste de taybetmendîyê muhîmî estê ke nê taybetmendî bi şeklêko hîna aktîf û ergonomîk şuxulîyayîşê zîwanî tesîs kenê. Gama ke behsê zîwanî beno *herf*, *sembol*, *veng* ûsn xususîyetan ra hîna zêde behsê çîyan beno. Di terefê zîwanî estê ke nînan ra yew *hetê fîzîkî* yo. No hetê zîwanî kê-m-zêde herkesî de bi heman şeklî de yeno meydan. Labelê terefê bîne zîwanî, *hetê ciwakî* yo. Asta segmentale û asta suprasegmentale bitaybetî no hetê zîwanî xo nîşan dano. Çunke hetê fîzîkî yê zîwanî dîyar ê, kesêk ra kesê bîni zêde nêvurîyênê. Hetê ciwakî zî goreyê *kes*, *dem*, *mekan*, *ciwake* ûsn dîyardeyan vurîyênê. Nê her di astan reyde zîwan wezîfeyê xo yê eslî ano ca. Hem asta segmentale hem suprasegmentale zafane bi qalîkerdişî û zîwanê fekkî reyde têkildar ê. Zîwanê nuştekî de nuştoxî, cumleyan goreyê peyama xo rêze kenê. Zîwanê fekkî de yan rojane de qalîkerdoxî goreyê hestanê xo, heman sentaksî ya, cumleyan cîya kontekstan de şuxulnenê. Mîyanê xebate de nînan rê nimûneyî de yayî. Nê nimûneyan ra vejîyêno meydan ke, asta segmentale û asta suprasegmentale heme erkanê xo reyde zazakî de ca gêne. Sayeyê elemananê asta suprasegmentale terefê ciwakî yê zîwanî baştir vejîyêno meydan, qalîkerdoxî zîwanî tesîrin şuxulnenê.

Zîwan mîyanê prosesî tarîxî de bi şeklêko siruştî vurîyêno, mîyanê zîwanî de varyantî saz benê. Mîyanê nê prosesî de çekuyê vîndî benê û çekuyê neweyî yenê meydan. Ge gane mabênê çekuyê û varyantî de hende ferqêko gird peyda beno ke, kes nêşkeno beyntarê çekuyê û varyantê ci de eleqeyêk bivîno. Nê varyantî zafane bi allofon û allomorfi ya yenê îfadekerdene. Na xebate de nê her di mefhumî ameyê îzahkerdişî û seba her yewî nimûneyî de yayê. Ferqo ke mabênê çekuyê û varyantî de baş fehm bibo, zazakî hete leksîkolojî ra zî hîna başerî şêna

bêra analîzkerdene. Na xebate de tena çend hebî nimûneyî deyyayê labelê hûmara nê nimûneyan kes eşkeno bizêdeno.

Verê cû derheqê derbê çekuyanê zazakî xebatêka musteqîle terefê ma ra amebî kerdene. O semed ra tîya de mijarê derbî tekrar nêbîyo. Asta segmentale de vokal, konsonant, allofon, morfem û allomorf bi nimûneyan reyde îzah bîyê. Labelê elemanê asta segmentale hende tena nîyê. Nê taybetmendîyê sînorê na xebate de nîyê. Heman şekil de asta suprasegmentale de ton, melodî, rîtm, ding, leziye û tini bi şeklêko xulasa ameyê îzahkerdene. Xususen na aste de mana yena meydan û asta suprasegmentale sey cîyaker û sazkerdoxê mana kes eşkeno binawno. Seba elemananê na aste kes eşkeno zaf nimûneyan bido. No warêko zaf serbest o. Dînamîkê ke qalîkerdoxî ser o tesîr kenê, çi dînamîkê zereyî çi teberî, heme qiseykerdişê ey ser o tesîr kenê. Heman şekil de dînamîkê goşdaroxî fehmkerdişê peyama qalîkerdoxî de tesîrê goşdaroxî kenê. Tîya de çend hebî nimûneyan reyde na rewşe îzah bîya labelê kes hestanê însanî rê nêşkeno sînorêk xêz bikero. Qandê cû kombînasyonê şuxulnayîş û fehmkerdişê zıwanî zî bêsînor o.

4. ÇIMEYÎ

Beşer, K. (2000). *İlmul-Eswat*. Kahire: Daru Xerib.

Bussman, H. (1998). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. New York: Routledge.

Coşkun, M. V. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.

Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell.

Demirci, K. (2014). *Türkoloji İçin Dilbilim, Konular Kavramlar Teoriler*. Ankara: Anı.

Elî Hunî, M. M. (2004). *Mewlid & Yusuf û Zelîxa & Qesîdeyê Kerbelayî*. İstanbul: Vate.

Erkman-Akerson, F. (2008). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Multilingual.

Grûba Xebate ya Vateyî (2019). *Sözlük Türkçe-Kırmancca (Zazaca), Ferhengê Tirkî-Kirmanckî*. İstanbul: Vate.

Grûba Xebate ya Vateyî. (2005). *Rastnuştişê Kırmanckî (Zazakî)*. İstanbul: Vate.

Hengirmen, M. (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin.

Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Karaağaç, G. (2018). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit.

Kırkan, A. (2019). *Zazacanın Fonetik Açından İncelenmesi; Kuzey, Güney ve Merkez Zazacasının Karşılaştırılması, Tezê Doktorayê Çapnêbîyaye, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Kırkan, A. (2020). *Zazakî de Derb û Taybetmendîyê Derbî*. Mukaddime, 11 (2), 446-467. DOI: 10.19059/mukaddime.752624.

- Komelêk Zimanewan (2009). *Modêl û Modêlekanî Rêziman*. Silêmanî: Mellbendî Kurdolocî.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Malmîsanij, M. (2012). *Ji Bo Rastnivîsînê Ferhenga Kurdî (Kurmancî)-Tirkî*. İstanbul: Rûpel.
- Malmîsanij. (1988). *Herakleîtos*, Uppsala: Weşanên Jîna Nû.
- Necmeddîn Ebdulla E.& Sebrî Elî Ş. (2011). *Zimanwanîya Tîorî*. Duhok: Spîrêz,
- Tan, S. (2011). *Rêziman û Rastnivîsa Zarawayê Kurmancî*. İstanbul: Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Toptaş, H. (2016). *Türkçe Dersleri 2. Kitap*. İstanbul: Papatya Bilim.
- Umer Emîn, W. (2011). *Pitokekanî Zimanewanî*. Hewlêr: Çapxaney Aras.
- Vardar, B. (Ed.). (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Yunis Mihyeddîn B. (2013). *Peywendîyî Astî Morfolocî be Astî Fonolocî û Sîntaks*. Hewlêr: Çapxaney Mukriyanî.

Extended Abstract

Language is a living being and is constantly changing as an indicator of its vitality. Changing the language, being affected by other languages and affecting other languages is a sign of vitality and a condition for its survival. Unchanging and isolated languages are doomed to be forgotten and lost after a while. The change in the language also shows that the language is used actively by the speakers. Various structures occur in the language in the process of change. Although the changes that occur occur at the segmental level, there is also a different level in the language called the suprasegmental level. The segmental level consists of parts of the tongue and examines the language through these parts. Segmental level elements; vocal, consonant, allophone, morpheme and allomorph. Vocal sounds are sounds that are found in all languages and turn groups of sounds into a meaningful word and sentence. There are eight vocal voices in Zazaki. Some of these vocal voices are specific to Zazaki, but some voices are common to some other languages. Concentrated sounds, on the other hand, are sounds that are more numerous than vocal sounds and arise with obstacle when articulated. These voices do not come out as easily as vocal sounds. Consonant voices cannot form meaningful associations without using vocal voices. Consonant and vocal sounds make up the phonemes. Sometimes the phonemes are composed of diphthong or double consonant sounds. Over time, phonemic differences occur between the sounds in the alphabet and the sounds in the language used. These differences are called allophone if they are not semantic. Among the regions where Zazaki is spoken, non-semantic variants that we can call allophone have occurred. This situation has been examined with examples in the study. Morpheme is the smallest language unit that has meaning. Morpheme is sometimes found as a sound or sometimes as a word. Morphemes also change over time. Due to the fact that a standard language has not yet developed and is not used in education, differences have emerged between the regions in Zazaki between the morphemes. These morphemic differences are called allomorphs. In

the study, words that will be examples of allomorphs are given. Elements of the segmental level are not distinctive and are expressed in changes at the partial level. The suprasegmental level, on the other hand, consists of superparticles in the language. At this level, word, sentence elements and sentence are examined in a way that means different meanings. At the suprasegmental level, the characteristics of language units such as tone, accent, timbre, melody, rhythm and speed in Zazaki were studied. All of the elements at this level are interconnected and these elements are used to express emotions. Emphasis is used at the level of syllables, words and sentences, while stresses express tone. Tone regulates the melody and rhythm. Melody can be regarded as the color of the sound. Speed refers to the speaker's adjusting the speed of his voice according to his emotions and environment. Since the elements of the suprasegmental level reflect emotions, they can change according to the environment and time the speaker is in. The emphasis was not re-emphasized in this study, as the subject of emphasis was previously published independently. The aim of the study is to explain the phonemes in Zazaki at segmental and suprasegmental levels, according to the criteria of phonology, together with their sub-branches. Although the elements of these two levels seem different from each other, both levels complement each other. Elements at two levels provide communication between the receiver and the transmitter. In the study, linguistics books were used and examples of works written in Zazaki were given. The study was limited to items standardized in written language. The results of the study are important in terms of analyzing the allophone and allomorphs in their words and revealing their vocabulary in a scientific way. In addition, it is important for Zazaki that the elements at the suprasegmental level are handled within the framework of certain rules. The study is important in terms of its results and because it examines Zazaki at segmental and suprasegmental levels. It is necessary to reveal the linguistic features of zazaki and to undergo such studies for a more comprehensive evaluation of the language.

Hilsengandinek li Ser Pirtûkên Rêzimana Kurmançî ji Aliyê Rêbazên Hînkirina Rêzimanê ve*

An Evaluation on Kurdish Grammar Books in Terms of Grammar Teaching Methodologies

Şehmus Kurt**

PUXTE:

Armanca vê vekolînê nixandina pirtûkên rêzimana Kurdiya Kurmançî ye ji aliyê rêbazên sereke yên hînkirina rêzimanê ve. Ji bo vê armancê heft pirtûkên rêzimana Kurmançî yên ku li Tirkîyeyê hatine çapkirin hatine hîlbijartin û nasandin. Piştî nasandina şeklî û naverokî ew pirtûk li gorî rêbazên hînkirina rêzimanê yên berbelav ve hatine nixandîn û berawirdkirin. Di encamê da derdikeve pêşiya me ku pirtûkên li ser rêzimana Kurmançî bi motivasyon û hewlên cuda ve hatine amadekirin. Herçend hinek ji wan pirtûkan bi armancên zimannasîyê hatibin amadekirin jî hinekên dîtir bi armanca hînkirina rêzimana Kurmançî bo kesên cuda hatine amadekirin. Lewma dîyar e pirtûkên ku bûne mijara lêkolîna me ji aliyê rêbazên hînkirina rêzimanê ve xwedan rêbazên jêk cuda ne.

Peyvên Sereke: Rêziman, rêzimana Kurdî, Rêzimana Kurmançî, hînkirina rêzimanê, hilsengandin, hilsengandina pirtûkan.

ABSTRACT:

This study aims to evaluate Kurmanjî Kurdish grammar books in terms of leading grammar teaching methodologies. For that purpose, seven Kurmanji grammar bo-

* Pêşnûmaya vê gotarê li Duyemîn Konferansa Navneteweyî ya Zankoya Zaxo (03-04 Nisan 2018) hatiye pêşkêşkirin. Piştî pêşkêşiyê gotar ji aliyê nivîskarê wê ve ji nû ve hatiye nivîsandin û li ber çavkaniyên nûpeyda hatiye berfirehikirin.

** **Mardin Artuklu University, The Institute of Living Languages in Turkey, The Department of Kurdish Language and Culture, Ph.D.** / Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî, Dr. / seh muzkurt@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1083-8133

oks published in Turkey have been chosen and introduced. After formal and contentwise introduction, the books have been evaluated in reference to the commonest grammar teaching methodologies. At the end of the evaluations made on the books, it has been seen that Kurmanji grammar books have been prepared with different motivations and aims in mind. Although some of them have been prepared for linguistics purposes, others have been prepared to teach Kurmanji grammar to different groups. Henceforth it is clear that the books evaluated in this study differ in terms of grammar teaching methods.

Key Words: Grammar, Kurdish Grammar, Kurmanjî grammar, Grammar teaching, Evaluation, Textbook evaluation.

1. DESTPÊK

Hînkirina zimanekî di serî da hînkirina erk û şiyaneberiyên bikaranîna wî zimanî ye. Di warê hînkirina zimanan da bi gelemperî çar şiyaneberiyên zimanî têne zanîn. Ew jî wek xwendin, nivîsîn, axaftin û guhdarîkirinê hatine pênasakirin. Lê li gel wan çar şiyaneberiyayan, hînkirina peyvyan (lexicon) û hînkirina rêzimanê (grammar) jî pêwîst e da ku zimanekî ji aliyê hîner (learner) wî zimanî ve bi awayekî rêkûpêk bête fehmakirin û bikaranîn. Ji bo nasîna zimanekî ewil li rêzimana wî zimanî tete nêrîn (Aydoğan, Î. S., 2013:19) da ku derbarê wî zimanî da agahiyên ewil bêne bi destxistin. Ji ber hindê, herçend jî çar şiyaneberiyên zimanî nebe jî di pêvajoya hînbûn û hînkirina zimanekî da rêziman wek hêmaneke giring hatiye dîtin. Lewma di pirtûkên hînkirina zimanî da rêziman yek jî babetên sereke ye bo hînkirinê. Heman rewş di xebatên hînkirina Kurmancî da jî heye (Kurt, 2020).

Ji bilî pirtûkên hînkirina Kurmancî ku cihêkî berfireh didin hînkirina rêzimanê (Kurt, 2017; 2020) bi taybetî jî piştî salên 2000an li Tirkîyeyê gelek pirtûkên rêzimanê yên serbixwe jî hatine amadekirin ku hewl didin rêzimana Kurmancî hîn bikin (Aydoğan, Î. S., 2013; Akin, 2013). Bi dîtina ewil dîyar dibe ku hinek jî wan pirtûkên rêzimana Kurmancî bi bingeheke teorîk ve babetên rêzimanî pêşkêş dikin, lê piraniya wan babetên xwe ders bi ders pêşkêş dikin. Ji ber ku pirtûkên qismê duyem, anku pirtûkên ku mijarên rêzimanê ders bi ders pêşkêş dikin, jî pirtûkên teorîk zêdetir wekî pirtûkên dersê hatine amadekirin, ew jî zimannasiyê bêtir dibin mijara perwerdeya zimanî û ji nava wê qada perwerdeyê da jî dikevin bin banê hilsengandina pirtûkên dersê.

Gava mirov berê xwe dide tarîxa amadekirina pirtûk û berhemên rêzimana Kurdî, dîyar dibe ku nivîskariya rêzimana Kurdî, nemaze ya zaravayê Kurmancî xwedan hinek taybetmendiyên cuda ye. Li gorî me divê ev taybetmendî bêne vekolîn da ku resmekî giştîgir yê pirtûkên rêzimana Kurmancî derkevin holê. Wek ku digel gelekên din Salih Akin jî amaje pê dike, piştî çapkirina yekem pirtûka rêzimana Kurdî a Garzonî (Garzoni, 1787) pirtûkên rêzimana Kurmancî nêzî du

sed salan li derveyi Kurdistanê hatine çapkirin (Akin, 2013:39-55).¹ Ji wan nêrînan dîyar e ku aybetmendiya sereke ew e; rêzimana Kurmancî ewil ji aliyê kesên nekurd ve hatiye teswîrkirin û nivîsîn. Lê bele li gorî nêrîna me ne wisa ye. Li gorî dîtina me xebatên ewil yê li ser rêzimana Kurdîya Kurmancî li medreseyên Kurdistanê dest pê kiriye. Lê belê weşandina wan dibe ku li derveyê erdnîgariya Kurdistanê hatibin çapkirin. Dîsa jî êdî li erdnîgariya Kurmancî lê dijîn jî pirtûkên rêzimana Kurmancî têne weşandin; li gorî tesbîta me heta niha ji 20an zêdetir pirtûkên rêzimana Kurdîya Kurmancî hatine nivîsîn weşandin.

Taybetmendiya duyem ya nivîskarî û xebatên li ser rêzimanên Kurdîyê terçih û bikaranîna termînolojiya zimannasî û rêzimannasiyê ye ku wek pirsgirêka termînolojiyê tête binavkirin (Aydogan, Î.S, 2013: 19-46). Di lêkolîna xwe ya li ser termînolojiya berhemên rêzimana Kurdîyê, Aydogan ji tetbîqeke li ser komeke pirtûkên rêzimana Kurdîyê wisa tesbît dike ku ji 48 termên sereke yê rêzimanê tenê 21 lib hevpar in (Aydogan, Î.S, 2013: 20). Aydogan, wek egerên vê tevlihevî û neliheviya terminolojik sê çavdêriyên xwe yê sereke rêz dike ku em bi xwe jî di wê baweriyê da ne: (1) *'lêkolînerên kurd ji dêleva ku piştî xwe bispêrin lihevokirineke giştî, xwe bi xwe hewl didin ku pirsgirêka termînolojiyê bi referansên zimanê biyanî çareser bikin*. Lê, pirsgirêk ew e ku referansa hemûyan ne yek e. ... (2) *lêkolînerên kurd xebatên berî xwe baş naxwînin an jî guh nadin wan*. ... (3) *'dîwarên siyasi' rêyê li ber pêşketina xebatên zimannasiyê digirin'* (Aydogan, Î. S., 2013: 42-43).

Ev lêkolîna me li şûna ku bikeve nav problemên wan ên terminolojik, hewl dide ku pirtûkên rêzimana Kurmancî yê li Tirkîyeyê hatine çapkirin ji aliyê rêbaza hînkirina rêzimanî ve hilsengîne û derbixê holê ka wan pirtûkên rêzimanî bi kîjan rêbazê rêzimana Kurmancî pêşkêş kirine û ew heta kîjan radeyê serkeftî ne di hînkirina rêzimanî de, wate di hînkirina rêzimana Kurmancî de. Mebesta hîlbijartina vê mijarê jî di hindê da ya ku ev nivîs bibe rêberek ji bo mamoste û xwendekarên

1 Herçend Maurizio Garzoniyê ku, piştî mana 20 salan li nav Kurdan, rêzimana Kurdiya Kurmancî nivîsandî û sala 1787an daye çapkirin wek babê Kurdolojîyê bête nasîn jî di eslê xwe da ew ne kesê ewil e ku rêzimana Kurmancî teswîr kirî, belkî kesê biyanî yê ewil e. Lewma em dizanin berîya Garzonî, rêzimana Kurmancî ji aliyê Mela Eliyê Teremaxî (sed-sala 17an) ve hatiye teswîrkirin û nivîsandin. Dîyar e haya Salih Akin (2013) jî vê berhema Teremaxî nine, yan jî qesta wî tenê xebatên rêzimana Kurdî ne ku ji aliyê bîyaniyan ve hatine amadekirin. Dîsa İbrahim Seydo Aydogan (2013:44) wek kesê ewil ku bi Kurdî xebat li ser rêzimanê kirîye Celadet Alî Bedirxan destnîşan dike. Lê bi ya me divê Mela Eliyê Teremaxî wek yekem kesê ku li ser rêzimanê bi kurdî xebat kirîne û berhema wî jî wek yekem berhema rêzimana Kurdî bête qebûl kirin. Ew berhema Teremaxî ku wek *Tesrîfa Kurmancî* yan jî *Tesrîfa Teremaxî* navdar e, bi sedan salan li Medreseyên Kurdistanê wek pirtûka dersê hatiye xwendin. Ji bo zêdetir agahiyên li ser Mela Eliyê Teremaxî, Tesrîfa wî û berhemên wî yê dîtir bnr. Mela Eliyê Teremaxî, *Tesrîfa Teremaxî: Yekemîn Gramera Kurdiya Kurmancî*, Metn û Analîz: Merdan Newayî, Nûbihar: 2018.

qada hînkirina zimanê Kurdî. Ji ber ku hem li gor tecrûbeyên me yê hînbûn û hînkirina Kurdî, hem jî li gor xebateke qadê (bnr. Kurt, 2020) mamosteyên Kurdî wek pirtûka dersê hinek pirtûkên rêzimana Kurdîya Kurmancî hildibijêrin ku ne armanc ne jî rêbaza wan hînkirina rêzimanê nîne. Hingê ew pirtûkên hilbijartî ji alikariyê zêdetir astengiyan derdixin ji bo xwendekarên Kurdîya nivîskî.

Ev lêkolîn bi heft pirtûkan ve sînordar e², pirtûkên ku bûne mijara lêkolîna me, li gorî sala çapa wan, ev in:

- 1- Celadet Alî Bedir-Xan, *Elfabeya kurdî-Bingehên gramera kurdmancî*, Amd. Arif Zêrevan, Doz, Stembol:1998.
- 2- Samî Tan, *Rêzimana Kurmancî*, Enstîtuya Kurdî ya Stenbol, ç. 2. Stenbol: 2011.
- 3- Kadri Yıldırım, *Kürtçe Dilbilgisi (Kurmanci Lehçesi)*, Artuklu Üniveristesi TYDE Yayınları, ç.2, Mardin: 2012.
- 4- Bahoz Baran, *Rêzimana Kurmancî*, Belkî, Diyarbakir: 2012.
- 5- Halil Aktuğ, *Gramera Kurdî*, Avesta, Stembol: 2013.
- 6- Çetin Taş, *Waneyên Rêziman û Rastnivîsa Kurmancî*, ç.2. Dîwan, Stembol: 2013.
- 7- Azîz Samur, *Rêziman û Rastnivîsa Kurdiya Kurmancî*, ç.2, Nûbihar, Stembol: 2014.

Wek rêbaza vekolînê, em dê ewil rêzimanê û rêbazên hînkirina rêzimanê bidine nasîn, dû ra pirtûkên mijara lêkolînê bi yekûyek dê bidine nasîn û li ser rêbazên wan ên pêşkêşkirina rêzimanê rawestin û wan li gorî pênc kategoriyên rêzimanê yê Patrick Hertwell³ binirxînin û lê binêrin ka wa dikevin nav kîjan rêzimanê. Di encamê da jî em dê nêrînên xwe yê li ser van pirtûkan û rêbazên wan bînin ser ziman.

2. RÊZIMAN Û HÎNKIRINA RÊZIMANÊ

Rêziman digel çar şiyaweriyên zimanê hêmaneke bingehîn e di hînbûn û hînkirina zimanekî de, lewma hema bêje di hemî pirtûkên hînkirina zimanê da rêziman jî tete hînkirin da ku xwendekar û kesên zimanê fêr dibin, derbarê cûreyên bêjeyan (part of speech), peyvsaî (lexicon) û hevoksaziya (syntax) zimanê tê hînkirin da bibin xwedî agahiyên berfireh. Li gor Hagemann, her ziman ji sê hêmanên bingehîn pêk tê; pergaleke dengî, peyv û pergaleke rêzimanê (Hage-

2 Pirtûkên ji bo lêkolînê hatine hilbijartin ew in yê ku li Tîrkiye'yê di tecrûbeya hînkirina Kurdî da herî zêde hatine bikaranîn. Ji bo zêdetir agahiyên li ser tecrûbeya hînkirina Kurdî li Tîrkiye'yê bnr: Kurt, Şehmus. *Türkiye'de Kürtçe Öğretim Deneyinin İncelenmesi (1968-2018)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Diyarbakır: 2020.

3 Ji bo xebate Hertwell û pênaseyeke berfireh ya wan kategoriyên rêzimanê bnr: Hartwell, P. (1985). Grammar, Grammars, and the Teaching of Grammar. *College English*, 105-127.

mann, 2002: 11). Heke rêziman hêmaneke ev çend giring û jêveneger a zimanî be, wê demê divê rêziman bixwe baş bête pênasekirin û rêbazên hînkirina rêzimanî baş bêne fehmkirin.

Digel gelek pênaseyên cûr bi cûr ên rêzimanî (Nunan, 1998; Weaver, 1996) pênaseya herî maqûl û berbelav ya Patrick Hertwell e (Hartwell, 1985). Hertwell li ser sê wateyên rêzimanê yên W. Nelson Francis (1954), pênc kategoriyên rêzimanî pêşkêş dike, bi gotineke din ew pênaseya pênc cûreyên rêzimanê, an jî têgihîştinên ji rêzimanî dike. Li gorî Hertwell wateya rêzimana ewil ku wek "Rêziman I" tête pênasekirin "hinek rêzikên formel in ku peyvên zimanekî tên ba hev ji bo wateyên berfirehtir". Ew rêzik ji aliyê axêverên zimanî ve bêyî haydarî, xwe bi xwe tên wergirtin. Axêver bi saya wan rêzikan, kiteyan bi lêv dikin, hevokan saz dikin û bi wî awayî zimanî bi kar tînin. Dîsa li gorî Hertwell, helwesta pênasekirina wan rêzikên rêzimanî ku ji aliyê zimannas û pisporên qadê ve tê kirin, bingeha wateya duyem a rêzimanî pêk tînin, anku ya Rêziman II'yê. Rêziman II ji aliyê pisporan ve bi awayekî sistematîk û zanistî senifandin û binavkirina rêzikên zimanî ye. Bi saya wê binavkirinê em hay ji cûreyên bêjeyan û hêmanên din ên zimanî dibin. Wek ku bi awayekî eşkere diyar e, rêziman ku ji aliyê zimannas û nivîskarên qadê ve di pirtûkên rêzimanî da tê pêşkêşkirin, ev Rêziman II ye. Ev rêziman çarçoveyekî berfireh ê rêzimanê ye. Çarçoveyekî tengtir ê rêzimanê, wateya sêyem a rêzimanê, anku Rêziman III'yê pêk tîne. Rêziman III, ew rêziman e ku li dibistanan tête hînkirin. Bi piranî ji heşt cûreyên bêjeyan (nav, lêker, cînavk, hevalnav, hoker, daçek, veqatendek, baneşan) û çar awayên hevokan pêk tê. Gava rêziman tê gotin, ji aliyê raya giştî ve bêtir ev wateya rêzimanê tête qesdkirin û ew tête fehmkirin. Dîsa li dibistanan digel Rêziman III'yê, rêzimanekê dîtir jî tête hînkirin ku ji aliyê Hertwell ve wek wateya çarem a rêzimanê tê pênasekirin, ew Rêziman IV e. Rêziman III yeka teswîrker û analîtîk e, li ser danasîn û etîketkirina hêmanên zimanî ye, lê belê Rêziman IV yeka rêzikparêz e û li ser bikaranîna rast a rêzimanî disekine. Heke kesek, an axêverek li gor rêzikan neaxive, ew wekî axêverekî kêm tête dîtin. Rêziman III û Rêziman IV hêmanên rêzimana nerît tene dîtin. Lewma zimannas û pisporên qadê êdî berê xwe dayîne bikaranîna rêzimanê, wê wek alavekê bi kar tînin ji bo nîqaşên li ser zimanî û nivîsînê. Ew bikaranîna wan wateya pîncem a rêzimanê, anku Rêziman V'ê dide. Rêziman V navgîneke ji bo axaftinên derbareyê zimanî û serastkirina xwendin û nivîsîna xwendekaran (Hagemann, 2002; Hartwell, 1985). Wek li jor jî hatiye gotin rêzimana ku di pirtûkên rêzimanê da ji aliyê zimannas û pisporan ve tête danasîn û pêşkêşkirin, Rêziman II ye û rêzimana ku ji bo hînkirina rêzikên zimanekî tê amadekirin jî Rêziman III ye. Li jêr em dê pirtûkên rêzimana kurdî yên ku bûne mijara vê xebatê ji aliye şekil û naverokê ve bidene nasîn û dû ra li ser bisekinin ka ew dikevîne kîjan kategorîya rêzimanê û ew dabeşbûna wan çawa tesîrê dike li ser rêbazên wan ên amadekirin

û pêşkêşkirina mijarên rêzimana Kurmancîyê. Lê beriya wê em hinekê behsa rê û rêbazên hînkirina rêzimanê bi giştî jî bikin da ku mijar zelaltir xuya bibe.

Piştî van agahiyên li jor ên li ser cûreyên rêzimanê, divê lê bête nêrîn ka rêziman çawa û bi kîjan rêbazan tête hînkirin. Di cîhana lîteratûra hînkirina zimanan da ji bo hînkirina rêzimanê, bi gelemperî du rêbazên sereke tene şopandin; rêbaza îndûksiyon û rêbaza dedûksiyonê. Ji nava van, rêbaza îndûksiyonê hewil dide ku pêşî mijara rêzimanê pêşkêş bike û piştî di nava metin an jî dîyalogeke diyarkirî da hêmanên wê mijara pêşkêşkirî bi kar bîne û bi wî awayî wê mijarê bi xwendekaran bidete hînkirin û fehmkirin. Di rêbaza dedûksiyonê da berevajiyê îndûksiyonê ewil metin an jî dîyalog tene dayîn, li ser wan nîqaş tête kirin, paşî jî derbarê mijara rêzimanê ya di wan metnan da mînak tene dayîn û bi wî awayî hewl tê dayîn ku ew mijara rêzimanê bête hînkirin.

Ji bilî van herdu rêbazan, rêbaza peywendî (contextual) jî rêbazeke nûjen û berbelav e di hînkirina rêzimanê de. Di vê rêbazê da armanc ew e ku xwendekar bi rêya rewş û metnên rasteqîn mijara rêzimanê ferq bikin, jêk cuda bikin û hay ji taybetmendiyên wê mijarê hebin. Ev rêbaz dişibe rêbaza îndûksiyonê û di nêrînên nûjen ên hînkirina zimanê, bi taybetî jî mijarên rêzimanê da gelek berbelav û çalak e (Nunan, 1998; Weaver, 1996).

Herçiqas êdî wekî van her sê rêbazan berbelav nebe jî rêbaza Wergera Rêzimanî (Grammar Translation Method) jî rêbazeke klasîk ya hînkirina rêzimanê ye ku hêj jî hin çaran ji bo vegotin û pêşkêşkirina mijarên rêzimanê tê bikaranîn. Di vê rêbazê da rêzimana zimanekî bi piranî ji bo zimenekî din rasterast tê wergerandin. Ev rêbaz ji bo mebestên hînkirina rêzimanên zimanên mirî yê wekî Latînî, Sûmerî hwd. tê bikaranîn, her wisa mebest ne axaftin, lê xwendina metnên wan zimanan e.

3. DANASÎN Û HILSENGANDINA PIRTÛKÊN MIJARA LÊKOLÎNÊ

3.1. Elfabeya Kurdî-Bingehên Gramera Kurdmancî⁴

Celadet Alî Bedirxan wek avakar û pêşengê rêzimana Kurdiya Kurmancî tête nasîn û nêrînên wî bûyîne bingeha gelek xebatên ziman û rêzimanê ên piştî wî (Akin, 2013; Aydoğan Î. S., 2013). Ev pirtûka Celadet Alî (Bedir-Xan, 1998) ji aliyê Arîf Zêrevan ve hatiye amadekirin û berhevoka nivîsên Celadet Alî Bedirxan ên kovara Hawarê ne. Zêrevan ew nivîsên ku di wextê xwe da ji aliyê Celadet bixwe ve jî hatine weşandin, yekûyek bêyî guherandin wergirtine nava pirtûkê û jê re pêşgotinek nivîsiye ku tê de armanca xwe û rêbaza xwe ya berhevkirina wê

4 Bedir-Xan, Celadet Alî. *Elfabeya kurdî-Bingehên gramera kurdmancî*, Amd. Arîf Zêrevan, Doz, Stembol:1998.

pirtûkê tîne ser zimanî. Pirtûk bi temamî 122 rûpel e û ji bilî pêşgotinê ji sê beşan pêk tê. Beşa ewil *Elfabeya Kurdî* ye û nivîsên Celadet ên li ser danasîna elfabeya kurdî di vê beşê da ne. Beşa duyem *Bingehên gramera kurdmancî* ye ku mijarên rêzimana Kurmancî pêşkêş dike. Beşa sêyem jî *Servehî* ye ku Zêrevanî cih daye hinek nîqaşên rêzimanî.

Celadet Alî Bedirxan di herdu beşên ewil ên pirtûkê da ku mijarên elfabe û rêzimanê pêşkêş dike, ne beriya mijaran ne jî piştî mijaran cih dide tu metnên xwendinê û dîyalogan an jî rahênan û hîndariyan. Lewma mirov nikare bêje ka wî kîjan rêbaza hînkirina rêzimanê bi kar anîye, jixwe armanca wî jî hînkirina rêzimanî nîne. Ew tenê mijaran pêşkêş dike û dikeve nav nîqaşên zimannasîyê, da ku nêrînên xwe piştrast bike. Nexwe Celadet Alî Bedirxan bi berçavka zimannasîyê ve nêzî rêzimana Kurdîyê dibe û wê wisa pêşkêş dike, lewma mirov dikare bibêje ew rêzimana wî dikeve bin banê Rêziman II'yê. Anku armanca wê ji hînkirina rêzimanê wêdetir, danasîna û nîqaşên zimannasîyê ne li ser rêzimana Kurmancîyê.

3.2. Rêzimana Kurmancî⁵

Ev pirtûk (Tan, 2011) berê bi navê *Rêziman û Rastnivîsa Zaravayê Kurmancî*, di sala 2005an da hatibû çapkirin. Ev çapa ku li vê dere hatiye nirxandin, çapa nû ya berfirehkirî ye. Pirtûk bi temamî 408 rûpel e. Ji bilî pêşgotinê û pêşkêşî pirtûk bi giştî ji 20 beş û ferhengokeke têgihên rêzimanî pêk tê. Zimanê pirtûkê yê ravekirinê Kurdiya Kurmancî ye. Beşa ewil bi navê *Ziman û Zimanê Kurdî* ye, Tan tê de bi giştî behsa zimanan dike û bingehên zimanê Kurdî û hinek taybetmendiyan fonolojîk ên Kurdîyê pêşkêş dike. Herwisa zimanê Kurdî û Farisî dide berhev û zaravayên Kurdî dide nasîn. Paşî pênc beşên di rêzê da bi navên *Dengzaniya zimanê Kurdî, Peyvsazî, Watenasî, Peyxên Hevrenge, Tewang* tên ku Tan têde hem wan mijarên zimannasîyê dide nasîn hem jî taybetmendiyan zimanê Kurdî ên di wan waran da pêşkêş dike. Dû re Tan derbasî cureyan bêjeyan dibe û di yazdeh beşên rêzê da cûreyên bêjeyan yê wekî *veqatendek, navdêr, cînavok, hevalnav, hoker, daçek, gihanek, baneşan, jimarnav, hejmarên hokerî û lêkerê* pêşkêş dike ku her mijar serenava beşa xwe ye. Di her sê beşên mayî da Tan sê mijarên sereke pêşkêş dike; *hevoksazî, rastnivîs, xalbandî*. Ferhengoka Rêzimanî taybetmendiyeke pirtûka *Rêzimana Kurmancî* ye, Tan di vê derê da têgihên zimannasîyê bi Kurdî û Îngilîzî dide da ku xwîner û lêkolîner jê sûd wergerin.

Her wekî Celadet Alî Bedirxan kirî, Samî Tan jî tenê mijarên xwe pêşkêş dike û ji aliyê zimannasîyê ve dixwaze îdîayên xwe piştrast bike û li tu cihan ne metnên xwendinê ne jî hîndekarî cih nagirin. Her çend di navbera wan da hinek cudahiyan

5 Tan, Samî. *Rêzimana Kurmancî*, Enstîtuya Kurdî ya Stenbol, ç.2. Stenbol: 2011.

fîkrî û termînolojîk hebin jî (Aydınoglu İ. S., 2013), Tan li gelek cihên pirtûka xwe aşkere diyar dike ku di warê zimannasîya Kurdî da wî daye pey şopa Celadet Alî Bedirxan. Ji ber van taybetiyên xwe rêzimana pirtûka Samî Tanî dikeva nav pênasîya Rêziman II'yê. Bi gotineke dî, mebest ne hînkirina rêzimanê, lê pêşkêşî û nîqaşên zimannasîyê ne.

3.3. Kûrtçe Dilbilgisi (Kurmanci Lehçesi) [Rêzimana Kurdî (Zaravayê Kurmancî)]⁶

Pirtûka Kadri Yıldırım (Yıldırım, 2012) ji bilî pêşgotinê ji destpêk, şeş beş û du pêvakana pêk tê, pirtûk bi temamî 448 rûpel e. Di *Destpêkê* da Yıldırım hinek têgihên sereke yên wekî *elfabe*, *rêziman*, *ziman*, *zarave* û *devok* dide nasîn ku her yek di bin jêreserenavêkî cuda da hatiye ravekirin. Piştî destpêkê, nivîskarî sernavê *Çend Mijarên Bingehîn* li *beşa yekemîn* danaye û cih daye mijarên wekî *zayend*, *cînavkên kesî* û *lêkera 'bûn'ê*, *rader* û *lêker*, *diyarî* û *nediyarî*, *ravek*, *tewang*, *ergatîvîyê* ku bi rastî ji bo rêzimana Kurmancî mijarên bingehîn in û binakokî ne. Paşî nivîskarî beşên *dûyem*, *sêyem* û *çarem* veqetandîye ji bo cûreyên bêjeyan û bi rêzê ve mijarên wekî *lêker*, *weklêker*, *hoker*, *nav*, *cînav*, *hevalnav*, *daçek*, *gihanek* û *baneşanê*. Beşa pêncem li ser *hevoksazîyê* ye. Yıldırım di vê beşê da li ser awa û cûreyên hevokên Kurmancî disekine. Di beşa şeşem da Yıldırım, ji metnên kovara Hawarê, yên serdema Stenbolê û metnên zargotina Kurdî cih dide gelek mînakên jêk cuda yên xwendinê. Di *Pêvek I'ê* da li ser zayenda rêzimanî ya Kurmancî agahî û mînakên berfireh hene û di *Pêvek II'yê* da jî termînolojiya rêzimanî heye ku bi Soranî, Kurmancî û Tirkî hatiye amadekirin.

Zimanê vegotinê yê ve pirtûkê Kurmancî û Tirkî ye. Yıldırım termînolojiyê hin caran di nava kevanekê da û hin caran jî hema rasterast bi Tirkî dide û ravekirin hema bêje hemî bi Tirkî ye. Herwisa gelek caran li hemberî mînakên bi Kurmancî, wergera wan a bi Tirkî jî li di nava kevanekê da hatine dayîn. Metnên xwendinê ne li dû mijaran lê di dawîya hemî mijaran hatine dayîn û wisa diyar e ku ew metin ji bo hînkirina mijaran nehatine hîlbijartin, bi gotineke din ew metnên hîndekariyê nînin. Herwisa di vê pirtûkê da hîç rahênan nînin. Nivîskarî di beşên ewil da mijarên rêzimanê pêşkêş kirine û xwestîye dirûvekî zimannasîyê bide pirtûkê, lê dîsa jî mirov dikare ve pirtûkê bêxe nava Rêziman III'yê, anku yeka ku bi mebesta hînkirina rêzimanî hatiye amadekirin li şûna yeka di warê zimannasîyê de, anku di bin banê Rêziman II'yê da hatiye amadekirin.

6 Yıldırım, Kadri. *Kürtçe Dilbilgisi (Kurmanci Lehçesi)*, Artuklu Üniversitesi TYDE Yayınları, ç.2, Mardin: 2012.

3.4. Rêziman Kurmancî⁷

Pirtûka Bahoz Baran (Baran, 2012) a bi navê *Rêzimana Kurmancî* xebateke berfirehkirî ye ku li ser xebateke nivîskarî ya berê hatiye avakirin.⁸ Ew bixwe vê yekê di pêşgotinê da tîne ser zimanê. Ji bilî pêşgotinê û danasîna zimanê Kurdî û zaravayê Kurmancî ev pirtûk ji 24 beşên serbixwe pêk tê û bi temamî 346 rûpel e. Baran di beşa ewil da *elfabe û dengzaniya* Kurmancî pêşkêş dike. Di beşa duyem da ew li ser *wateyên peyvên* disekine ku di kêm pirtûkên rêzimana Kurmancî da di beşeke serbixwe da li ser tê rawestan. Paşî di beşa sêyem da ew *qertafan û peyvsazîyê* pêşkêş dike. Dû ra bi beşa çarem ve êdî ew derbasî cûreyên bêjeyan dibe û di deh beşan da bi rêzê ve li ser cûreyên bêje û mijarên wekî *navdêr, rengdêr, cînavok, hoker, daçek, gihanek, baneşan, lêker, avaniya lêkeran, lêkernav* disekine. Di van beşan da nivîskar wek rêbaz berê bi çend hevokan mijarê rave dike û dû ra bi mînakên dixwaze raveya xwe piştrast bike, hin caran di mijarên binîqaş da ew hînek nîşeyan dide da ku mijarê berfirehtir bike. Beşa 14 û 15an li ser *hêmanên hevokê û hevok û hevoksazîyê* ne. Dû ra nivîskar derbasî mijarên *vegotin û rastnivîsê* dibe; di van beşan da ew li ser mijarên giring û binîqaş ên vegotin û rastnivîsa Kurmancî fikrên xwe pêşkêş dike. Beşa 18an li ser *xalbendîyê* ye, nivîskar li vê derê 15 termên xalbendîyê bi mînakên ve pêşkêş dike. Piştî vê beşê şeş beşên din tên ku di gelek pirtûkên din yê rêzimana Kurmancî da, bo mînak (Bedir-Xan, 1998; Tan, 2011; Yıldırım, 2012) da di beşên destpêkê da an jî di beşên ravekirina lêkeran da cih digirin. Bo mînak beşa 19an *Li gorî raveyan kişandîna du lêkeran*, beşa 21an *Paşgirên Kurmancî* û beşa 22yan *Rayekên lêkeran* di wan pirtûkên navborî da di destpêkê de, an jî di beşên lêkeran da cih digirin. Baran di her du beşên dawiyê da du lîsteyan pêşkêş dike, ya ewil *rastnivîsa hînek peyvên* e ku têde bi awayekî elfabetîk cih dide lîsteyeke dirêj a rastnivîsa peyvên; lîsteya duyem jî *ferhenga termên rêzimanê* ye.

Zimanê vegotinê yê pirtûka Bahoz Baran xwerî bi Kurmancî ye. Ji ber ku ne berî vegotina mijaran ne piştî vegotinê ne jî di dawiya pirtûkê da tu metnên xwendinê nînin, mirov nikare bibêje ku ev pirtûk hewl dide ku rêziman III'yê, anku rêzimana di dibistana da têde hînkirin pêşkêş bike. Lewre ev pirtûk pirtûkeke rêzimana rêzimanasiyê ye û dikeve nav wateya duyem a rêzimanê, anku Rêziman II'yê.

3.5. Gramera Kurdî⁹

Pirtûka Halîl Aktuğ (Aktuğ, 2013) ji bilî pêşgotinê ji 10 beşan pêk tê û bi temamî 495 rûpel e. Di pêşgotinê da nivîskar armanca xwe û rêbaza xwe vedibêje. Dû ra di beşa yekem da *elfabe û dengzaniya* Kurdiya Kurmancî dide nasîn. Beşa duyem

7 Baran, Bahoz. *Rêziman Kurmancî*, Belkî, Diyarbekir: 2012.

8 Bnr. Baran, B; Bilbil, M. *Rêzimana Kurmancî*, Weşanên Enstîtûya Kurdî ya Amadê, Amed: 2008.

9 Aktuğ, Halil. *Gramera Kurdî*, Avesta, Stembol: 2013.

bi navê *peyvosazî* ye, nivîskar di vê beşê da li ser qertaf û kok û sazûna peyvan disekine û di beşa sêyem da jî li ser *awayê peyvan* radiweste. Paşî di şeş beşên rêzê da nivîskar cûreyên bêjeyan ên wekî *navder, rengdêr, cînavk, lêker, hokerû* daçekan pêşkêş dike. Beşa dawî derbarê *hevokszazîyê* ye, lê nivîskar di vê beşê da ji bilî hêmanên hevokê li ser xalbendiyê jî rawestaye.

Zimanê vegotinê yê pirtûka Aktuğ, Kurdiya Kurmancî û Tirkî ye. Ji serî heta dawiyê rûpelek bi Kurmancî hatiye vegotin, paşî li rûpelê hember heman mijar bi zimanê Tirkî hatiye vegotin. Di pirtûkê tu metnên xwendinê û rahênan nînin lê dîsa jî mirov dikare vê pirtûkê ji yeka zimannasiyê wêdetir, pirtûkeke hînkirina rêzimanî bihesibîne ji ber ku wek rêbaza hînkirinê li vê derê rêbaza wergera rêzimanê (grammar translation method) hatiye bikaranîn. Lewma rêzimanî wê pirtûkê dikeve nava wateya sêyem a rêzimanê, anku Rêziman III'yê.

3. 6. Waneyên Rêziman û Rastnivîsa Kurmancî¹⁰

Pirtûka Çetin Taş (Taş, 2013) ji bilî pêşgotinê ji 20 beşan pêk tê. Pirtûk xwedî jêrenavekî wisa ye: *Di Bîst Waneyan de Bingeha Rêziman Kurmancî Hîn Bibin*. Ji vî jêrenavî jî diyar e ku ev pirtûk bi mebestên hînkirina rêzimana Kurdiya Kurmancî hatiye amadekirin. Lewma Taşî her beşeke pirtûkê wekî waneyekê amade kiriye û wisa bi nav kiriye. Ji bilî herdu waneyên ewil ku têde cûreyên bêjeyan yê bingehî ên wekî *elfabe, tîp, kîte, peyv, wateya peyvan û kirpandin* têde nasandin û herwisa beşa 20an a ku li ser *xalbendiyê* disekine, di hemî waneyên dîtir da hem metnekî xwendinê yê ku li gorî mijarê hatiye hîlbijartin heye hem jî yek, du an jî sê beşên hîndariyan li ser heman mijarê cih digirin

Ji ber ku ev pirtûk hem wek armanc hem jî wek rêbaz ji bo hînkirina rêzimana Kurdiya Kurmancî hatiye amadekirin, ew dikeve nav kategorîya rêzimana sêyem anku Rêziman III'yê. Bi wî awayî ve ji pirtûkên din ên rêzimana Kurmancî cuda dibe. Ew gelek guncav e ku li dibistan û kursên zimanî bê bikaranîn ji bo hînkirina rêzimana Kurmancîyê.

3.7. Rêziman û Rastnivîsa Kurdiya Kurmancî¹¹

Pirtûka Azîz Samûr (Samur, 2014) ji bilî pêşgotinê ji 40 beşan pêk tê û bi temamî 317 rûpel e. Samûr pirtûk wek 40 dersên moduler amade kiriye û di her beşê da dersekê pêşkêş dike. Di her beşê da *metna danenivîsê* heye ku nivîskarî bi zanebûn ji bo hînkirina mijara dersê hatiye hîlbijartin. Her wisa di dawiya her dersê da rahênanên bi navê *hînek* û *test* hene ku dixwazin bi mînak û pirsan ve mijara dersê bêtir bidin fehmkirin.

10 Taş, Çetin. *Waneyên Rêziman û Rastnivîsa Kurmancî*, ç.2. Dîwan, Stembol: 2013.

11 Samur, Azîz. *Rêziman û Rastnivîsa Kurdiya Kurmancî*, ç.2, Nûbihar, Stembol: 2014.

Bi awayekî eşkere diyar e ku Samur pirtûka xwe ji bo hînkirina rêzimana Kurmancî amade kiriye û wek rêbaza hînkirinê jî rêbazeke têkilhev (eclectic) bi kar aniye. Bervajiyê pirtûkên din yê bûyîne mijara vê lêkolînê û dikevin nav kategoriya sêyem a rêzimanê, ev pirtûka Samur xwedî zêdetir cûreyên rahênan e. Ev taybetmendî jî di nav pirtûkên hînkirina rêzimana Kurmancî yê ku dikevin nava Rêziman III'yê, wek çavkanîyeke hînkirina rêzimana Kurmancîyê vê pirtûkê datîne asteke bilindtir.

4. ENCAM

Ji nava pirtûkên ku bûyîne mijara vê lêkolînê, hate tesbîtkirin ku 4 pirtûk (BedirXan, 1998), (Tan, 2011) û (Baran, 2012) dikevin nava Rêziman II'yê. Nivîskarên van pirtûkan bi berçavka rêzimanasîyê berê xwe dane pêşkêşkirina mijarên rêzimana Kurmancî, ew rave kirine û bersiv dane nîqaşên li ser wan û derbarê mijarên binîqaş fikrên xwe anîne ser zimanî. Dîsa ji nava pirtûkên vekolîna me sê pirtûk (Taş, 2013), (Aktuğ, 2013) û (Samur, 2014) jî dikevin nava Rêziman III'yê. Anku wan nivîskaran hînkirina rêzimana Kurdiya Kurmancî kiriye armanca pirtûkên xwe û mijarên rêzimanê wisa pêşkêş kirine. Pirtûka Kadri Yıldırım (Yıldırım, 2012) jî hem dikeve nava rêziman II'yê, hem jî rêziman III'yê ji ber ku piştî ravekirina mijaran ew hinek metnên xwendinê dide.

Zimanê vegotinê û pêşkêşiyê yê pirtûkan bêtir bi Kurmancî ye lê belê pirtûkên Yıldırım (2012) û Aktuğ (2013) zimanê Tirkî hîlbijartiyê ji bo vegotinê. Dîsa gelek mînak û rahênanên pirtûka Azîz Samûr jî bi Tirkî ne, an jî wergera wan a Tirkî hatiye dayîn.

Pirtûk	Zimanê Vegotinê	Pênaseya Rêzimanî	Rêbaza Pêşkêşkirinê
BedirXan, 1998.	Kurdi/Kurmancî	Rêziman II	Zimannasî
Tan, 2011.	Kurdi/Kurmancî	Rêziman II	Zimannasî
Yıldırım, 2012.	Tirkî& Kurdi/Kurmancî	Rêziman II & Rêziman III	Rêbaza Klasîk (GTM)
Baran, 2012.	Kurdi	Rêziman II & Rêziman III	Zimannasî
Aktug, 2013.	Tirkî& Kurdi/Kurmancî	Rêziman II & Rêziman III	Rêbaza Klasîk (GTM)
Taş, 2013.	Kurdi/Kurmancî	Rêziman III	Îndüksiyon
Samur, 2014.	Kurdi/Kurmancî	Rêziman III	Dedüksiyon

Wek encam, mirov dikare bêje ku pirtûkên rêzimana Kurdiya Kurmancî yê li Tirkîyeê hatine amadekirin û çapkirin hem ji aliyê zimannasiyê ve hem jî ji aliyê hînkirina rêzimanî ve xwedî hinek rêbazên ji hev cuda ne. Lê hemî jî hem termînolojiya xwe hem jî rêbazên xwe bêtir li ser fikrên Celadet Alî Bedirxan ava dikin yê ku wek danerê elfabe û rêzimana Kurdiya Kurmancî tete nasîn.

Vêca li ser van agahiyên mirov dikare bêje ku mamosteyên dersên Kurdîya Kurmancî, divê wek pirtûka dersa rêzimanê yan jî çavkaniya duyem, wan pirtûkan hîlbijêrin yê ku Rêziman III'yê rave dikin û vedibêjin. Heke wisa nebe û pirtûkên ku Rêziman II'yê rave dikin bêne hîlbijartin hingê minkun e ku ji feydeyê zêdetir zerer bigehe têgihîştina xwendekaran ya li ser rêzimana Kurmancîyê.

5. ÇAVKANÎ

- Akin, S. (2013). Rêzimana Zimanekî Bindest Çawa Tê Nivîsîn? S. Akin içinde, *Lêkolînên Zimnasiya Kurdî* (s. 39-54). Stembol: Avesta.
- Aktuğ, H. (2013). *Gramera Kurdî*. Stembol: Avesta.
- Aydogan, Î. S. (2013). *Guman 1: Zimanê Kurdî*. Diyarbekir: Lîs.
- Aydogan, M. (2012). *Rêbera Rastnivîsînê*. Stembol: Rûpel.
- Baran, B. (2012). *Rêzimana Kurmancî*. Diyarbekir: Belkî.
- Bedir-Xan, C. A. (1998). *Elfabeya kurdî-Bingehên gramera kurdmancî*. Stembol: Doz.
- Garzoni, M. (1787). *Grammatica e Vocabulario della lingua kurda*. Rome: Sacra Congregazione di Propoganda Filde.
- Hagemann, J. A. (2002). *Teaching Grammar: A Reader and Workbook*. Allyn and Bacon.
- Hartwell, P. (1985). Grammar, Grammars, and the Teaching of Grammar. *College English*, 105-127.
- Kurt, Ş. (2017). Li Gorî Pîvanên Cunningsworth Nirxandinek li Ser Hînkere. *Nûbihar Akademî*, 2(7), 66-77.
- Kurt, Ş. (2020). *Türkiye'de Kürtçe Öğretim Deneyinin İncelenmesi (1968-2018)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Diyarbakır.
- Nunan, D. (1998). Teaching grammar in context. *ELT Journal*, 101-109.
- Samur, A. (2014). *Rêziman û Rastnivîsa Kurdiya Kurmancî*. Stembol: Nûbihar.
- Taş, Ç. (2013). *Waneyên Rêziman û Rastnivîsa Kurmancî*. Stembol: Dîwan.
- Tan, S. (2011). *Rêziman Kurmancî*. Stenbol: Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Teremaxî, M. E. (2018). *Tesrîfa Kurmancî: Yekem Gramera Kurdiya Kurmancî*. (Metn û Analîz: M. Newayî) Stenbol: Nûbihar.
- Weaver, C. (1996). *Teaching Grammar in Context*. Westport: Heinemann.
- Yıldırım, K. (2012). *Kürtçe Dilbilgisi (Kurmancî Lehçesi)*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi TYDE Yayınları.

Extended Abstract

Although grammar is not one of four language skills, it has had a prominent place in the language teaching process along with the language skills, namely reading, writing, speaking, and listening to help learners in improving these skills. In the process of language teaching, grammar is also taught so as to equip the language learners with part of speech, lexicon, and syntax of the target language. Thus, grammar has had its indispensable place in all language teaching books of all levels. Besides, there always have been monographs written to describe, analyze and teach the grammar system of languages. Kurdish is one of those languages that grammar of which has been described, analyzed, and taught since the 17th century.

The writing of Kurmanjî Kurdish grammar has different characteristics most common of which is that while the first studies of Kurmanjî grammar had been conducted in Kurdish madrasas by Kurdish mullah and scholars, first Kurdish grammar books were published by missionary and diplomats from European countries. The second most common characteristic is that Kurmanji grammar books are lack of a compatible terminology of linguistics. Even so, more than twenty grammar books of Kurmanji have been written so far.

The objective of this study is to evaluate the Kurmanji Kurdish grammar books published in Turkey in terms of leading grammar teaching methodologies. The aim of selecting this subject is to help teacher and learner of Kurdish with their choice of Kurmanji grammar books, as it is clear from both the teaching experience of the writer of this paper and a study conducted in 2020 on Kurdish teaching experience in Turkey, they choose some Kurmanji grammar books for learning objectives that are neither good at description nor presenting the subjects. In accordance with this purpose seven Kurmanji grammar book published in Turkey was selected and introduced formally.

This study, instead of dealing with the contentwise and terminological problems, aims to find out the methodological choices of those books in teaching Kurmanji grammar and evaluate the books in terms of leading grammar teaching methodologies. After the formal and contextual introduction, the books were evaluated according to the most common grammar teaching methodologies. As a result of the evaluations made on the books, it was seen that the Kurmanji grammar books were prepared by author and academics considering different motivations and purposes. Some are prepared for linguistic purposes, while others aim to teach Kurmanji grammar to different age and level groups.

Hûrnêrînek li Ser Naveroka Heyranokên Herêma Wanê*

An Overview of the Content of the Heyranoks of Van Region

Mehmet Yıldırımçakar**

PUXTE:

“Heyranok” yek ji cureyên edebiyata Kurdî ya gelêrî ye. Di nav keresteyên edebiyata Kurdî ya gelêrî de *heyranok* li gorî taybetiyên xwe yê xweser hêjayî gelek vekolîn û analîzan in. Ev xebat li ser naveroka *heyranokên* li herêma Wanê hatine berhevkirin hûr dibe û hewl dide ku van *heyranokan* ji hêla naverokê ve analîz bike û mijar, tema, hêma, motif û sembolên wan destnîşan bike. Di serî de qala unsurên naverokê hatin kirin. Paşê, *heyranok* di çarçoveyê zanistî de, li gorî rêbazên zanista folklorê ji hêla naverokê ve hatin analîzkirin. Di encamê de hat dîtin ku mijara *heyranokan* evîn û evîndarî ye. Temaya bingehîn ku di naveroka *heyranokan* de derdikeve pêş evîn e û temayên xerîbî û mirinê jî di nav risteyên *heyranokan* de cî digirin. Û heyranok ji hêla hêma, motif û sembolan ve jî gelekî dewlemend in.

Bêjeyên Sereke: Folklor, edebiyata Kurdi ya gelêrî, heyranok, naveroka heyranokan.

ABSTRACT:

“Heyranok” is one of the genres of Kurdish folk literature. Among the genres of Kurdish folk literature, *heyranoks* deserve much research and analysis for their inherent characteristics. This work focuses on the content of the *heyranoks* collected in the Van region and tries to identify and analyze the subjects, themes, images, motifs, and symbols of these *heyranoks*. We wrote about content elements in the beginning. Then, the *heyranoks* were analyzed by the content in a scientific context,

* Ev gotar ji teza masterê der çûye ku ev tez bi nave “Heyranok di Edebiyata Kurdî ya Gelêrî de Mînaka Herêma Wanê” pêşkêşî Zanîngeha Mûş Alparslanê, Enstîtûya Zanistên Civakî, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî bûye.

** **Zanîngeha Çewlîgê (Bîngol), Enstîtûya Zimanên Zindî, Beşa Ziman û Edebîyata Kurdî, Xwendekarê Doktorayê** / Bingöl University, Institute of Living Languages, The Department of Kurdish Language and Literature, Ph.D. Student. mehmetyildirimcakar@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3565-1156

according to the ways and means of the science of folklore. As a result, it was found that the subject of *heyranoks* were love and affection. The main theme that emerges in the content of the *heyranoks* is love and themes such as alienation and death are also included in them. *Heyranok* is also very rich in images, motifs and symbols.

Key Words: Folklore, Kurdish folk literature, heyranok, content of heyranoks.

1. DESTPÊK

Berhemeke edebî ji du hêmanên sereke pêk tê; teşe û naverok. Teşe terza vegotinê, şêweya îfadekirinê ye. Rêzkirina bêjeyan, uslûb, avaniya metnê û hwd. unsûrên teşeya metnê ne. Herçî naverok e, wateya metnê yaxut berhemê ye. Tiştê tê vegotin, peyama tê dayîn, mijar, tema, hêma, motif û sembol unsûrên naveroka metnê ne. Naverok sîwana mijar, tema û wateyê ye.

Folklor, zanîna gel e û di heman demê de navê zanista ku bi “zanîna gel” ve mijûl dibe ye (Dorson, 2016, r. 9). Edebiyata gelêrî jî binbeşeke folklorê ye. Berhemên edebiyata gelêrî di nava jiyana rojane de, bi awayekî devkî, têne ristin û ji nifşan derbasî nifşan dibin. Helbesta gelêrî jî binbeşeke edebiyata gelêrî ye ku heyranok jî wekî cureyekê dikeve bin banê vê binbeşê.

“Heyranok cureyek ji helbesta gelêrî ye. Kurtehelbestên lîrik in. Vehonanên heyranokan ne diyar in loma heyranok malê gel in. Bi newayekê têne gotin. Aheng bi berma û vekêşan saz dibe. Di dema ciwaniya keç û xortan de hatine ristin. Mijara heyranokan evîn û evîndarî ye. Temaya bingehîn a heyranokan evîn e û temayên din jî bi evînê re têkilîdar hene. Her çiqas navê heyranokê li gorî herêman biguhere jî navê herî berbelav û tê zanîn dîsa heyranok e. Heyranok ne stran in lê xwediyê rîtmekê, newayekê ne. Dîsa ne cureyekî dûrkan in. Ji hêla şiklî û naverokî ve cureyekî serbixwe ye. Heyranok ne berhemên edebiyata dengbêjiyê ne, berhemên edebiyata gelêrî ne” (Mehmet Yıldırımçakar, 2017b, r. 84).

Heyranok, beşek ji strana kurdî ya resen, pêkhatî ye. Tê de çend risteyên hozanan, sivik û tamxweş; bi kêş û vekêş hene. Straneke kurt, bi salîqe ye. Hemû bendên wê li ser evînê ne. Ji ber ku kurr û keç davêjine ber hev, tama evînê jê difûre û loma tama wê bi salan wekî xwe dimîne. Di vehanîna heyranokê de bêtir para keça kurd heye. Li heyranokan jî diyar e ku keça kurd xwediyê hesteke nazik, dilekî vekirî û evîneke paqij e. Digel vê kurê/lawê kurd jî heyranok gotine, keç û kuran heyranok bi saliqeyên sivik û xweş avêtine ber hev, ev heyranok hatine jiberkirin. Heyranok, stranên lîrik, her risteyekê hemî dîmen, wêneyên rengîn, nexşên nû û rengîn, hest û sozan bi rengêkî berçav dike. Girêdana soz û peyman, dilsozî û rastgoyî derdixe pêş. Heyranok rengêkî strana kurdî ya folklorî ye. Pirsoz û wefadarî, hejêkirineke paqij, digel xem û xweşiyê peyda dibe û xwe bi tîtal û rewşên bilind û paqij ve digel evîneke dijwar û dûr û tamsar girê dide. Selîqê heyranokan gelekî sivik in, ango em dikarin bibêjin bi awazeke taybet têne gotin.

Ger hest li ser xemeke pirêş û azar bin, awaz dê melûl be. Carînan jî evîndar bi awayekî xweşdivê, pesn û methkariyê ji berdilkê xwe re dibêjin. Vêga awaz diguhere, bi awazekî sivik, dilterr tê gotin. Ji ber ku têkiliya kurdan bi neteweyên derdorê re çêbûye, peyvên biyanî jî ketine nava heyranokan. Heyranok hunereke berz û bilind e ku tu dikarî ji hêla komeleyetî, aborî, ramiyarî, dîrok, ziman û hwd. ve miletî tê de bibîn (Amîdî, 2010: 9).

Ji ber ku heyranok jî berhemên çanda devkî ne, di vê dorhêla çandê de dizên, mezin dibin û ji nifşan bo nifşan vediguhêzin. Her kes li gorî dorhêla çanda xwe renekî dide vê cureyê, heyranokên her herêmê xwediyên taybetiyên xweser in. Loma kirina xebateke sehayî li herêma Wanê ku berî niha li ser berhevkerin, senifandin û dahûrîna heyranokan tu xebat nehatine kirin, girîng e.

Ev xebat dahûrînê li ser naveroka heyranokên li deverên cuda yên herêma Wanê, ji cih û kesên curbicur hatiye berhevkerin, dike. Di deşifrasiyona dangan de devoka herêmê hatiye parastin, peyv û gotinên herêmê çawa hatibine gotin, rasterast, bêyî giherîn hatine nivîsîn.

Dahûrîna naveroka heyranokan û destnîşankirina tema, hêma, motif û simbolên di naveroka heyranokan de derdikevin pêş du hîmên bingehîn in ku vê xebatê pala xwe dayê. Armanç ev e ku temaya evîn, xerîbî û mirinê û mezmûnên bi van temayan re têkilîdar bêne destnîşankirin, bi mînakên bêne pêşkêşkirin û şîrovekirin. Dîsa hêma, motif û simbolên serekî bêne destnîşankirin.

2. TEMAYÊN HEYRANOKAN

Mijar, binesaziya berhemên hunerî ye; tê şixulandin, şîrovekirin û watedarkirin. Mijar di berhema hunerî de şênber e û çarçoveya wê zêde berfireh nîne. Fikr û raman, peyam û çîrokên ku hunermend bi paldayîna mijarê, bi bikaranîna unsûr û hûrgiliyên mijarê pêşkêş dike, temaya berhemê pêk tînin. Her berhemek temayeke xwe heye lê ji bo temaya berhemê derkeve meydanê li ser fikirîn, dahûrîn, şîrovekirin, analîzkirin lazim e.

Herçî tema ye rihê berhemê ye: fikr û boçûna bingehîn a ku di berhemê de serdest e, di berhemê de tê şixulandin, geşe pê dide temaya berhemê ye. Di helbestê de zêdetir hest û xeyal têne şixulandin; ev hest û xeyalên ku bi awayekî tîr û zêde zêde derdikevin pêş, temaya helbestê pêk tînin. Her yekeya helbestê temayeke xwe heye û bi yekbûna van temayan, temaya bingehîn a helbestê derdikeve meydanê. Ev temayên di nav helbestê de têne şixulandin, têgeheke razber an jî ramanek e. Pîvana biserketina helbestê girêdayî awayê şixulandina temayê ye.

2.1. Temaya Evîne

Evîn li gorî bawerî û çandên cihêreng bi gelek awayên cuda cuda hatiye îdraqkirin. Li gorî Artun (2012, r. 77), “evîn, mijara herî zêde hatiye şixulandin e

di edebiyata gelêrî de. Evîndar bêbext in, emrê wan bi pey evîndaran derbas dibe. Evîndarên wan ne îlahî û îdeal in. Aşiq, bi bedewan re hevdîtinan dike, sozan dide wan û hetta dikare wana bi dest bixe. Ev edebiyat li ser evîn, têkiliya jin û mêrê, jevveqetîn, xurbet, xerîbiyê hatiye avakirin.”

Temaya evînê di edebiyata klasîk de temayeke bingehîn e û ev evîn, evîna îlahî û îdeal e. Di hunera dengbêjiyê de jî dîsa evîn temayeke sereke ye: Dengbêj di kilamên xwe de zêde zêde cî didine evîn û evîndariyê. Teswîrên evîndaran li gorî edebiyata klasîk diha rastîn in, lê wekî edebiyata klasîk qala bedewiya por, sûret, çav, birû, bejn û bal, dev û lêv, sing û beran tê vegotin di hunera dengbêjiyê de. Di edebiyata gelêrî ya tekke û medreseyan de ango ya tesewîfê de evîn, di navbera edebiyata klasîk û ya gelêrî de wekî pireyekî ye; evîn veguhêziye evîna îlahî û evîndar jî hewl daye ku ji evîna şênber xilas bibe di rêya peydakirina Xwedê de. Ango fikra Wehdetî Wucûdê heye. Di edebiyata gelêrî de temaya evînê temayeke bingehîn e, evîna beşerî hatiye bikaranîn û evîndar di nav arezûya xwegihana yarê/heyranê de ye. Ji ber ku heyranok yek ji cureyên helbesta gelêrî ye û dike-ve bin banê edebiyata gelêrî, di nav risteyên heyranokan de evîneke beşerî heye, evîndar hewl didin ku xwe bigînin heyranê.

Ji ber ku “heyranok li ser eşqê, evînê, pesnê yarê, delalî û spehîtiya wan e” (Sadîni, 2011, r. 9) ango evîn, avîndarî û tiştên bi evîndariyê re têkilîdar in dibine mijara heyranokan. Dema em li ser heyranokan hûr bibin em ê bibînin ku gelek temayên wan hene. Di heyranokan de temaya bingehîn evîn e.

2.1.1. Mezmûnên Evîndariyê

2.1.1.1. Ramûsan

Ramûsan di navbera du evîndaran de çêdibe, sembola hevşabûnê, gihêştinê ye. Di heyranokan de ev li gelek cihan derdikevin pêşberî me. Heyran ramûsanê wekî diyariyekê dibîne, dixwaze yara xwe ramûse. Hetta, ji ramûsanê re rêyekê dibîne ku ramûsana evîndaran ne guneh e.

Te keçikê zozaniyê
 Tu keremke were ser kaniyê
 Ez ê ramûsankî 'j te keremkim
 Seva muhiba dila cînariyê (Koşmaz, 2013).

2.1.1.2. Gilî û Gazind

Dem a kesek bi gotin an jî kirinên xwe dilê yekî bihêle, wî xemgîn bike, bixeyîdîne ev kesê ku dilê wî mayî, xemgîn bûyî yan jî xeyîdî bêtî ku hêrs bibe, gilî gazindan jê dike. Di nav risteyên heyranokan de hestên wekî gilî û gazindan gelek cihan derdikevin pêşberî me. Ev gilî û gazind, caran ji yara bêwefa, caran ji qedere, carinan ji dêwbavan tê kirin. Ev hest hemû ji ber negihêştina hev du ne.

Dema ji hev veqetin, dûrî hev bin, negihêjine hev, gilî û gazind dibine terciimanê hestên wan.

Tu kurapê min î kero
Malê heft qirala, danzde dûwala xu da sero
Te ne 'z xastim ne 'z revandim
Te dame yekî xelkê xerîb li heft bavê me jî dero (Çalış, 2013).
Tu qîzapa min kotiyê
Berê berda min gotiyê
Te yê digot ez ê nakim xubxutiyê (Çalış, 2013).

2.1.1.3. Keçrevandin

Ji bo evîn û hezkirin domdar û xurttir be hewla evîndaran ew e ku bi zewacê bigihê encamê. Carînan ji ber sedemên cur bi cur zewac bi derengî bikeve yan jî îmkana zewacê çênebe, evîndar serî li hinek rêyên cuda didin, yek ji wan rêyan jî keçrevandin e. Ango dema keç û xort ji hev hez bikin û ji bo zewaca wan astengî hebin, kurik keçikê direvîne. Di naveroka heyranokan de jî keçrevandin gelek caran derdikeve pêşberî me.

Min 'l vê taxê te 'l vê taxê
Sûretsorê albûyaxê
Were ez ê te 'brevînim bavêjim mala
Îsmailê Temo, Behriyê Axê (Bala Yıldırımçakar, 2013).

Lo lo gede hîv derketye hîva geş e
Şewqê daye koşka bilind kaşmikaş e
Gede hatye min 'brevîne
Quzilqurta cenya wî nexaş e (Sayin, 2015).

2.1.1.4. Mirazê Bêdil

Di bingeha zewacên dûrî bextewarî û şadiyê de gelek sedemên cuda hebin jî sedema herî mezin mirazê bêdil e. Herçî sedemên mirazê bêdil e guherbar in; zordariya malbatê, rewşên aboriyê, cudahiyan çandî û civakî û hwd. dikarin bêne jimartin. Ev rastiya jiyane rengê xwe daye hunerê jî. Di jiyana rastîn de her wiha di heyranokan de jî miraz, her car bi dilê mêriv çênabe. Ev yek wesîleya xemgîniyê ye. Mirazê bêdil dibe sedem bo gilî û gazindan. Gilî û gazind li sebebkar, şikyat ji vê rewşê tê kirin.

Hilma minê hilma mîhê
Porê min şerîta dor keştiyê
Xudê 'j dêwbavê min ra qebûl neke
Serê min dane ser be'lgîkî xerîbiyê (Koşmaz, 2013).

Dilê'm sîka zinêr kevrê birrî
Sînga subê lê da ya êvarê lê zivirî
Xazya min ji wî'evdî hatî
Bi çe've xu dîtî, bi dilê xu mêt kirî (Koşmaz, 2013).

2.1.1.5. Evîna Bêencam

Her evînek encameke xwe heye. Encama evînê her carê bi erênî nabe. Carînan evîndar nagihêjine hev du. Ev jî dibe sedema gilî û gazindan. Carîna yek ji evîndaran li ser soza xwe nasekine, carînan dêwbav nahêlin evîndar bigihêjin hev du. Evîn bi awayekî diçe badilhewa û dibe sedema dilsojî û xemginiyê.

Kuro gede pezê te hejîya
Avêt gurz i çîmena, dor zeviya
Gede par vî çaxî dilê min te dil bû
Îsal vî çaxî bîna dîza denê wergeriya (Sayin, 2015).

Bêje te çe'vreşê heba tirî
Mîn heft sala qirox kirî
Salka heyşta xelkê ji me der hatî 'j xu ra birî (Yıldırım, 2013).

2.1.1.6. Mêvaniya Heyran

Di heyranokan de mijara mêvanbûna heyran gelek berbelav e. Xwesteka keçikê ew e ku şevêkê heyran bibe mêvanê wê. Dê gelek qedrê wî bigire, jê re beranekî serjê bike, dê sing û berê xwe pêşkêşî heyran bike. Lê dê van tiştan bi dizîka bike da ku dêwbavê keçikê nebihîzin.

Ez nexaş im were ser min
Perrê orxanê bilindke' bkeve ber min
Hekî dêwbavê min hatin gotin
Ez ê bêjim Qasidê Qoca Felekê hatye ser min (Koşmaz, 2013).

2.1.1.7. Soza Evîndaran

Ger evîn hebe, teqez soz û qîrar jî hene. Evîndaran soz dane hev du da ku ji bo eşqa xwe dilsoz bin, ji bo bigihêjin hev du têbikoşin, çi ji destê wan were, bikin. Di nav risteyên heyranokan de ev mijar gelek cihan de derdikeve pêşberî me. Sozê evîndaran rasterast di risteyan de cihê xwe digirin. Soza evîndaran ewqas mezin e ku heta dinya xirabe jî ne xema wan e. Şûna peyva sozê peyva ehd û qîrar, qewl û qîrar jî tene bikaranîn.

Mîn got dengê min dengizê
Ketye koka şîrê şîrhelizê
Ez ê terka qemera xu nakim
Heta Madî rabe, kantir bizê (Koşmaz, 2013).

Te qemerê tev kutayê
Zêrxizemê poz hildayê
Ez ê terka qemera xu nakim
Heta dergûş negre pêşê nebê dayê (Çalış, 2013).

2.1.1.8. Sekna Keçê

Di heyranokan de taybetiyeke jina kurd derdikeve pêş. Ew jî sekna wê ye. Keçik ji bo evîna xwe sekneke xwebawer nîşan didin. Keçik li pişt evîna xwe di-sekine. Şert ew e ku dilê wê gotiye. Kê çi bibêje bêfeyde ye. Xwedî li evîna xwe derdikeve.

Kuro gede Kurhesinê
Tu hem gul î hem sosin î
Dinya 'alem bibêje jî
Tu serdilka dilê min î (Hüsna Yıldırımçakar, 2013).

2.1.1.9. Xatirxwestina Evîndaran

Çawa bihevrebûna evîndaran sedema şabûnê ye her wisa jevveqetînan wan jî sedema êş û eleman e. Bi gelemperî jî vegera zozanan dema jevdûrmanê ye. Evîndar bêyî dilê xwe, xatirê xwe li hev dixwazin. Ev di risteyên heyranokan de gelek caran derdikevin pêşberî me.

Vê tirînê hereket kir
Vê wêranê hereket kir
Xu avête Şam û Heleb, Diyarbekir
Kuro gede tu yî çûyî, te birîna dilê min teze kir (Koşmaz, 2013).

Gede duh li vir bû îro 'l vir çû
Bi meşa quling, xema gur çû
Min nizanî meraqlî bû 'j derdê dil çû (Hüsna Yıldırımçakar, 2015).

2.1.1.10. Evîna Qedexe

Carîna jinên bimêr an jî mêrên bijin an yên zewicî dikevîne nav evîneke qedexe. Vê yekê rengê xwe daye heyranokan jî. Di heyranokan de ev mijar gelek caran derdikeve pêşberî me. Lê ev wekî astengiyekê derdikeve pêş. Ji ber ku yar zewicî ye, gihêştin ne gengaz e.

Te qemerê fena çira
Xazî mêrê te bimira
Min ê helalîka Xudê
Tu 'l vî canî helal kira (Çalış, 2013).

2.1.1.11. Astengî

Di heyranokan de navbera evîndaran de pirrî caran astengî çêdibin. Astengî bi çiya, mij û moran, behrê hatine simbolîzekirin. Çiya, mij û moran, behr nahêlin evîndar bigihêjin hev du. Lê di rastiye de astengî ne çiya ne, ne mij û moran, ne jî behr e. Astengî bi van tiştan hatine veşartin. Dibe ku çînen civakî bin, dibe ku yek zewicî be a/ê din ezeb, dibe ku malbat dijminê hev du bin û hwd. Gilî gazind li van astengiyan têne kirin.

Keçê çiya bilind e te nabînim
Ez ê serê gulisosina naqetînim
Tu desmala xwe bavêje ez ê hilînim
Pê xemixiyalên dilê xu 'brevînim (Hüsna Yıldırımçakar, 2015).

Çiya bilind e te nabînim
Xewê şeva te dibînim
Sibê şeveqê radibim te nabînim
Kor im, posîde me, direwîn im (Narinç Özbek, 2013).

2.1.1.12. Nexweşiya Yarê

Di heyranokan de gelek caran jî evîndaran yek nexweşî dikeve. Ev nexweşî ne nexweşiyeke şênber e, ev nexweşî, nexweşiya dilî ye. Xetereyeke mezin e. Nexweşî dê jî ber derdê dilî bimire û xwesteka wî ya dawîn jî ew e ku berî mirinê bi çave serê xwe heyranê xwe bibîne.

Ez nexaş im pirr helak im
Hûnê gazî lawkê 'm taxa han kin
Hekî hatye jixu hatye
Hekî nehatye bavê wî bikujin
Pezê bavê wî talan kin (Koşmaz, 2013).

Min dîwarê qermê reşo
Te dîwarê qermê reşo
Cihab hatye law nexaşo
Ez ê heram bikim hina desta, kilê reşo (Nurettin Özbek, 2013).

2.1.1.13. Hewî

Di nav civaka kurdan de zewaca dujinî heta çend salên pêş jî gelek berbelav bû. Em vê rewşê di nav heyranokan de jî dibînin. Mêr carînan li ser jina xwe re jineke din tînin. Di heyranokan de bi piranî, jina pêşîn gilî û gazindên xwe li mêrê xwe an jî li hewiya xwe dike.

Kuro gede te ser min re girtî yar e
 Heke li min rintir e li te bimbarek
 Heke li min kotîtir e
 Kula Mûşê û Helebê
 Mala bavê te da rûnê salê carek (Koşmaz, 2013).

Kurko carek te carek
 Min wê bihîstî te girtî yarek
 Heke 'j min çêtir bît, te pîrozî bît û mubarek
 Heke 'j min çêtir nebît pêtevedet reşkoremarek (Nurettin Özbek, 2013).

2.1.1.14. Qelen

Di civaka kurdan de qelen standin heya demeke nêz jî berbelav bû. Bavê keçikê pereyekî giran pêş keçikê ve ji malbata zavê dixwaze. Ev yek caran dibe astengî, carinan jî keçik bi zehfbûna buhayê qelenê xwe, xwe qure dikin, pê pesnê xwe didin.

Ez ê reş im biha nakim
 Ez ê herim ce qelaçî xu qelakim
 Ez ê qelenê çîla, çe'vreşa, bedewa ser xu rakim (Çalış, 2013).

Çi 'ewrekî pirtîmirtî
 Donmardorê dinê girtî
 Heyla reşo 'j min reştiro
 Ez ê reş im biha nakim
 Ez ê herme cem qelaçî xwe qela kim
 Ez ê qelenê çîlan û rindan ser xwe rakim (Narinç Özbek, 2013).

2.1.1.15. Çarenûs ('Enînûs/Qeder)

Qeder û felek di heyranokan de gelek derdikevin pêşberî me. Evîn hebe, du encamên wê hene, yan erênî yan nerênî ye. Ger erênî be, cihê şanaziyê ye. Lê nerênî be, divê tişteke bibe sedem, ev jî feleka xayîn e. Di heyranokan de baweriyeye xurt li çarenûsê heye. Caran evîndar ji hev re dibêjin; Xwedê ez bo te nivîsîme, ew nivîs nayê jêbirin. Ger hatibe nivîsîn dê wisa jî bigihêje encamê.

Wele navê min Seher e
 Bille navê min Seher e
 Singê min defter e,
 Zimanê min qelem e,
 Tûka min hibr e
 Yazî muqeder e,
 Eftîmo gede navê te li ser e (Koşmaz, 2013).

Kanî hene li milê ne
Serê kanya binê kanya, bin melekê mewtê lê ne
Heçî tiştê têne serê mêriv
Hemû yazî muqederê di Xudê ne (Koşmaz, 2013).

2.2. Temaya Xerîbiyê

Di heyranokan de temayên bi evînê re têkilîdar, wekî xerîbî, hezkirin û berîkirinê jî pîrr caran hatine bikaranîn. Di heyranokan de temaya xerîbiyê cihekî girîng digire. Di nav risteyan de ev tema gelek berbelav e. Evîndar ji hev dûr in, di navbera wan de gelek asteng hene. Carînan yar çûye eskeriyê, carînan çûye xebatê. Carînan jî çiya û behr rê nadinê da ku bigihêjine hev du.

Kuro gede
Laçka serê 'm qîçik e
Zêrê hustuyê 'm çar niçik e
Wextê gedelawkê 'm li welatê xerîbyê tê
Tu divê beranekî heft gurçik e (Koşmaz, 2013).

Baqek gulê wan çirîşan
Ez ê têxme nav desmala nav hevirmîşa
Ez ê bişînme welatê xerîbyê
Nav eskera nav çawûşa (Sezer, 2016).

2.3. Temaya Mirinê

Di heyranokan de temaya mirinê jî heye. Mirin sembola negihêştinê ye. Mirin ji hev veqetînê çêtir e. Di dema saxiyê de qedirnezanîna yarê, bi mirinê re çê dibe. Evîndar dixwazin piştî mirinê jî evîna wan bidome.

Gede ez dimirim tu sebab î
Bila turba min derê mala bavê te bî
Wextê ez ê mirim tu yê bêje
Wey miriyo rihme'1 te bî (Koşmaz, 2013).

Ez dimirim roja îne
Hûnê kevrê'm bînin li Selîmê
Hûnê gîhayê'm bînin Gîhadîne
Hûne ava'm bînin li Mêrdîne
Wextê ez ê mirim,
Hûnê destê gedelawkê min bigrin bînin nava şîne (Koşmaz, 2013).

3. MOTÎFÊN HEYRANOKAN

Li Gorî Özarşlan jî têgeha motîfê dubareyên qalibî ne. “Têgeha motîfê ku di vegêranan de domdariyê pêk tîne û wekî dubareyên qalibî derdikeve pêşberî me, di şeweyê yekeyên piştevaniyê yên di vegêranan de tevdeyiya tematîk saz dikin rû dide (2006, r. 88). “Edebiyata gelêrî ji çanda mitolojiyê ya bêbinî û dewlemend sûdê digire. Piraniya motif pala xwe didine Qur’anê, qisseyên pêxemberan, menqibeyên dînî, efsane û baweriyên gel. Lê piraniya wan wekî edebiyata klasîk ji avzema mîtolojiya îranî avê vedixwin. Ev motîf derbasî çanda milî bûne û di nav gel de berbelav bûne. Ev wekî mezmûn, xezîneyên motîfan derbasî edebiyata gelêrî bûne” (Artun, 2012, r. 77).

Motîf hêmanek e, fikrek e ku di berhemên hunerî de pir caran tê dubarekirin û temayê dûpat dike: Motîf unsûrên herî piçûk in ku di vegêranê de cudahiye saz dikin û wekî dubareyên qalibî têne bikaranîn di cureyên pala xwe didin vegotinê yên wekî çîrokên gelêrî, çîrvanok, fesaneyan de. Motîf avaniyên derbirînê ne; di berhemên cuda cuda de bi heman awayî têne bikaranîn û di hişê mirovan de mayînde dibin.

3.1. Cilûbergên Berê

Di heyranokan de bi her hêlê ve jiyana gel û motîfên wê serdest in. Di nava risteyan de li gelek cihan qala cilûbergên berê tê kirin. Peyvên wekî; dêre, fîstan, kiras, xiftan û hwd. desbas dibin.

Dêre çîtê dêre kobe
Bes bigere obe obe
Kuro gede ‘j te ra şerm e
‘J mi ra tobe (Koşmaz, 2013).

3.2. Xizêma

Di heyranokan de xizêma yarê motîfek e, bedewbûna yarê îfade dike. Gelek caran kurik bi xizêma yarê pesnê yarê dide, carinan keçik pesnê xwe û xizêma xwe dide. Heta caran jî bo xizêma yarê mêr jî têne kuştin.

Kuro gede neçe Wanê Wan dudu ne
Serê rêya Wanê mêr kuştine
Seva xizêma pozê min e (Koşmaz, 2013).

Te qemerê tev kutayê
Zêrxizêmê poz hildayê
Ez ê terka qemera xu nakim
Heta dergûş negre pêşê nebê dayê (Çalış, 2013).

3.3. Motîfên Kevnare

Ji ber ku heyranok berhemên folklorîk in, ‘urf, ‘edet û kevneşopiyên civakê nîşan didin. Di nav risteyên heyranokan de gelek motîfên kevnare yên wekî, kon, çît, xiftan, teşî, dîza denê û hwd. derdikevin pêş.

Kuro gede pezê te hejîya
Avêt gurz i çîmena, dor zeviya
Gede par vî çaxî dilê min te dil bû
Îsal vî çaxî bîna dîza denê wergeriya (Sayin, 2015).

Dêre çîtê dêre kobe
Bes bigere obe obe
Kuro gede ‘j te ra şerm e
‘J mi ra tobe (Koşmaz, 2013).

3.4. Hesp

Di heyranokan de motîfeke sereke jî hesp e. Her kes nikare bibe siyarê hespa boz. Encax heyran dikare lê siyar be. Ev sedemê pesnê ye. Kurik li hespê siyar dibin û keçik li bejn û bala wan dinêrin. Keçik ne tenê pesnê yarê dikin, pesnê hespa yarê jî dikin.

Siyarê bozê boz birçî kir
Şara serê ‘m çar qamçî kir
Kuro gede te yê seva derdê dilê rezîl
Her çar malê Kosa ricaçî kir (Koşmaz, 2013).

Tu kurapo kurê apê
Tu sîyar nebe hêşîn bozê, dêl ser kopê
Hêwyê neyne ser qîzapê (Koşmaz, 2013).

3.5.Şivan

Di heyranokan de motîfa şivan gelek cihan derbas dibe. Yar şivan e, li bilûrê dixê, diçe ber neh-deh semerr pez. Şivantî tişteki baş e. Keçik bi şivantiya yarê şanaz e. Bi vî awayî pesnê yarê dide.

Gedelawkê min şivanê hûrkavira
Kavir kirin danzde birra
Hûn Xudê kin hûn ê gedelawkê min nekin tu nifira
Gedelawkê min piçûk e çaxê min ra (Hüsna Yıldırımçakar, 2013).

Te şivano çerxa xêvo
Pez kişyaye ser delêvo

Heyfa minê nayê li wê heyfê
 Heyfa minê tê li vê heyfê
 Tuncka sor e sortarî
 Derketye ser xuckê kulê birî (Sayin, 2015).
 Pezê nîvro hate dana
 Nêrya pêkutaye ser şivana
 Mîn go ez kurbana tilîpêçkê bilûrvana (Bala Yıldırımçakar, 2013).

3.6. Pale

Di heyranokan de motîfa pale jî gelek berbelav e. Keçik bi paletiya yarê dilşad e, bi vî awayî pesnê wî dide. Paletî nîşana jêhatîbûnê ye. Serhonaz jî serokê pala ye û paletî herî jêhatî ye.

Mêrga mala bavê min mezin e
 Pala girtye serobin e
 Serhonazî lawkê min e (Koşmaz, 2013).

Çi palekî li vê navê
 Reş qimitî li ber tavê
 Xazî ez ê bibama kevokekî reşitarî
 Biketama vê hindavê (Yıldırım, 2013).

3.7. Çûna Leşkeriyê

Çûna yarê bo leşkeriyê bûye mijara gelek heyranokan. Çûna lêşkeriyê jevdûrketina evîndaran e. Leşkerî astengek e di navbera evîndaran de. Ne tenê bo keçikê her wiha ji bo dêwbavê kurik jî wesîleya xemgîniyê ye.

Wey eskero wey eskero
 Dê 'b axîno bav' b kesero
 Heke hûn gedelawkê min naznakin
 Ew eskerê kincê wî zero (Koşmaz, 2013).

Tu eskero tayînbiro
 Mîn sê denga gazî kiro
 Mîn nizanbû dilê esker
 Hê li dilê min kultiro (Yıldırım, 2013).

4. SEMBOLÊN HEYRANOKAN

Sembol şeweya hest, fikr, xeyal û sêwiranên mirovan ya ku di nava gotin, nivîs an jî wêneyê de cîwar bûye ye. Bi wî awayî şifre û kodên xweserî çandê dihewînin. Dorhêla çandê; unsûrên dîrokî, coxrafî, dînî, civakî û hwd. şikl û wateyekî didine van şifre û kodan.

Sembol bireserek e ku tişteki dîtir temsîl dike an ku ji bo wê tiştê tê bikaranîn; bi gelemperî tişteki kûrtir û girîngtir temsîl dike weki amblem an jî îşaretekî. Di berhemen edebî de zêde nayêne pêşberî me yek yan jî du-sê caran tene bikaranîn. Sembol ew hêman in ku di nav dorhêleke çandî de tene afirandin û unsûren girîng yên çandê ne.

4.1. Tirên

Di heyranokan de gelek caran em rastî peyva tirênê tèn. Tirên sembolek e; caran temsîla jihevveqetînê ye carinan temsîla gihîştinê ye. Tirên yarê hildide dibe cihekî dûr, hestên xerîbiyê nîşan dide.

Vê tirînê hereket kir
Vê wêranê hereket kir
Xwe avête Şam û Heleb, Diyarbekir
Kuro gede tu yî çûyî, te birîna dilê min teze kir (Koşmaz, 2013).

Tirên hato minare kir
Lawê borî min nas nekir
Heyla '1 minê min rebenê
Tirên hato '1 alyê xetê
Bihar e eskerê xelkê hato bi xêr û şahî
Eskerê min'evdala xudê hatî bi dilmayî (Narinç Özbek, 2013).

4.2. Xwesî

Di heyranokan de fiğûrên bûk û xwesiyê gelek derdikevin pêşberî me. Têkiliya bûk û xwesiyê heye û ev têkilî caran têkiliyeke nebaş e, bûk li xwesiyê nexweşhal e. Lê car caran jî bûk ji xwesiya xwe hez dike. Xwesî, ji ber ku dayîka hayran e, qîmetdar e.

Ez heliyam bûme şima
Heval i hogirê dora min, ker bûn negotin çima
Derdê mêrê kotî, xasya tima (Koşmaz, 2013).

Kuro tu nebêje dayka mi ra metê
Kuro gede dayka 'm dewsa xasya te tê
Kuro 'j mi ra 'eyb e
'J te ra çiqas bêjî gune jê tê (Koşmaz, 2013).

4.3. Hîv

Dîsa gelek heyranok li ser hîvê hatine honandin. Hîv ronahiyê temsîl dike, sembola ronahiyê ye. Çawa hîv tariya şevê bela dike, her wiha tarîti û gelo/gumanên di navbera evîndaran de jî ronî dike.

Hîv derketye hîva zer e
 Minê pêşa mêzera xu da ber e
 Heçyê orta her du dila, her çar çava da pîs xeberde
 Ew ne 'l ometa Pêxember e (Hüsna Yıldırımçakar, 2013).

Hîv derketye hîva sava
 Hîv xeyîdye naçe ava
 Xazî îman i Qur'anê
 Gedelawkê mi'l ser sing i berê 'm biba zava (Hüsna Yıldırımçakar, 2015).

Lo lo gede hîv derketye hîva geş e
 Şewqê daye koşka bilind kaşmikaş e
 Gede hatye min 'brevîne
 Quzilqurta cencya wî nexaş e (Sayin, 2015).

4.4. Çûna Ser Kaniyê

Çûna keçikê ya ser kaniyê sembola hevdîtinê ye. Di jiyana rojane ya gundan de li nava gund kaniyek heye û keçikê gund diçin li kaniyê avê tînin û keç û xort bi saya vê yekê hev du nas dikin, hev dibînin û dilê wan dikeve hev du. Ger bix-wazin hev bibînin çûna ser kaniyê dibe behaneyekî. Ev simbol di nav risteyên heyranokan de gelek berbelav e.

Sibe ye sura sibê bêna bê tê
 Kanî dûr e muhiba dilê 'm li avê tê
 Bejna zirav, kembera zîvîn, qolê zêra çawa lê tê (Koşmaz, 2013).

Te keçikê zozanîyê
 Tu keremke were ser kaniyê
 Ez ê ramûsankî 'j te keremkim
 Seva muhiba dila cînarîyê (Koşmaz, 2013).

5. HIN MIJAR Û HÊMAYÊN DIN

Unsûra herî berbiçav a ku zimanê helbestê ji yê rojane vediqetîn hêma ye. "Hêma, xeyal û tiştê ku di hişê mirov de tê teswîrkirin û mirov dixwaze/hêvî dike pêk were ye" (URL-1). Hêma teswîrên di dunyaya xeyalî ya şa'ir de hatine çêkirin in. Hêma ji adetê der in ango derasayî ne û hewce ye resen/xwemalî bin. Dibe ku ji bêjeyekî yan jî ji zêdetir bêjeyan pêk bên.

5.1. Nifir û Lava

Nifir û lava çanda milletî ya daringî û arîşen, baweri û nixên civakê dide pêş. Di heyranokan de nifir û lava gelek caran derdikevine pêşberî me. Nifir, caran

ji kesên di navbera evîndaran de 'ewaniyê/fesadiyê dikin, caran ji yara bêbext û bêsoz û carînan jî nifir ji bilî yarê li her kesî têne kirin.

Şemşedîna di korê da
Sîwsê malê di dorê da
Qir bikevê kul bikevê
Xêncî mala yara 'm tê da (Koşmaz, 2013).

Kanya gundê me lûle ye
Ser da bin da makîne ye
Heçî ara min û gewra min da xeber bide
Xêrê nebîne 'j bedena xwe ye (Yıldırım, 2013).

5.2. Siruşt

Di heyranokan de di gelek ciyan de qala bedewbûn û xweşikbûna siruştê tê kirin, bi hezkirin û berîkirina yarê re, ya siruştê jî derdikeve pêş. Di mehên biharê de xweşikiya çiya, deşt, zozan û hewayê, di zivistanê jî barîna berfê, girtina mij û moranê li dora çiyayan, bilindbûna çiyayan û li hemberî van bûyeran, bêçaretîya evîndaran tê vegotin. Di navbera van de manendin tê sazîkirin. Bi kurtî rêgezên siruştê bi hêlên xwe yê erênî û nerênî ji bo pêşkêşkirina evîn, xerîbî, hezkirin û bêrîkirinê dibin arîkar û roleke eslî hildidin.

Di heyranokan de rêgezên siruştî gelek berbelav in. Peyvên wekî: Çiya, çem, kanî, mêrg, zozan, zevî, gurz, delav, guher, çîmen, kevir, zinar, gelî, bîr, bihar, zivistan, şev, roj, sube, hîv, stêrka subê, çavkanî, sî, rewnaq, şewq, 'ewr, hindav, cew, aş, kor, kendal û hwd. di nav risteyên heyranokan de derdikevin pêşberî me.

Şewityê gundê me Pîrkal e
Xopanê gundê me Pîrkal e
Binî da cewê aşan in
Hustu da korikendal in
Gulsosina li ser hev da nalenal in (Koşmaz, 2013).

Lo êtîmo min sond xarye ez ê naçim çiya
Naçînim gulan i sosinên çe'vkanîya
Carekî dilê bêdil mutesel bû ez helîyam (Sayin, 2015).

5.3. 'Erdnîgarî

Di heyranokan de qala 'erdnîgarîya deverê tê kirin. Navên gelek çiya, gund û bajar, çem, zozan û hwd. derbas dibin. Di heyranokên ku me li qadê berhevkirî de gelek navên 'erdnîgarîya Kurdistanê yê wekî; Behra Wanê, Artemêrt, Suphangol, Axlece, Çemê Payê, Çemê Kurrê, Selîm, Gîhadîn, Mêrdîn, Mûş, Heleb, Rihan, Pîrkal, Seydîbeg, Qerecix, Şemşedîn, Şam, Diyarbekir, Wan û hwd. derbas dibin.

Vê tirînê hereket kir
 Vê wêranê hereket kir
 Xu avête Şam i Heleb, Diyarbekir
 Kuro gede tu yî çûyî, te birîna dilê min teze kir (Koşmaz, 2013).

5.4. Xwezî

Peyva xwezî, tê serê hevokên daxwazê îfade dikin. Tê wateya; daxwaza min ev e ku. Di heyranokan de ev hest gelek berbelav e. Di gelek risteyên heyranokan de derdikeve pêşberî me.

Çemo çemo çemê Payê
 Çem dikişê bîna bayê
 Xazî yekî mizginîke xêrê bida min da
 Bigota Gulê bûye bûka Husnayê (Hüsna Yıldırımçakar, 2013).

Bejna gewra min zirav e tê gotinê
 Xazî bihata ber bazarê firotinê
 Xelkê bida malûhalê dinê
 Minê bida rihê şirînê ber mirinê (Sayin, 2015).

5.5. Erotîzm

Erotîzm di heyranokan de gelek tê bikaranîn. Lê erotîzm bi piranî li ser sing û bera ava dibe. Carînan keçik bi bedewbûna sing û berê xwe pesnê xweşikbûna xwe dide. Carînan dixwaze sing û berê xwe pêşkêşî yarê bike. Sing û ber, gihêştina hev du îfade dike, encama evîne ye.

Wele navê min Nîgar e
 Bile navê min Nîgar e
 Sing i berê min kanîka avasar e
 Mêrkê Mûskî sala îsal, mi ra derket bêitbar e (Sayin, 2015).

Kuro gede neçe Wanê tê Wanî bî
 Avê gola nexwe tê genîbî
 Tu yê were ser sing i berê min razê
 Tê cinetî bî (Koşmaz, 2013).

5.6. Flora

Navên dar û ber û gihayan di nav risteyên heyranokan de gelek tînan bikaranîn. Ji bo pesnê yarê bê dayîn, gelek caran dibine alavekê. Navên wekî: Reyhan, gul, sosin, çiçek, kurdirê bejî, sêv, dartûyîn, piltan, tirî û hwd. derbas dibin. Bejna yarê wekî darekê an tayeke reyhanê, çavê yarê wekî hebê tiriye ne. Porê yarê bêhna gul û sosinan dide. Bi hunerên edebî re têkilî tê sazîkirin.

Gede dilê 'm bejna te dirêj e
Bîna takreyhana devê gelya şewq davêjê
Kuro gede bira dilê min te 'b dil be
Bira gundî cînar 'j xu ra bêje (Bala Yıldırımçakar, 2013).

5.7. Faûna

Di nava heyranokan de navê ajelan jî gelek caran derbas dibin. Peyvên wekî; kevok, quling, pez, kavir, nêrî, bizin, mîh, qantir, gur, tîremar, teyr, teyrê serberatî, teyrtawus, cehnî, boz, bergîr, dîk, minminîk û hwd. Ev her yek xwediyê taybetiyekê ne. Bêxemiya yarê wekî bêxemiya gur e, bedewiya wê wekî teyrê tawus e, desmala yarê wekî perê minminîkê tenik e.

Pezê nîvro hate dana
Nêrya pêkutaye ser şivana
Min got ez kurbana tilîpêçkê bilûrvana (Bala Yıldırımçakar, 2013).

Min go Qerecixê dengê dîka
Şemşedînê li firîka
Desmala ser destê gedelawkê min wusan e
Notila perrê minminîka (Koşmaz, 2013).

5.8. Çînên Civakê

Dema em heyranokan vedikolin wekî hemû berhemên edebiyata gelêrî, peyamên civakî dide me. Jiyana rojane, rewşa civakê rût û tazî li ber çavan e. Çawa di civaka rastîn de zengîn - kasib, mîr - xulam û hwd. hene, di nava heyranokan de jî ev tev hene. Çînên civakê, asta di navbera kesên civakê de, bi awayekî eşkere rû didin.

Çemê Kurrê lemelem e
Kevrê ortê çarkelem e
Kurê kerê durî 'm here
Ez ne sêva devê te me (Bala Yıldırımçakar, 2013).

5.9. Navên Şexsan

Dîsa di heyranokan de gelek navên taybet hatine bikaranîn. Dema heyranok ji kesan bo kesan veguhêzîne, navên di nav heyranokan de ji hêla wan kesan ve hatine guherîn û li gorî rewşa xwe nav hatine bikaranîn.

Wele navê min Seher e
Bille navê min Seher e
Singê min defter e,

Zimanê min qelem e,
Tûka min hibr e
Yazî muqeder e,
Êtîmo gede navê te li ser e (Koşmaz, 2013).

5.10. Dijûn

Di heyranokan de dema keçik an xort ji hev hêrs dibin, ji hev re dijûnan dibêjin, ev yek di gelek heyranokan de tê dîtin.

Çemê Kurrê lemelem e
Kevrê ortê çarkelem e
Kurê kerê durî 'm here
Ez ne sêva devê te me (Bala Yıldırımçakar, 2013).

5.11. Sond

Di heyranokan de sond jî gelek ciyan derdikevin pêş. Evîndar kesan didine sondê da ku tiştên nebaş nebêjine yarê, nifiran li yarê nekin.

Gedelawkê min şivanê hûrkavira
Kavir kirin danzde birra
Hûn Xudê kin hûn ê gedelawkê min nekin tu nifira
Gedelawkê min piçûk e çaxê min ra (Hüsna Yıldırımçakar, 2013).

Çûme Enqera şewitî qûma şîn e
Hemû usteymen in yuzbaşî ne
Hûn Xudê kin hûn ê gedelawkê min nexin, neêşînin
Gedelawkê min nazik e, nazenîn e. (Bala Yıldırımçakar, 2013).

5.12. Pesin

Meth û pesin di gelek heyranokan de derdikevin pêşberî me. Ji ber ku mijara heyranokan evîn û evîndarî ye, evîndar bi her hêlê ve hem pesnê xwe didin hem jî pesnê heyranê didin. Pesnê yarê bi gelek hêlan ve tê dayîn. Caran behsa bedewbûnê, rindbûna bejnûbalê, çav û biriya tê kirin, carînan jî behsa jêhatîbûnê heye.

Ez ê teyr im teyrtawis im
Li zozana li çîmena dilemisim
Ez ê ser ra qurs im, bin ra diteyîsim (Koşmaz, 2013).

6. ENCAM

Heyranok kurtehelbestên lîrik in, li ser evîn û evîndariyê hatine ristîn. Dema em ji hêla naverokê ve heyranokê analîz bikin divê em bala xwe bidin unsûrên

naverokê pêk tînin. Unsûrên naverokê mijar, tema û wate ne û di heman demê de hêma, motif û sembol jî dikevin bin banê naverokê.

Di encama lêkolînê de hat dîtin ku mijara heyranokan evîn û evîndarî ye û ev evîn, ne evîna îlahî û îdeal e, ya beşerî ye. Evîn, temaya bingehîn e, temayên wekî xerîbî û mirinê jî di nav risteyên heyranokan de cî digirin. Mijarên wekî hezkirin, bêrikirin, xerîbî, êş û kulên ji ber eşq û firqetê, gilî û gazind û hwd. jî bi awayekî bi evînê re têkilîdar derdikevin pêşberî me. Her wiha heyranok ji hêla hêma, motif û sembolan ve jî gelekî dewlemend in.

Motîfên wekî cilûbergên berê; xizêm, hesp, şivan û pale herî zêde hatine bikaranîn. Dîsa sembolên wekî çûna leşkeriyê, tirên, xweşî, hîv û çûna ser kaniyê di nav risteyên heyranokan de zêde zêde cî digirin. Her wiha di heyranokan de ji bilî temayan gelek mijar û hêma yên wekî; nifir, siruşt, erdnîgarî, xwezî, erotîzm, çînen civakê, flora, faûna, sond, dijûn, pesin, navê şexsan û hwd. derdikevin pêş.

7. ÇAVKANÎ

Çavkaniyên Nivîskî

- Alakom, R. (2009). *Di Folklorê Kurdî de Serdestiyêke Jinan*. İstanbul: Weşanxaneya Avesta.
- Amîdî, R. (2010). *Heyranokê Kurdî*. Hewlêr: Weşanxaneya Spîrez.
- Amêdî, S. B. (2013). *Folklorê Kurdî*. Ziya Avci (t.g.z.). Ankara: Weşanxaneya Lîs.
- Artun, E. (2012). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Cigerxwîn. (1988). *Folklorê Kurdî*. Stockholm: Weşanxaneya Roja Nû.
- Cindî, H. û Evdal, E. (2008). *Folklorê Kurmanca*. İstanbul: Weşanxaneya Avesta.
- Dorson, R. (2016). *Folklor û Teoriyên Folklorê Yê Îroyîn*. Necat Keskin (wer.). İstanbul: Weşanxaneya Avesta.
- Özarslan, M. (2006). *Ferhat ile Şirin Mukayeseli Bir Araştırma*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Sadinî, M. X. (2011). *Heyranokên Kurmancî*. İstanbul: Weşanxaneya Nûbihar.
- URL-1, <https://sozluk.gov.tr/> (Dîroka Gihîştinê; 09.01.2011).
- Yıldırımçakar, M. (2017a). *Heyranok di Edebiyata Kurdî ya Gelêrê de Mînaka Herêma Wanê*. Muş: Zanîngeha Muş Alparslanê. Enstîtûya Zanistên Cîvakî. Teza Masterê.
- Yıldırımçakar, M. (2017b). "Heyranok ji Hêla Ziman, Şewaz û Naverokê ve: Nimûneya Herêma Wanê". *Nûbihar Akademi*, 2 (7), 79-91.

Çavkaniyên Devkî

- Çalış, Asuman. (Nexwenda) 20ê Gulana 2013an, Mijara Hevpeyvînê "Berhevokariya Heyranokan", Wan/Qelqelî.
- Koşmaz, Kıbrıs. (Nexwenda) 14ê Gulana 2013an, Mijara Hevpeyvînê "Berhevokariya Heyranokan", Wan/Qelqelî.
- Özbek, Nariç. (Nexwenda) 22yê Pûşpera 2013an, Mijara Hevpeyvînê "Berhevokariya Heyranokan", Wan/Xoşeb.

- Özbek, Nurettin. (Nexwenda) 22yê Pûşpera 2013an, Mijara Hevpeyvînê “*Berhevkariya Heyranokan*”, Wan/Payizava.
- Sayin, Hangül. (Nexwenda) 8ê Avrêla 2015an, Mijara Hevpeyvînê “*Berhevkariya Heyranokan*”, Wan/Bêgirî.
- Sezer, Muhsine. (Nexwenda) 25 Pûşpera 2016an, Mijara Hevpeyvînê “*Berhevkariya Heyranokan*”, Wan/Miks.
- Yıldırım, Şadya. (Nexwenda) 19ê Gulana 2013an, Mijara Hevpeyvînê “*Berhevkariya Heyranokan*”, Wan/Qelqelî.
- Yıldırımçakar, Bala. (Dibistana Seretayî) 18ê Gulana 2013an, Mijara Hevpeyvînê “*Berhevkariya Heyranokan*”, Wan/Qelqelî.
- Yıldırımçakar, Hüsna. (Nexwenda) 18ê Gulana 2013an, Mijara Hevpeyvînê “*Berhevkariya Heyranokan*”, Wan/Qelqelî.

Extended Abstract

Folklore is the knowledge about folk, also the science which deals with “the knowledge of folk”. Folk poetry is a sub-section of folk literature and heyranok is included in it as a genre. “Heyranok” is one of the genres of Kurdish folk literature. Among the genres of Kurdish folk literature, *heyranoks* deserve much research and analysis for their inherent characteristics. Our work focuses on the content of the *heyranoks* collected in the Van region and tries to identify and analyze the subjects, themes, images, motifs and symbols of these *heyranoks*.

We wrote about content elements in the beginning. Then, the *heyranoks* were analyzed by the content in a scientific context, according to the ways and means of the science of culture, folklore and literature.

A literary work consists of two main elements; form and content. The form of expression is the style of expression, its content also means the text or product. The topic is the basis of all the writing and speech about which it is spoken and written.

The theme is the basic motif of the work. Feelings and ideas are at the heart of the art work. The value of the work does not depend on the topic but on the theme. The theme is orderly, if enriched with proper data the value of the product increases.

Love is the most widely discussed subject in folk literature. This literature is based on love, the relationship between a man and a woman, separation, poverty, homesickness. Love, romance and things related to love become the subject of *heyranoks*. The basic theme in *heyranok* is love. The theme of love is also a basic theme in classical literature and this love is the ideal divine love, but in folk literature especially in *heyranok* love for a person has been used.

Themes such as strangeness, love and affection are also often used in *heyra-*

noks. The theme of homesickness occupies an important place in the *heyranoks*. There is also a death theme in the *heyranoks*. Death is a symbol of not reaching each other. Death is better than separation.

Motif is an element, an idea that is often repeated in works of art and strengthens the theme. A symbol is also an object that represents something else or is used without it; usually represents something deeper and more important as an emblem or a sign. The most striking element is the symbol that separates the language of poetry from the daily language. Most of the depictions are made in the poet's imaginary world. They are out of the ordinary and need to be genuine.

The beauty and beauty of nature is also mentioned in many places in *heyranoks*, along with the love and affection of nature, the nature also comes to the fore. The principles of nature with their positive and negative sides help and play a key role in providing love, homesickness, affection and longing.

Content elements are subjects, themes, and meanings, as well as images, motifs, and symbols. As a result, it was found that the subject of *heyranoks* were love and affection. The main theme that emerges in the content of the *heyranoks* is love and themes such as homesickness and death are also included in them. *Heyranok* is also very rich in images, motifs and symbols.

WERGEREK / A TRANSLATION

Zimanê Kurdî*

(The Kurdish) Language

Jaffer Sheyholislami**

Wergêran ji Zimanê Îngilîzî bo Kurdî: Mehmet Yonat***

Kurd ji bo zimanê xwe di zimanê kurdî de bêjeya “Kurdî” (كوردی) bi kar dihînin. Ev beş di serî de hin agahîyên dîrokî û sosyo-çandî yên derbarê vî zimanî de dide; wekî malbata zimanî ya vî zimanî, zaravayên wî û statu û rewşa jîndarîya wî. Pey van agahîyan, ji ber ku derî çarçoveya vê xebatê ye ku li ser terîfên zimannasîye yên hemû zaravayên vî zimanî bihê sekinîn, wê tenê terîfeke zimannasîyê ya Kurdîya Navendî (Sorani, ji vê şûnda KN) bihê dayîn. Li Iraqê KN xwedîyê statuyeke fermî ye û dîsa çima ku KN ew zarava ye ku ji hêla pirê Kurdên Iraqê ve dihê axaftin, loma jî em ê li ser KNYê bisekinin. Hin bêje û gotinên bingehîn yên Kurdîya Navendî û Kurdîya Bakur (Kurmancî, ji vê şûnda KBK) wê bihên dayîn û paşê wê metneke mînak ya KNYê jî li dawîyê bihê zêdekirin. Ev beş wê bi lîsteyeke pirtûk û çavakanîyên li ser zimanî bihê qedandin.

MALBATA ZIMÊN

Kurdî aîdê şaxa rojava ya zimanên Îranî ye ku şaxek ji şaxên sereke ya malbata zimên ya Hînt-Ewropayê ye. Her çiqas Kurdî di bin bandora pirê zimanên heremê yên wekî Erebi û Tirkî de mabe jî, ew ji hêla fonolojî (sîstema dengan), morfolojî (sazkirina bêjeyan) û sentaksê (rêza bêjeyan) ve cuda ye. Erebi û Tirkî di nav mal-

* Ev gotar ji hêla Jaffer Sheyholislami ve hatiye nivîsîn û ji hêla Mehmet Yonat ve hatiye wergêrandin. Kunyeya orjînalê gotarê ev e: Sheyholislami, J. (2018). (The Kurdish) Language. In Sebastian Maisel (Ed.), *The Kurds: An Encyclopedia of Live, Culture, and Society (141-162)*. ABC-CLIO Greenwood. (8,000 words):

<https://www.abc-clio.com/ABC-CLIOGreenwood/product.aspx?pc=A4992C>

* **Carleton University, School of Linguistics and Language Studies, Assoc. Prof.** / Zaningeha Carletonê, Xendingeha Zimannasî û Xebatên Zimanî, Doç. Dr.

JafferSheyholislami@cunet.carleton.ca ORCID: 0000-0002-3425-5592

* **Zaningeha Mêrdîn Artukluyê, Fakulteya Edebîyatê, Beşa Ziman û Edebîyata Kurdî, Dr.** Mardin Artuklu University, The Faculty of Literature, The Department of Kurdish Language and Literature. mehmetyonat@gmail.com ORCID: 0000-0001-8576-7486

bata zimanî ya Hînt-Ewropayê de nînin. Ji hêla zimannasîyê ve, Kurdî nêzîkî Farisî, Belûçî û Peştûyî ye. Ew xwedîyê hin bêjeyên bingehîn yên kevnare ye ku bi zimanên Ewropî re hevpar in: wekî “du” ku di Îngilizî de “two” û di Firensî de “duex” (“x” a dawî nayê xwendin) e; “no” (Kurmançî “Neh”)¹ ku di Îngilizî de “nine” û di Fransî de “neuf” e; “pênc” ku di Yûnanî de “Pênte” e; “pê” ku di Fransî de “pied” (“d” ya dawî nayê xwendin) e; “bira” ku di Îngilizî de “brother” e; “dan” ku di Fransî de “dent” (“t” ya dawî nayê xwendin û “e” wekî “a” dihê xwendin) e.

ZARAVAYÊN KURDÎ

Wekî piraniya zimanan Kurdî jî xwedîyê hin zarava û devokan e. Bêyî ku di navbera axêverên hin ji van zaravayan têkilîyeke zimanî ya mezin tunebe, dibe ku axêverên van zaravayan hevdu fêmkirin. Yanê, dibe ku axêverê zaravayekê ji hêla axêverê zaravayê dinê ve neyê fêmkirin. Hin caran cudahîyên zimannasîyê yên di navbera zaravayan de ew qas pir in ku ew zarava ji hêla hin zanyaran ve wekî zimanên cuda hatine hesabandin. Lêbelê, piraniya Kurdan zaravayên xwe wekî Kurdî terîf dikin. Ji vê nêrînê ya gunçaw ew e ku Kurdî wekî zimanekî-makro bihê hesabandin.

Li gor krîtera fêmkirina hevdu (mutual intelligibility) û îbatên zimannasîyê, zaravayên Kurdî dikarin di bin pênc gruban de bînin dabêşkirin: Bakur (Kurmançî), Navend (Sorani), Başûr (Kirmanşani), Zazakî û Goranî/Hewramî. Gelek zimannasên zimannasîya teorîk di wê bawerîyê de ne ku her du grubên dawî ne Kurdî ne, lewra ew ji hêla zimannasîyê ve gelek ji Kurdîya rast (her sê grubên din) dûr in. Lê piranî axêverên Zazakî û Goranî/Hewramî ji xwe re dibêjin Kurd. Ew her du grub xwedîyê gelek bêje û hin taybetîyên rêzimanî ne ku bi grubên din yê Kurdî re hevpar in.

Piraniya Kurdan, Kurmançî wekî zimanê xwe yê zikmakî û yê mîrate (heritage language) qebûl dikin. Ev Kurd li Turkîyê (teqîriben 10 heta 15 milyon), li Sûrîyê (teqîriben 2 milyon), li Iraqê (1 heta 1.5 milyon) û li Îranê (teqîriben milyonek) û li Ermenîstan û welatên derûdora wê (teqîriben 500,000 heta 1 milyon) dijîn. Hin bajarên mezin yê ku li wan Kurmançî dihê axaftin ev in: Dîyarbekir (Amed bi Kurdî) li Tirkîyeyê, Duhok li Iraqê, Qamişlo li Surîyê û Urmîye (Wirmê) li Iranê. 500,000 axêverên vî zaravayî li Emerîkaya Başur û Ewropayê, bi taybetî jî Almaniyayê dijîn.

Di dawîya sedsala 16an de Kurmançî zaravayê nivîskî yê vî zimanî bûye. Lê ji ber wê sedema bingehîn ku Kurd xwedîyê dewleta xwe nebûne, ev zarava heta nîveka sedsala 20an ji zimanekî nivîskî û standard zêdetir wekî zimanê axaftinê maye. Di piraniya sedsala 20an de Kurmançî hem li Tirkîyeyê hem jî li Surîyê

1 Nota Wergêrî

hatîye qedexekirin. Li Îran û Iraqê, ev zarava ji dibistan û sazîyên hukumatê zêdetir di qadên taybet û şexsî de hatîye bikaranîn. Bi xêra hin rewşenbîrên li surgunê, wek mînak Celadet Elî Bedirxan, ev zaravayê Kurdî bi awayekî ciddî di salên 1949an de standardîze bûye.

Di sala 1992yan de Turkîye qedexeya li se Kurdî rakirîye û li vê dewletê, em şahidê pêşdeçûyînan bûne. Hin ji van pêşdeçûyînan ev in: Bilindbûneke bêemsal ya di çapemenîyê de, kursên hînbûn û hînkirina kurdî, hem di qada taybet hem jî di qada fermî de vekirina qanaleke televîzyonê (TRT Kurdî) ya 7/24 ya ku ji hêla devletê ve dihê sponsorkirin.² Lê Kurdî hê jî xwedîyê statuyeye fermî nîne li Turkîyê û li Turkîyê, herema Kurdan di nav de, Kurdî hê ne zimanê dibistanan e. Li Îranê jî rewş wekî vê ye. Lê li Iraqê, ji sala 1992yan vir ve, wexta ku Kurdên Iraqê bûn xwedîyê otonomîya polîtîk, Badînî ku devokeke Kurmancî ye, bû zimanê fermî yê defakto yê bajarê Dihoka Iraqê. Çawa ku Kurdî bû zimanê hukumeta heremî û gelek rojname, qanalên TV û radyoyan hatin weşandin, bi heman rengî Kurdî zimanê sîstema perwerdehîyê ya bajarên wê heremê ye jî. Kurmancî ji 2014an vir ve bûye zimanê fermî yê Kurdîstana Suriyê. Lê ev ziman xwedîyê tu statuyeye pozîtîf nîne li Îran û Turkîyê. Di her du dewletan de ev zarava dihê tolerekirin (yanê, qedexe nîne), lê ew xwedîyê tu piştgirîya dewletê nîne. Her çiqas di vî zaravayî de çapemenî mumkun be jî û medyaya dewletê wê ji bo weşana TVyê bi kar bîne jî, ew zimanê sîstema dibistanan, zimanê hukumatê an jî yê înstîtuyên taybet nîne.

Kurdîya Navendî (Sorani) gruba duyemîn ya mezin ya zaravayên Kurdî ye ku ev ji gumanê re vekirîye. Tenê li Îran (teqriben 3.5 mîlyon) û Iraqê (teqriben 4 mîlyon) dihê axaftin. Her çiqas kevneşopa nivîskî ya vî zaravayî du sedsal pey Kurmancî dest pê kiribe jî, vî zaravayî serdestîya xwe di destpêka 1800an de bi dest xist. Ji 1930an vir ve li Iraqê, KN bûye yek ji zimanên fermî yê medya, dibistan û yê hukumatê heremî li Suleymanîye, Hewlêr û Kerkukê ku piraniya Kurdên Iraqê lê dijîn. Di sala 1945an de wexta Kurdên Îranê li Mehabadê komareke temenkin ava kirin, Kurdî bû zimanê fermî yê dewletê. Lê ji wê wextê vir ve, ev ziman û zimanên wekî wê yê kêmaran hatin marjînalîzekirin; ev ziman, ne bû zimanê enstîtuyên taybet û yê rêveberîyê û ne jî bû zimanê dibistanan. Di îlona 2015an de Zaningeha Kurdîstanê (Senendec, Îran) bernameya lîsansê ya ziman û edebîyata Kurdî vekir. Yek ji armancên bernameyê gihandina mamosteyên Kurdî bû da ku wexta hukumatê heqên zimanî qebûl kirin ev mamoste bikaribin di dibistanan de vî zimanî fêr bikin. Li Iraqê rewş bi temamî cuda ye. KN zimanê fermî û yê herî berbelav yê ragihandin, dibistanan û nivîsên fermî yê Hukumeta Heremî ya Kurdîstanê ye. Bikaranîna Erebi bi mizgeft û hin sektorên qanûnî û tenduristîyê

2 Ji bilî van pêşdeçûyînan di hin Zaningehên Turkîyeyê de beşên ziman û edebîyata Kurdî hatine vekirin. (Nota Wergêr)

ve sînordar e ku di van sektoran de Kurdî hêj xwedîyê termînolojîyêke têr nîne ji bo kar bi awayêke baş bimeşin. Ne wekî 30 sal ewil, îro gelek zarokên Kurdistana Iraqê bêyî ku Erebi baş hîn bibin, mezin dibin û dibistana xwe diqedînin. Di şûna Erebi de Îngilîzî li heremê zêdetir populer e. Sih sal ewil, xwendekaran, di sinifa şeşan de tenê bi du saetan dest bi dersên Îngilîzî dikirin. Lê îro, Îngilîzî ji sinifa yekem dest pê dike. Heta li hin cihan ji pêşdibistanê dest pê dike.

Wekî KNYê, Kurdîya Başûr wekî Kirmanşanî dihê zanîn, li Îran û Iraqê dihê axaftin. Bajarên mezin yên wekî Kirmanşaha Îranê û Xaneqîn û Bexdaya? Iraqê xelk bi vî zaravayî diaxivin. Li Îranê, piranî axêverên vî zaravayî li cihên gundewarî dijîn, lê gelek merkezên bajaran wekî Kirmanşahê, asîmîle bûne û zimanê wan bûye Farisî. Ji bo wexteke gelek dirêj, bikaranîna vî zaravayî kêmbûye û di malan de û di nav cihên nefermî û biçûk de maye. Lê di salên dawîn de xelk bi weşana pirtûkan, weşanên demî û rûpelên webê ve zêdetir bala xwe dane li ser vî zaravayî.

Zazakî an jî Dimilî ji hêla nêzîkê 2 mîlyon axêver ve li Turkiyê dihê axaftin. Ji bilî grubeke edebî, piranî Zaza xwe ji hêla etnîkî ve Kurd dihesibînin. Piranî zimannas û filolog, piranîya wan Ewropî ne, di wê fikrê de ne ku Zazakî ne zaravayeke Kurdî ye lê zimanekî cuda ye. Dîyarbekir ji bilî axêverên Kurmancî merkezek ji merkezên mezin ya axêverên Zazakî ye. Ji salên 1980yan vir ve, aktîvîst û şexsiyêten edebî yên Zazakî ji bo standardkirina vê devokê gelek ked dane û ev devok di qada medyayê de bi kar anîne û heta dereceyê kursên ziman vekirine.

Wekî Zazakî Goranî/Hewramî jî ji aliyê gelek zimannasên Ewropî ve wekî zaravayeke Kurdî nayê hesibandin. Esas, ev zimannas di wê baweriyê de ne ku Zazakî û Goranî naşibin zaravayên din (Zaravayên Bakur, Navend û Başûr) lê dişibin hevdu. Goranî ne wekî Zazakî li dewletekê (Turkiyeyê) li du dewletan (Îran û Iraq) dihê axaftin. Hejmara axêverên vî zaravayî teqîben 100.000 e ku li gor zaravayên din axêverên wê gelek kêmbûn. Dîsa kêmbûnê ev zarava hatîye standardkirin û ji bilî hebûneke kêmbûn ya di medyayê de bikaranîna vî zaravayî bi cihên nefermî ve sînordar e. Wexta zarok diçin dibistanê li Kurdistana Iraqê KNYê û li Îranê jî Farisî hîn dibin, divê em Goranî/Hewramî wekî zimanekî di bin xetereyê de bibînin (Ji bo agahiyên zêdetir binêre Sheyholislami, 2015). Şopînerên Kaka'î û Ehli Heq devokeke Goranî/Hewramî diaxivin (Sheyholislami, 2015).

TERÎFA ZIMANNASÎYÊ

Zaravayên Standard

Terîfeke zimannasîyê ya hemû zaravayên Kurdî derveyî çarçoveya vê xebatê ye. Loma ji vê şûnda em ê li ser terîfên bingehîn yên Kurdîya Navendî (KN) bisekin. Her wekî li jorê jî hate gotin, sebaba vê tercîhê ew e ku KN ne tenê zimanekî ji zimanên fermî yê Iraqê ye lê di heman demê de ew, zimanê xebatê yê berbelav û

fermî yê Hukumeta Heremî ya Kurdistanê (HHK) ye. Dîsa bêguman ew zaravayê herî standardbûyî ye. Lê berîya terîfeke zimannasîyê ya KNYê bihê dayîn, wê li ser cudahîyên bingehîn yê her du zaravayên mezin yê Kurdî bihê sekinîn (Binêre Tabloya 1.).

Tabloya 1.: Cudahîyên Morfosentaksî yê Soranî û Kurmancî (Haig û Öpengin, 2015: 5-6).

Soranî	Kurmancî
1. Hebûna paşgira nasyariyê	Tunebûna paşgira nasyariyê
2. Paşgira pirjimarîyê ya gelemperîbûyî	Paşgira pirjimarîyê tenê di rewşa tewandî de
3. Hebûna cînavkên klîtîk	Tunebûna cînavkên klîtîk
4. Wundabûna forma dîrek ya <i>eza</i> cînavka şexsê yekem yê yekjimar (di hemû devokan de); nebûna formên rewşan yê hemû cînavkên şexsî yê serbixwe (Lê di hin devokan de wekî Mukrî, şexsê sêyem yê yekjimar ji hêv cuda ne. (binêre Öpengin)	Berdewamiya cudahiya <i>ez/min</i> di şexsê yekem de, berdewamiya rewşa tewandî û raşterast di hemû cînavkên şexsî de (di hin devokan de şexsê duyem yê yekjimar kelijîne)
5. Di gelek mintiqeyan de wundabûna cudahiya zayendê (di hin devokan de berdewam e, wekî Mukrî)	Berdewamiya zayendê
6. Hebûna avaniya tebatî ya morfoljîk	Tunebûna avaniya tebatî ya morfolojîk, tebatîya analîtîk ya bi lêkera alîkar “hatin”ê ve.
7. Nebûna forma serbixwe û forma nişander yê îzafeyê	Forma serbixwe û forma nişander yê îzafeyê
8. Tîpa hevedudanî ya vekirî ya îzafeyê	Tunebûna tîpa hevedudanî ya vekirî ya îzafeyê (Lê di hin devokên nêzikê Soranî de bikaranîneke sînodar heye, wekî Şemzînan)
9. Wundabûna nişankerên rewşê li ser navdêran û li ser hemû cînavkên şexsî (Lê di hin devokan de bi awayeke marjînal heye, wekî Mukrî)	Nişankerên rewşan li ser hemû navdêr û cînavkan heye (Di hin devokan de li ser navdêrên nêr yê yekjimar wunda bûye)

Cudahîyên ku di Tabloya 1ê de hatine dayîn dikare kafî bihê ji bo ku hin zimannas bigihêjin wê encamê ku ev her du zarava bi qasî Almanî û Îngilizî ji hev cuda ne û lewra jî ne wekî zaravayên zimanekî lê wekî du zimanên cuda bên hesibandin (Ji bo nirxandîneke tam ya gengeşîya berdest ya li ser ziman û zaravayan, bi taybetî di çarçoveya Kurdî de binêrin Haig û Öpengin, 2014).

Li vir, ez ê li ser maddeyeke tabloya 1ê kûr bibim: maddeya 5an, zayenda rêzimanî. Bereksê KNYê, hemû navdêrên KBKYê xwedîyê zayenda rêzimanî ne; ew navdêr yan nêr in yan jî mê ne. Ev dikare wekî aliyê herî zehmet yê KBKYê bihê nirxandin ji bo hînbûna wê ji hêla kesên vî zaravayî wekî zimanê duyem hîn dibin ku di nav wan de axêverên KNYê jî hene. Lewra zayenda rêzimanî yê navdêran piranî caran bi zagonan nayê zanîn. “Pirtûk” mê ye; û dibe “pirtûka min”; lê çima “hesp” nêr e ew dibe “hespê min”. Di KNYê de avanîya xwedîyê ji bo her duyan jî wekhev e; “pirtûkî min, hespî min” (Di vê derê de îya li dawîya navdêran hatîye zêdekirin îzafe ye ku em ê dûre li ser bisekinin) (ji bo agahîyên zêdetir, binêre Haig û Öpengin: 2015).

FONOLOJÎ

Dengdêr

Dengdêrên KN û KBKYê ji heşt dangan pêk dihên: pênc heb dengdêrên dirêj (a, i, e, o, u) û sê heb dengdêrên kin (æ, ɒ, i). Di tabloya 2yan de dengdêrên Kurdî li gor AFNê (Alfabeya Fonetîk ya Navneteweyî) hatine dayîn. Ev heşt dengdêr di KN û KBKYê de hevpar in. Lê li hin cihan, sîstema dengdêran dibe ku sabît nebe. Wek mînak, fonemên *e* û *oyê* dibe ku bi halên xwe yê dirêj yê *i*: û *uyê* ve di nav guherînê de bin. Mesela, bêjeya “sor”ê dibe ku di hin hereman wekî /sɒr/ û hin cihan jî wekî /sor/ (di KBKYê de jî) bihê gotin. Dîsa bêjeya “anîn”ê dibe ku li hin hereman wekî /benæ/ û hin cihan jî wekî /bi:næ/ bihê gotin. Di KNa standard te ev her du bêje wekî /sɒr/ û /benæ/ dihêne qebûlkin.

Bêdeng

Di Kurdîya Navendî de 27 bêdeng hene (binêre Tabloya 3.). Her çiqas piranî van bêdengên xwedîyê çavkanîyeke Hînt-Ewropî bin jî, hin ji wan jî Erebi tînen: wekî bêdengên *q*, *ç* û *hyên* navên Erebi yê *Qadir*, *Abdullah* û *Hamîd*. Ji bilî di bêdengên, bêdengên Kurdî û yê Îngilizî kêma zêde wekî hev in. Ya ewil, denga ewil ya bêjeyên Îngilizî yê “that” û “think” in ku di Kurdî de tunene. Ya duyem, bêdenga *yyê* ye ku di bêjeya Fransî ya “dorier” de heye û bêdenga *xyê* ye ku di Almanî de di bêjeya “loch” de heye. Ev her du bêdeng di Îngilizî de tunene lê di Kurdî de hene.

Tabloya 2.: Dengdêrên Kurdî yê di Kurdîya Navendî û ya Bakur de Hevpar

	Pêş	Navend	Paş
Girtî	i:	i	u, ɒ
Nîvgirtî	æ, e		o
Vekirî	a		

Tabloya 3.: Bêdengên Kurdîya Navendî

	Dulêvî (bilabial)	Lêvdidanî (Labiodental)	Didanî (Dental) / Alveolar	Kampiduyî (Palatoalveolar) /Palatal	Paştgamî (Velar)	Zimanokî (Uvular)	Pharyn- geal	Gewrîyî (Glottal)
Stops û affricates	p, b		t, d	ç j	k g	q		ʔ
Xişok (fricative)		f, v	s, z	ʃ ʒ	x ɣ		ħ ʕ	h
Difnî (Nasal)	m		n					
Approxi- mants	w				y			
Tepok (flap), lerzok (trill)			r, r̥					
rexkî (laterals)			l		ɭ			

Her çiqas sîstema dengdêran ya her du zaravayên mezin wekî hev bin jî, hin cudahiyan berçav di sîstema bêdengyan ya her du zaravayan de hene. Bêdenga *vyê* di zaravayê KBKyê de ji KNYê zêdetir e. Di heman demê de bêdenga *wyê* di KNYê de zêdetir e. Di gelek leksîkonan de *wya* KNYê, di KBKyê de dibe *v*: *aw* (KN) *av* (KBK), *pêlaw* (KN) *pêlav* (KBK), *lêw* (KN) *lêv* (KBK), *şew* (KN) *şev* (KBK). Di KNYê de dengên alveolar ya tepok (flap) /r/ û ya lerzok (trill) /r/ ne tenê du deng in lê du fonem in jî; di asta fonemîk de ew cuda ne; wekî *ker* /kær/ û *keř* /kær/. Ew rewş di her du rexkîyan (lateral) de jî heye; rexkîya /l/ û ya /l̥/. Ev her du dengên nêzîkî hevdu di gelek zimanan de hene, lê KBK û Îngilizî jî di nav de ev her du deng di asta fonemîk de nayên nîşandan. Yanê, di Îngilizî de hun dixwazin bi /l/ya sivik bêjin /blæk/ an jî bi /l̥/ya hişk bêjin /blæk/ wateya “black” (reş) naguhere. Lê di KNYê de ev her du deng wateyê diguherînin. *kel* (gir) ji *kele* (bûfalo) cuda ye, dîsa *gul* (gul) ji *gulê* (Nexweşê cuzzamê) cuda ye.

Alfabe

Kurdî bi alfabejê cuda ve hatine nivîsîn. Lê îro, pîranî bi du forman ve dihê nivîsîn. Yek li ser alfabejê Erebî û Farisî hatiye avakirin û li Îran û Iraqê dihê bikaranîn. Li vir, em ê ji bo vê bêjin Kurdo-Erebîk. Alfabejê din wekî alfabejê Kurdo-Latînî dihê navkirin û bi pîranî jî hêla Kurdên Ermenîstanê, ku li wê derê berê alfabejê Krîlî dihat bikaranîn, Kurdên Turkiyê û Sûrîyê ve dihê bikaranîn (Tabloya 4an û mînakên di dawî de binêre). Her wekî dihê texmînkirin, alfabejê Kurdo-Latînî dişibe alfabejê Tirkî. Tiştê balkêş ew e ku Kurdên Sûrîyê bi heman alfabejê ve dinivîsin ku ev alfabe bi temamî ji alfabejê zimanê Erebî cudatir e ku li Sûrîyê domînat e.

Alfabejê Kurdî

Zimanê Kurdî ji alfabejê hevpar û formeke standart mehrûm e. Du zaravayên standart hene: Kurmancî û Soranî. Soranî hem li Îranê û hem jî li Iraqê bi hin

cudahiyên ortografîyê ve bi alfabeya Farisî-Erebî ve dihê nivîsîn. Her çiqas di nivîsa Erebî û Farisî de alfabeya fonemîk bi piranî tenê bédengan nîşan bide jî, di nivîsa Kurdî de alfabeyêke modîfîyekirî dengdêran jî nîşan dide. Kurmançiya standart li Iran, Iraq û Sûrîyê bi alfabeya Farisî-Erebî ve û li Turkîyê, Ermenîstanê û Sûrîyê jî bi alfabeya Kurdî-Latînî ve dihê nivîsînê. Kurd xwedîyê gelek alfabe û şiklên nivîsan in, lewra ew li welatên cuda bi alfabe û şiklên nivîsên cuda ve dihê nivîsîn.

Di tabloya 4an de fonemên Kurdî bi AFN (Alfabeya Fonetîk ya Navneteweyî), Kurdo-Latînî û Kurdo-Erebîk ve hatine nîşandan. Li ber wan mînakên Kurdî û Îngilîzî hatine dayîn da ku her dengêkî nîşan bide. Divê ev bihê gotin, dengdêra kin /i/ tenê di alfabeya Kurdo-Latînî de heye, wekî *min*, lê di alfabeya Kurdo-Erebîk de tune, wekî من (m+n). Ji aliyê din ve, stopa gewrîyî (?) ku berîya dengdêrên serê bêjeyê dihê, di alfabeya Kurdî-Latînî de tune ye. Yanê, bêjeya *erê* di alfabeya Kurdî-Latînî de wiha dihê nivîsîn “erê” lê di alfabeya Kurdo-Erebîk de bi vî awayî dihê nivîsîn: ئه رى (?+e+r+ê). Dîsa her çiqas axêverên KBKyê dengên *y* û *f* yê bi kar bînin jî, ew di alfabeya standart ya Kurdî-Latînî de tunene. Muhetemelen ev ji ber bandora sîstema nivîsê ya Turkî ye. Du deng û tîpên di alfabeya Kurdî-Latînî de tunene ev in: lertzoka alveolar /r/ û velara rexkî /l/. (ji bo mînakan Tabloya 4an binêre).

Tabloya 4.: Alfabeyên Kurdî (HE: Hînt-Ewropayî; KBK: Kurdîya Bakur)

AFN	Kurdo-Latînî	Kurdo-Erebî	Dengê nêzik di Îngilîzî de	Mînakên dangan yê bêjeyên Kurdî
ʔ	*	ئ	Dengê di navberan dengdêrên uh-oh de	azad ئازاد
a	a	ا	but, cut	ba, با
b	b	ب	brother	bir, برا
j	c	ج	jam	ciwan جوان
ç	ç	چ	church	çem, چەم
d	d	د	dad	dû, دوو
æ	e	ه هه	had	de, ده
e	ê	ئ	bed	sê سه
f	f	ف	father	fêr فێر
g	g	گ	garden	ga گا
ɣ	x	غ	r ya Dorier (Fransî)	bax باغ
h	h	ه - هه	honey	heval هه‌فال
ħ	h	ح	Muhammed	Muhemmed موحمەد
ç	‘	ع	Ali (Ne HE ye)	Elî عەلی
i:	î	ی	seed	sî سه
i	i	-	sit, bit	min من

k	k	ك	cake	kêk كێك
l	l	ل	label	lale لاله
l̥	l	ل	label	bal بـال
m	m	م	mother	min من
n	n	ن	no	na نا
o	o	ۆ	door	bo بو
p	p	پ	pet	pare پاره
q	q	ق	Quran (Ne HE ye)	Qur'an قورئان
r	r	ر	red	rê رێ
r	ř	ر	r ya xişok	keř کەر
s	s	س	simple	serma سەرما
ş	ş	ش	shed	şer شەر
z	j	ژ	pleasure	jîyan جێیان
t	t	ت	telephone	telefon تەلەفۆن
u	u	و	put	Kurdî کوردی
u	û	وو	boot	dûr کوور
v	v	ف	vowel	govar گووفار
w	w	و	wind	wane وانە
x	x	خ	loch	xak خاک
y	y	ی ، بیی	yellow	yek یەك
z	z	ز	zebra	zengin زەنگین
ž	j	ژ	pleasure	jîn جین

Morfolojî

Di KNYê de navdêr di sê halan de ne: Rasterast, nedîyar û dîyar. Di halê rasterast de navdêr ti patîkel (wekî a, an, the yên Îngilizî) an jî gire nastînin. Ev aspekta genrîk û forma leksîkî ya navdêrê ye (wekî hengwîn şîrîn e). Halê nedîyar wekî “a” û “an” a Îngilizî bi paşgira êkê ve dihê dîyarkirin û eger navdêr bi dengdêrekê biqede ev dibe *yek*: kuşêk, kiçêk, mamostayek. Halê dîyar ji bo navdêrên bi e û a yê ve diqedîn paşgira ke û ji bo hemû navdêrên din paşgira ekeyê distînin: piyaweke, kureke, derwazeke (pire), çiyake, Hewlêrîyeke, rêyeke, dêyeke (gund), şûyeke (mêr).

Navdêr bi paşgira anê ve dibin pirjimar. Navdêrên bi bêdengyan ve diqedin an û yên dengdêran ve diqedin jî bi yanê ve dibin pirjimar. Ji bo navdêr hem bibe dîyar hem jî bibe pirjimar, li gor tîpa dawî ya navdêrê paşgîrê ekan û yekan li navdêrê zêde dibe. Wekî mindal > mindalan, dê (gund) > dêyan, mindaleke > mindalekan, dêyeke (gund) > dêyekekan.

Cînavkên Şexsî

Wekî di Tabloya 5an de hatîye nîşandan şeş cînavkên şexsî hene.

Wek mînak, *min mamostam, to qutabî(t), ême Kurdîn, êwe Amrîkîn.*

Tabloya 5.: Cînavkên Şexsî

Cînavkên Şexsî	
Yekjimar	Pirjimar
min	ême
to	êwe
ew	ewân

Tabloya 6.: Cînavkên Xwedîtîyê

Yekjimar	Pirjimar
-im	-man
-it	-tan
-î/y	-yan

Xwedîtî bi paşgiran ve dihêne çêkirin ku li navdêran zêde dibin. Wexta di rewşa rasterast de li navdêran dihêne zêdekirin dengên di tabloya 6an de derdixin.

Mesela, *kitêbim, kitêbî, kitêbman, kitêbtan, kitêbyan.* Ev paşgir di heman demê de dikarin di halê nedîyar de jî li navdêran bèn zêdekirin. Wek mînak, *kitêb+êk+im* (kitêbeke min) (halê nedîyar) û *kitêb+eke+m* (kitêba min) (halê dîyar).

Nîşander

Nîşanderên Kurdî ev in: *eme* (ev, vî, vê), *ew* (ew, wî, wê), *emane* (ev, van), *ewane* (ew, wan). Wek mînak, *eme kitêb e* (Ev kitêbek e), *ewe baş e* (Ew baş e). Wexta nîşander wekî rengdêrên nîşanê dihêne bikaranîn û navdêrê modîfîye dikin, dîsa ev nîşander dihêne bikaranîn. Navdêr di navbera her du perçeyên van nîşanderan de dihê bikaranîn: *em piyawe* (ev mêrik, vî mêrikî), *ew jine* (ew jinik, wê jînikê). Dîsa di vê avanîyê de paşgira pirjimarîyê jî nîşander radibe û li navdêran zêde dibe: *emane hatin* (Ev hatin) lê *em kesane hatin* (Ev kes hatin).

Avanîya Îzafeyê di Rewşa Xwedîtî û Centîfê de

Îzafê "of" a îngîlîzî ye. Di Kurdî de dengdêra "î" her du aliyên avanîya cenetîfê girê dide, wek mînak, *utombêlî min, utombêlî to.* Lê wexta navdêr bi dengdêra *ayê* diqede, dengdêra *î liya îzafeyê* dibe *yî*; wek mînak, *şorêbî-yî tenya* (dara bîyê ya tenê). Wexta navdêr bi dengdêrên din ve diqedin *îzafê* dibe *y*; wekî *mamostay min, dêy êwe* (gundê we), *beşey ême* (cilên me), *mûy to.*

Rengdêr

Avanîya herî berbelav ya ravekên rengdêrî ev e: navdêr+î (îzafe) + rengdêr. Wek mînak, *kiçêkî wirya* (keçeke jîr), *flmêkî xoş* (filmeke xweş). Her çiqas pêkan be lê ne berbelav be jî rêza vê avanîyê dibe ku berevajî be: rengdêr+e+navdêr wekî *şorejin* (jinkok). Wexta ev avanî hate bikaranîn navdêr hevedudanî dihê nivîsîn: *şengebêrî* (bêrîvana rindik) yan jî *kerepîyaw* (mêrikê ker).

Payeya rengdêran bi zêdekirina paşgiran li rengdêran ve dihê çêkirin: *tir* ji bo payeya berawirdkirinê (comparatives) (wekî “er” û “more” a Îngilizî) û *tirîn* ji bo payebalayê (superlatives) (wekî “-st” û the most” a Îngilizî) dihê bikaranîn: *xêratir* (leztir), *xêratirîn* (leztirîn), *cuwantir*, *cuwantirîn*.

Hoker bi piranî tenê di formekê de ne û nakevine formên din. Lê piranîya wan bi zêdebûna paşgira *ane* an jî bi pêşgira *beyê* li bêjeyê ve çê dibin: *zîrekane*, *salane*, *be xêrayî* (bi lezî).

Daçek

Di kurdî de pêşdaçek, paşdaçek û bazinedaçek hene. Pêşdaçekên pir dihê bikaranîn *le*, *wek*, *le ser*, *pêş*, *paş* in. Gelek pêşdaçek ji bo wate bistînin, pêdivîya wan bi paşdaçekan hene. Wek mînak, *le Kurdistan* dihê wateya (li Kurdistanê), *le le Kurdistan ewe* dihê wateya (Ji Kurdistanê). Mînakeke din bi vî awayî ye, *le ew kate da* (di wê demê de), *lê le ew kat ewe* (ji wê demê). Bazinedaçek ew daçek in ku li her du aliyê yekîtîya bêjeyî dihê bikaranîn. Di Îngilizî de zêde berbelav nînin, lê di kurdî de gelek berbelav in. Jêbirîna aliyê bazinedaçekê dibe ku meneyê bi awayekî berbiçav ji holê raneke. Mesela meneya van her du frazan hema bêje wekî hev e: *le ew kate da* (di wê demê de) û *ew kat* (wê demê). Lê dibe ku rakirina daçekekê wateyê bi awayêke cîddî biguherîne: wekî *ew kat ewe* (ji wê demê vir ve) ji *ew kat* (wê demê) cudatir e û *kat ewe* tu wateyêke xwe tune.

Jimarên Resen

Ev gelek nêzikê jimarên Farisî ne. Wexta bi alfabeya Kurdo-Latînî dihên nivîsîn, ku bi piranî bi Kuramancî dihên nivîsîn, wekî Îngilizî ye. Lê wexta bi alfabeya Kurdo-Erebî dihên nivîsîn, jimar wekî di tabloya 7an de dihên nivîsîn.

Jimar berîya wan navdêran dihên nivîsîn ku wext û jimarên nîşan didin: *dû roj*, *sê saî, no mang, yek saat, de car*.

Jimarên rêzîn ji jimarên resen dihê çêkirin ku ev jimarên resen wexta bi bêdengê biqede paşgira *-amê* û wexta bi dengdêrekê diqede jî paşgira *hemê* distîne ku di tabloya 8an de hatine nîşandan. Rojên heftayê bi vî awayî ne: *Şemme*, *Yekşemme*, *Dûşemme*, *Sêşemme*, *Çarşemme*, *Pêncşemme*, *Heynî/Cum'e*.

Demsal ev in: *behar*, *hawîn*, *payîz*, *zistan*. Meh ev in; *xakelêwe* (Navbera 21ê adarê û 20ê nîsanê), *gulan* (Navbera 21 nîsanê û 20ê gulanê), *cozerdan* (Navbera 21ê gulanê û 20ê hezîranê), *pêşpeř*, *gelawêj*, *xwermanan*, *řezber*, *xezeşwer*, *sermatwez*, *berfanbar*, *rêbendan*, *řeseme*.

Tabloya 7.: Jimarên Resen

Îngilîzî	Kurdî	کوردی	کوردی
0	sîfir	سفر	٠
1	yek	یەك	١
2	dû	دوو	٢
3	sê	سێ	٣
4	çar	چار	٤
5	pênc	پێنج	٥
6	şeş	شەش	٦
7	fiewit	هەوت	٧
8	heşt	هەشت	٨
9	no	نۆ	٩
10	de(h)	دە	١٠
11	yazde	یازدە	١١
12	diwazde	دوازده	١٢
13	sêzde	سێزدە	١٣
14	çarde	چاردە	١٤
15	pazde	پازدە	١٥
16	şazde	شانزە	١٦
17	fievde	هەفدە	١٧
18	hejde	هەژدە	١٨
19	nozde	نۆزدە	١٩
20	bîst	بیست	٢٠
21	bîs u yek	بیست و یەك	٢١
22	bîst u dû	بیست و دوو	٢٢
30	sî	سی	٣٠
31	sî u yek	سی و یەك	٣١
40	çîl	چل	٤٠
50	penca	پەنجا	٥٠
60	şest	شەست	٦٠
70	fiefta	هەفتا	٧٠
80	hešta	هەشتا	٨٠
90	newed	نەوهد	٩٠

100	sed	سەد	١٠٠
101	sed u yek	سەد و یەک	١٠١
200	dûsed	دووسەد	٢٠٠
1000	hezar	هەزار	١٠٠٠
1101	hezar u sed u yek	هەزار و سەد و یەک	١١٠١

Tabloya 8.: Jimarên Rêzîn

Îngilîzi	Kurdî	Îngilîzi	Kurdî
1st	yekem	7th	fiewtem
2nd	dûhem	8th	heştem
3rd	sêhem	9th	nohem
4th	çiwarem	10th	dehem
5th	pêncem	11th	yazdehem
6th	şeşem	12th	duwazehem

Morfolojîya Lêkerî

Sê cure lêkerên Kurdî hene: lêkerên xwerû (wekî *kirdin* [kirin]), lêkerên pêkhatî ku bi pêşgirekê ve dihêne çêkirin (wekî *der kirdin* [derxistin]) û lêkerên kompleks. Lêkerên kompleks ji lêkerê rader û ji navdêr an jî rengdêrêkê pêk dihên (wekî *kar kirdin* (kar kirin), *çak kirdin* (çê kirin)). Di Kurdî de dem, têperî û teneperî, deng, rawe, xwîyang û hejmar li ser lêkeran dihên xwîyanê. Niha em ê li ser çar heb ji van lêkeran bisekinin.

Dem

Berekse Farisî û Îngilîzî di Kurdîya Navendî de dema bê ya rêzimanî tune (forma dema bê ya lêkeran tune). Dîsa wekî “will” û “shall”a Îngilîzî, tu lêkerên alîkar tune ku dema bê nîşan bidin. Di şûna wê de forma dema niha bi hokerekê ve dihê bikaranîn (wekî *de’rom* “Ez diçim” lê *sibeynê de’rom* “sibê diçim”). Bêyî nîşandereke demî, wekî “paşê”, “sibê” an jî “pey du saetan” an jî bêyî ku ji konteksê bihê fêmkirin, kesek nikare ji wateya *de’rom* fêmkirî ka gelo ew dihê wateya “ez ê biçim” an jî “ez diçim”. Di dema niha de hemû lêker wekî hev dihêne kişandin (yanê, *de+koka lêkerê+paşnûsek*). Nûsekek bi awayeke zelal ne bêjeyek e ne jî gireyek e, wekî “I”a Îngilîzî ya di “I’ll go home” (Ez ê biçim malê) an jî “I”ya Îngilîzî ya di “I can’t do that” (Ez nikarim wê bikim). Nûsekên pey kokan dihên mîna “I” wekî *paşnûsek* dihêne navkirin. *Paşnûsekên* di Soranî de yên ku di dema borî de dihêne bikaranîn di Tabloya 9an de hatîne dayîn.

Tabloya 10an kişandina lêkera *royîştin* (çûn) ya teneper nîşan dide. Koka lêkerê *ro* ye û bi dengdêrêkê ve diqede (Not: “o” diguhere “w”yê wexta dengdêrêkê pey wê dihê).

Tabloya 9.: Paşnûsek ji bo Kişandina Dema Niha

Kokên bi dengdêran diqedin		Kokên bi bêdengyan diqedin	
Yekjimar	Pirjimar	Yekjimar	Pirjimar
-m	-yn	-im	-în
-y(t)	-n	-î(t)	-in
-a(t)	-n	-ê(t)	-in

Tabloya 10.: Kişandina Lêkera Royîştinê (Çûn)

	Yekjimar		Pirjimar	
Şexsê Yekem	<i>deřom</i>	diçim	<i>deřoyn</i>	Em diçin
Şexsê Duyem	<i>deřoy(t)</i>	diçi	<i>deřon</i>	Hun diçin
Şexsê Sêyem	<i>deřwa(t)</i>	diçe	<i>deřon</i>	Ew diçin

Neyînîya lêkerê bi guherîna pêşgira *de* yê bo pêşgira *nayê* çê dibe: *nařom* (naçim), *nařoy(t)* (naçi), *nařwa(t)* (naçe), *nařoyn* (Em naçin), *nařon* (Hun naçin), *nařon* (Ew naçin).

Tabloya 11an kişandina lêkera *bîstinê* (bihîstin) nîşan dide ku koka wê bi bêdengê diqedê. Neyînîya *bîstinê* (bihîstin) wekî ya *royîştinê* ye: *nabîsim*, *nabîsî(t)*, *hwê*. Tabloya 12an du lêkerên din dide ji bo nîşandana kişandina lêkeran ya dema niha: lêkera *kirdin* (kirin) ku koka wê *ke* ye û lêkeran *bînin* (dîtin) ku koka wê *bîn* e.

Tabloya 11.: Kişandina Lêkera Bîstinê (bihîstin) ku koka wê bi bêdengê diqedê

	Yekjimar		Pirjimar	
Şexsê Yekem	<i>debîsim</i>	dibihîsim	<i>debîsin</i>	Em dibihîsin
Şexsê Duyem	<i>debîsî(t)</i>	dibihîsî	<i>debîsin</i>	Hun dibihîsin
Şexsê Sêyem	<i>debîsê(t)</i>	dibihîsê	<i>debîsin</i>	Ew dibihîsin

Tabloya 12.: Kişandina Lêkeran di Dema Niha de

	Yekjimar		Pirjimar	
Şexsê Yekem	<i>dekem</i>	dikim	<i>dekeyn</i>	Em dikin
Şexsê Duyem	<i>dekey(t)</i>	dikî	<i>deken</i>	Hun dikin
Şexsê Sêyem	<i>deka(t)</i>	dike	<i>deken</i>	Ew dikin
Şexsê Yekem	<i>debînim</i>	dibînim	<i>debînin</i>	Em dibînin
Şexsê Duyem	<i>debînî(t)</i>	dibînî	<i>debînin</i>	Hun dibînin
Şexsê Sêyem	<i>debîné(t)</i>	dibîne	<i>debînin</i>	Ew dibînin

Demên Borî

Di Kurdîya Navendî de nêzîkî deh rê hene ji bo kişandina lêkeran di dema borî de. Li vir em ê tenê kişandina çar heb demên borî yên herî berbelav bidin: dema borîya têdeyî, dema borîya berdest, dema borîya nadîyar û çîrokîya dema borîya têdeyî. Ev form li gor têperbûn an jî teneperbûna lêkerê cuda dihên kişandin. Tabloya 13 û 14an kêşana lêkera têper *bîstin* (bihîstin) û lêkera teneper *çûn* nîşan dide.

Tabloya 13.: Kişandina Dema Borî: Lêkerên Têper

	Dema Borîya Têdeyî	Dema Borîya Berdest	Dema Borîya Nedîyar	Çîrokîya Dema Borîya Têdeyî
Şexsê Yekem yê Yekjimar	<i>bîstim</i> (min bihîst)	<i>dembîst</i> (min dibihîst)	<i>bîstûme</i> (min bihîstîye)	<i>bîstibût</i> (min bihîstibû)
Şexsê Duyem yê Yekjimar	<i>bîstit</i> (te bihîst)	<i>detbîst</i> (te dibihîst)	<i>bîstûte</i> (te bihîstîye)	<i>bîstibût</i> (te bihîstibû)
Şexsê Sêyem yê Yekjimar	<i>bîstî</i> (wê/wê bihîst)	<i>deybîst</i> (wî/wê dibihîst)	<i>bîstûye</i> (wî/wê bihîstîye)	<i>bîstibûy</i> (wî/wê bihîstibû)
Şexsê Yekem yê Pirjimar	<i>bîstiman</i> (me bihîst)	<i>demanbîst</i> (me dibihîst)	<i>bîstûmane</i> (me bihîstîye)	<i>bîstibûman</i> (me bihîstibû)
Şexsê Duyem yê Pirjimar	<i>bîstitan</i> (we bihîst)	<i>detanbîst</i> (we dibihîst)	<i>bîstûtane</i> (we bihîstîye)	<i>bîstibûtan</i> (we bihîstibû)
Şexsê Sêyem yê Pirjimar	<i>bîstyan</i> (wan bihîst)	<i>deyanbîst</i> (wan dibihîst)	<i>bîstûyane</i> (wan bihîstîye)	<i>bîstibûyan</i> (wan bihîstibû)

Tabloya 14.: Kişandina Dema Borî: Lêkerên Teneper

	Dema Borîya Têdeyî	Dema Borîya Berdest	Dema Borîya Nedîyar	Çîrokîya Dema Borîya Têdeyî
Şexsê Yekem yê Yekjimar	<i>çûm</i> (çûm)	<i>deçûm</i> (diçûm)	<i>çûm</i> (çûme)	<i>çûbûm</i> (çûbûm)
Şexsê Duyem yê Yekjimar	<i>çûy(t)</i> (çûyî)	<i>deçûy(t)</i> (diçûyî)	<i>çûy(t)</i> (çûyî)	<i>çûbûy(t)</i> (çûbûyî)
Şexsê Sêyem yê Yekjimar	<i>çû</i> (çû)	<i>deçû</i> (diçû)	<i>çûwe</i> (çûye)	<i>çûbû</i> (çûbû)
Şexsê Yekem yê Pirjimar	<i>çûyn</i> (em çûn)	<i>deçûyn</i> (em diçûn)	<i>çûyn</i> (em çûne)	<i>çûbûyn</i> (em çûbûn)
Şexsê Duyem yê Pirjimar	<i>çûn</i> (hun çûn)	<i>deçûn</i> (hun diçûn)	<i>çûn</i> (hun çûne)	<i>çûbûn</i> (hun çûbûn)
Şexsê Sêyem yê Pirjimar	<i>çûn</i> (ew çûn)	<i>deçûn</i> (ew diçûn)	<i>çûn</i> (ew diçûne)	<i>çûbûn</i> (ew çûbûn)

Dengê Tebatî

Di gelek rewşan de dengê tebatî bi lêzêdekirina paşgira *-rê û -ra* li koka dema niha ve çê dibe. Dengê tebatî yê dema niha bi vî awayî çê dibe: *de+koka dema niha+rê*: wekî *dexurê* (dihê xwarin) an jî *denûsrê* (dihê nivîsîn). Dengê tebatî yê dema borîya têdeyî bi koka dema niha û bi paşgira *-ra* ve çê dibe: wekî *xura* (hat xwarin) an jî *nûsra* (hat nivîsîn). Dengê tebatî yê dema borîya nedîyar bi koka dema borî ya têper û bi paşgirên *-ra+w/we* ve çê dibe: wekî *xurawe* (hatîye xwarin) an jî *nusrawe* (hatîye nivîsîn). Wekî dawî, dengê tebatî yê çîrokîya dema borîya têdeyî bi koka dema borî ya lêkerê û bi paşgirên *-ra+bû* ve dihê çêkirin: wekî *xurabû* (hatibû xwarin) an jî *nusrabû* (hatibû nivîsîn). Bi vê mijarê ve eleqedar, divê behsa du tiştan jî bihê kirin. Ya ewil, hemû dengên tebatî yên li vê derê hatine behskirin bi şexsê sêyem yê yekjimar hatine kişandin. Ya duyem, wekî hemû rêzimanan (wekî lêkerên nerêzikî yên Îngilizî), di rêzimana Kurdî de jî hin nerêzikî hene di avakirina dengê tebatî de.

Raweya fermanî bi pêşgira *bi* û koka lêkerê ve dihê çêkirin. Wek mînak, lêkera *royîştin* (çûyîn) ku koka wê *ro* ye, di raweya fermanî de dibe *biro*. Neyînîya raweya fermanî bi pêşgira *me* û koka lêkerê ve dihê çêkirin: *meŕo* (neçe), *meçû* (meçe). Di lêkerên complex (du perçe) de pêşgira raweya fermanî dikeve navbera her du bêjeyan: wekî *karkirdin* (kar kirin) dibe *karbike* (kar bike).

Lêkerên pêkhatî bi lêkerekê (wekî *xistin*) û pêşgirekê (wekî *da*) dihên çêkirin, wekî *daxistin* (girtin). Wek mînak, *Dûkandareke dûkanekey daxist* (Dikandêr dikan girt). Dîsa heman lêker dibe ku bi pêşgireke din ve (wekî *leser kirdin* (li xwe kirin) an rengdêrekê ve (wekî çak [baş] kirdin (kirin); *çak* kirdin (baş kirin)) û an jî bi navdêrekê ve (wekî *hawar kirdin* (hawar kirin) bibe yek û bibe lêkereke din.

Sentaks

Ne wekî rêza bêjeyan kirde-lêker-bireser ya Îngilizî, Kurdî xwedîyê vê rêza bêjeyan e: kirde-bireser-lêker. Ev rêz bi tabetî ji bo lêkerên têper rast e ku ev lêker xwedîyê bireserekê ne: wekî "xwarin", "ajotin", "tevdan". Bereksê van lêkeran lêkerên teneper xwedîyê bireserekê nînin: wekî "razan", "kenîn" û "çûn". Kesek dikare "biçe" lê nikare tişteke yan jî kesek "biçe" bike (wekî *min sêwêk dexom* (ez sêvekê dixwim) an jî *ew dengêkî bîst* (wî dengêkê bihîst). Ne her wext lê bi piranî, hokerên demî û yên rewşî berîya lêkerî dihên, lê hokerên cihî pey lêkerê dihên: *emŕo deçim bo bazar* (îro diçim bazarê), *Shaho le nekaw pêkenî* (Şaho nişkava kenî), *Shaho be pele çû bo fêrge* (Şaho bi ecele çû dibistanê). Wextê hemû perçeyên hevokê di nav hevokê de hebin, avanîya hevokê ya herî berbelav ev e: Hokerên demî - kirde - hokerên rewşî - lêker - hokerên cihî: *emŕo, Shaho be pele çû bo bazar* (îro şaho bi ecele çû bazarê). Di dema niha da nîşankera kirdeyê li ser lêkerê dihê nîşandan: *min Shaho debînim* (Ez Şaho dibînim). Lê di demên borî, hevokên têper

de nîşankera kirdeyê li ser bêjeya berîya lêkerê zêde dibe: *Pêrê, Shahomê dît* (Pêr min Şaho dît). Eger pirsê wê hevokê bihê pirsîn, wê bersiv ev be; *pêrê dît* (min pêr dît) an jî dikare wiha be: *Pêrê dîtîm* (min pêr dît).

Hevokên Kurdî dikarin bi du awayan di nav têkilîyê de bin: hevokên hevseng û yên bînseng. Hevokên hevseng bi hatina ber hev ve û bi gihanekên hevseng ve dihên girêdan. Mînakek ji bo ya ewil: *Şofîreke debezî, silawî kird, duway çak u xoşî danîşt, daway awî kird, gutî: Tîmû me, gelêk*. (Ajo van daket, silav da, xal xatir pirsî, av xwest, got: tî me, gelek).

Hevokên Hevseng

Her çiqas di zimanê rojane de kêm be jî, gihanek jî ji bo girêdana hevokên hevseng dihêne bikaranîn. Gihaneka herî berbelav paşnûseka =uyê ye. Gihanekên din: *yan-yan, belam* (lê), *eger an jî bêtû: min çûm u danîştîm* (Ez çûm û min got), *yan min deçim yan ew deçêt* (yan ez diçim yan jî ew), *min çûm, belam ew nehat* (ez çûm, lê ew nehat), *bêtû neye, minîş naçim* (Eger tu neyê, ez jî naçim). (Not: paşnûseka îş dihê wateya “jî”, nexwe *minîş* dihê wateya “min jî / ez jî”).

Hevokên Bînseng

Hevokên temamer, yên peywendîyê û yên hokerî bi gihaneka *ke* (ku) ve dihêne çêkirin. Gihanekên hevedudanî yên ku *keyê* bi kar dihînin jî ev in: *her ke, be mercêk ke* (bi mercê ku). Gihanekên hevokên bînseng yên din ev in: *tal/heta, taekû/hetawekû* (da ku/heta ku), *bêtû/eger* (eger).

Vokubularî / Bêje

Her du zaravayên Kurdî, KN û KBK bi gelek devokên xwe ve bêjeyên xwe zêde kirine. Lê dîsa jî, di Kurdîya dihê axaftin de hêj jî gelek bêjeyên qerzkirî hene ku ji zimanên Erebi, Farişî û Tirkî hatine standin. Kurdîya standart, bi zanebûn û bi awayekî berbiçav, bi taybetî li Iraqê, zimanê xwe ji bêjeyên qerzkirî, bi taybetî ji Erebi paqij kirîye. Di salên dawî de di şûna Erebi de, ji zimanên Ewropayî bi taybetî ji Îngilîzî jî bo medya û pirtûkên dibistanê bêje dihêne qerzkirin. Bêjeyên wekî *tolerans* “tolerance”, *sponser* “sponsor”, *sîvîl* “civil”, *festîval* “festival” û *kam-peyn* “campaign” niha gelek berbelav in. Dîsa meriv dikare rastî gelek gotinan bihê ku bi temamî wekî Îngilîzî ne: wekî navê programên televîzyonê (wekî *Top Story; Style*), navê apartmanan (wekî *Naz City*) û hwd.

Li vir em ê hin bêje û gotinên Kurdî bidin yê ku di KN û KBK'yê de hevpar in. Ji bo tevlihevî çê nebe, di bêjeyên ne wekî hev de, em ê ji bo Kurdîya Navendî (N) û ji bo Kurdîya Bakurê jî (BK) binivîsin:

erê, na, fermû (N) / *fermo* (BK), *spas, ser, dest, çaw* (N) / *çav* (BK), *mû, kezî, lût/kepo* (N) / *poz³* (BK), *lêw* (N) / *lêv* (BK), *kon* (N) / *kevn* (BK), *nan, aw* (N) / *av* (BK), *kiç* (N) /

3 Kepî di kurmançî de jî heye (Nota wergêr)

keç (BK), kuř (N) / kuř an jî xort (BK), jin, pîyaw (N) / mêr (BK), bira, xuşk (N) / xuşk an jî xwîşk (BK), bab/bawik (N) / bab an jî bav (BK), dayik, gul (N) / gul (BK), asman (N) / asîman (BK), herd (N) / erd (BK), roj, şew (N) / şev (BK), xanû (N) / xanû (BK), mał (N) / mal (BK), dar, şekir, şîrîn/şîrîn, bîrsî (N) / bîrsî an jî birçî (BK), tînu (N) / tî (BK), pîş (N) / pîş an jî qirêjî (BK), pak, xew, mandê (N) / mandî (BK), kem (N) / kêm (BK), gelêk (N) / gelek (BK); xebat, azadî, silaw (N) / silav (BK), be xêr hatî (N) / bi xêr hatî (BK), to çonî? (N) / tu çawan î an jî tu çawa yî? (BK), min baş im (N) / ez baş im (BK), spas, to çi dekey? (N) / tu çi dikî? (BK), malawa (N) / malava (BK) xuwa hafiz (N) / bi xatirê te an jî bi xatira te (BK), min Kurd im (N) / ez Kurd im (BK), min xwêndkar im (N) / ez xwendekar im (BK), min mamostam (N) / ez mamosta me (BK), beyanît baş (N) / sipêde baş (BK), roj baş, şew baş (N) / şev baş (BK), baş e, baş nîye (N) / baş nîne yan jî ne baş e (BK).

Metna Mînak

Tabloya 15an ji çîrokekê hatîye wergirtin ku ji hêla axêvereke Kurdî ya ji Suleymanîyeya Kurdistana Iraqê ve hatîye gotin. Metn bi KNYê ye, lê hem bi alfabeya Kurdo-Erebî hem jî bi ya Kurdo Latînî hatiye nivîsîn (Ji Wahby û Edmonds 1966, 176-179 hatîye standin.)

Tabloya 15.: Metna Mînak, bi Du Alfabeayan, bi Wergera Kurmancî ve

Bextyar u Bedbext dû bira bûn le dêyek da	بەختیار و بەدبەخت دوو برا یوون لە دێیەک دا
Bextyar û Bedbext du bira bûn li gundekî.	
Rojêk rojan biyaryan da ke biñon bo şaran, pare peyda biken; we her bo sibeynê serî xoyan helgirt u pêkewe kewtne fê ...	رۆژێک رۆژان بیریاریان دا که بڕۆن بۆ شاران، پاره پەیدا بکەن؛ و هەر بۆ سەبەینێ سەری خۆیان هەلگرت و پێکەوه کەوتنە فێ...
Rojek biryar dan bo biçine bajaran, pere qezenc bikin; û roja din serê sibê serê xwe hildan û ketine rê...	
Bo nîweřo geyiştine ser kanî u awêk.	بۆ نیوەرۆ گەمیشتنە سەر کانی و ئاوێک.
Nîvroyê gîhiştine ser kanîyek û avekê.	
Wityan, "Ba lêre wiçanêkî bo bideyn u nanî nîweřoy lê bixoyñ", we danîştin le giwêy kanîyek.	وتیان [گوتیان]، "با لێره وچانێکی بۆ بەدەین و نانێ نیوەرۆی لێ بخرۆین"؛ و هە دانیشتن لە گۆبی کانێیەک.
Gotin, "Em li vê derê bêhna xwe vedin û nanê nîvroyê bixwin"; û rûniştin ber kanîyekê.	
Înca Bedbext rûy kirde Bextyar: "Bextyar, ba bo nîweřo têtşûyekey to bixoyñ, têtşûyekey minîş bo êwarêman	ئێنجا بەدبەخت رۆوی کردە بەختیار؛ 'بەختیار، با بۆ نیوەرۆ تێشووێه کە ی تو بخرۆین، تێشووێه کە ی منیش بۆ ئێوارێمان ...
Paşê Bedbext li Bextyarî zivirî; "Bo xwarina nîvroyê em para te bixwin, para min jî bo êvarê ...	
Bextyar desesîrekey piştî xoy kirdewe, we le ser erzekey raxist.	بەختیار دەسەسەرە کە ی پێشتی خۆی کردووه، و هە لە سەر ئەرزە کە ی راکست.
Bextyar egala pišta xwe vekir û li ser erdê raxist.	

Sa her çîyekî tiya bû xwardyan, we hendê boy hesanewe u kewtnewe rê.	سا هەر چییەکی تیا بوو خواردیان، وه هەندێ بۆی حەسانەوێ و کەوتنەوێ رێ.
Her tiştên tê de bû xwarin û bêhna xwe vedan û ketine rê.	
Êware be ser hat.	ئێوارە بەسەر هات.
Êvar bi ser wan de hat.	
Hêšta awayî dîr bû, geyîştne dûrêyanêk, kanî u awakî lê bû.	هێشتا ئاواپی دوور بوو، گەیشتنە دوورنیانێک، کانێ و ئاوێکی لێ بوو.
Gund hêj dîr bû, gihîştine durêyekê ku kanî û avek lê bû.	
Em care Bextyar rûy kirde Bedbext u wîfî (/ gutî): “Bedbext, min zorim birsîye; wa dîyare awayîş zor dîr e; ba lêre danîşîn, şew bikeyn, încâ ekewînewe (/dekewînewe) rê.	ئەم جارە بختیار رووی کردە بەدبەخت و وتی [گوتی]؛ 'بەدبەخت، من زۆرم برسپییە؛ وا دیارە ئاواپیش زۆر دوورە؛ با لێزە دانیشین، شەمی بکەین، ئینجا ئەکەوینەوێه [] دەکەوینەوێه [] رێ.
Vê carê Bextyar vegeerîya Bedbext û gotîyê: “Ez pir birçî me; wa dîyar e gund gelek dîr e; li vîr em rûnîn, şeva xwe derbas bikin, paşê bikevine rê.	
Bextyar wîfî (/gotî): “Hew, be Xwa, min le têtûwekem beşî to nadem, her beşî xom eka (/ deka).	بەختیار وتی [گوتی]؛ 'هەو، بە خوا، من لە تێشووئەکم بەشی تۆ نادەم، هەر بەشی خۆم ئەکا []دەکا[] .
Bextyar gotê: “Hew, bi Xwedê, ez ji xwarina xwe para te nadim, ew hemû tîra min bike.	
Bextyar, ke em napiyawîyey dî, kas bû, we her ewendey pê kira bilê: “ke wa bû, Bedbext, îtir mn hawrêy bedsirîştêkî wekû to nakem; lem dû rûye yekêk helbijêre, minîş ewî tiryan egrim (/degrim)”.	بەختیار، کە ئەم ناپیاویییە دی، کاس بوو، وه هەر ئەوئەندە، پێی کرا بێ، 'کە وا بوو، بەدبەخت، ئیتیر من هاوڕێیی بەدسەرشتێکی وەکۆ تۆ ناکەم؛ لەم دوو رێیە یەکێک هەلبێژێرە، منیش ئەوی تریان ئەگرم []دەگرم[] .
Bextyar, ku ev bêbextîya wî dît, matmayî ma û tenê karî jê re wiha bêje: «ku wiha be, Bedbext, êdî ez hevrêfîyê bi bêbextekî wekî te re nakim; ji van her du rêyan yekê hilbijêre, Ez ê jî ya din bigirim”.	
Bedbext rêgayekyanî bo xoy helbijard, Bextyarîş milî rêgekey tirî girt u lîk ciwê bûnewe.	بەدبەخت رێگایەکیانی بۆ خۆی هەلبێژارد، بەختیاریش میلی رێگەکەمی تری گرت و لێک جوێ بوونەوێه.
Bedbext rêyek ji bo xwe hilbijart, Bextîyar jî rêya dinê girt û ji hev cuda bûn.	
Bextyar ke tarîkî be ser da hat tûşî aşekonêk bû ...	بەختیار کە تاریکی بەسەرا دا هات تووشی ئاشەکوونێک بوو ...
Bextyar ku tarî bi ser de hat rastî aşekevnekê hat.	
Ewendey pê neçû şêrêk hate jûrewe... le paš ew gurg kirdî be jûra ... we rêwî geuyîst.	ئەوئەندە پێی نەچوو شێرێک هاتە ژوورەوێه ... لە پاش ئەو گورگ کردی بەژوورا ... وه رێوێ گەیشت.
Pir wext ser de neçû, şêrek hate hundir ... pey wî gur kete hundir ... û rovî gihîşte hundir.	
... Şêr rûy kirde rêwî: “... demêke hiç deng u basêkt bo negêrawmetewe”.	... شێر رووی کردە رێوێ؛ ' ... دەمێکە هیچ دەنگ و باسێکت بۆ نەگێراوئەتەوێه .
Şêr berê xwe da rovîyî: “... demek e tu qet xeberekê ji bo min nayîni”.	

Rêwî wîfî (/gutî): “qurban, ... mişkêk heye lem aşe kone da, diwanze dînarî zêfî heye; hemû sibeynê, ke xor ekewêtewe (/dekewêtewe) aşekewe, em mişke em zêrane dênête derewe, le ber xoreke řayan exa (/dexa) w yaryan pê eka (/deka)...	رَبْوَى وَتَى [اڭوتى]؛ `قوربان، ... مشكك هميه لم ناشهكونندا، دوانزه دیناری زیری همیه؛ هموو سبیینی که خور نهکمیته [ادهکمیته] ناشهکمه، نم مشکه نم زیرانه دیننیه درموه، لمیس خورمه رایان نهکا [ادمخا] و یاریان پی نهکا [ادمکا] ...
Rovî got, “Qurban, ... mişkek di vê aşê kaviî de heye, diwazdeh zêrên wî hene; her sibeh, ku tîrêj dikevîne aşê, ev mişk van zêran datîne derva, li ber tavê datîne û bi wan re dilîze ...	
Şay caneweran, ke emey bîst, spasî mam rêwî kird; we le paš nexte hawpîrsekêyî tir encumen bihaweyan lê kird.	شای جانهوران، که نهمی بیست، سپاسی مام ربوی کرد؛ وه لمپاش نمختی هاوپرسهکیی تر نهجومن بلایمیان لی کرد.
Şahê heywanan, ku ev bihist, spasî bi rovî kir; û pey hin axaftînen dîtir civat belav bû.	
Bextyar, ke giwêyî lem qisane bibû, îtir xew neçuwe çawî; çawerwanî xorhelat bû ...	بهختیار، که گوئی لم قسانه ببوو، ئیتیر خوو نهچووہ چاوی؛ چاوهروانی خورهلأت بوو ...
Bextyar, ku ev qise bihistibûn, êdî xew neçû çavan; çaverêyê hilhatina rojê bû ...	
Le pîr le kunêkewe şîtêkî brîskayewe. Serî mişkêk, şîtêkî brîskedar be demewe, le kunêkewe hate derê ...	له پیر له کونیکهوه شتیک بریسکایهوه. سهری مشکیک، شتیک بریسکدار به دهمهوه، له کونیکهوه هاته درئ ...
Paşê di qulekê de tişteq biriqî. Serê mişkêkî, tişteki biriqî di devan de ji qulê derket ...	
Bextyar çû, zêrekanî ko kirdewe u xistinewe gîrfaniyewe, we le aşeke hate derewe ...	بهختیار چوو، زیرمکانی کو کردهوه و خستنییه گیرفانیهوه، وه له ناشهکه هاته درموه ...
Bextyar çû, zêr kom kirin û xistine bêrika xwe û ji aşî derket ...	
Îtir zor dewlemend bibû ...	ئیتیر زور دهلهمند ببوو...
Êdî pir dewlemend bûbû ...	
Rojêk le rojan rêbiwarê hate jûrewe u piyaleyê awî kird be sera, we ke lêbuwewe henaseyêkî helkêşa.	روژیک له روزان ریبوارئ هاته ژورموه و پیلالمی ناوی کرد به سهر، وه که لیبوووه ههناسهیکی هملکشیا.
Rojek ji rojan rêwîyek hate hundir û piyaleyek av daqurtand û heta jê hat nefesek stand.	
Dergawan desbecê çû be layewe we pê wit (/gut) ke xawenmal tika eke (/deka) ke biçête lay.	دهرگاوان دسهبعی چوو به لایهوه و پئی وت [اڭوت] که خاونمال تیکا نهکا [ادمکا] که بیته لای.
Dergevan cîda çû ber wî û gotê ku xwedîmal dixwaze biçê hinda wî.	
Řebwaryan birde lay Bextyar.	ریبواریان برده لای بهختیار.
Rêwî birin ba Bextyar.	
Len paš nextê xoşî u çonî Bextyar wîfî (/gutî): “bira giyan, ... ewey min heme le gel to da beşyan ekem ...	لمپاش نمختی خوشی و چونی بهختیار وتی [اڭوتی]؛ `بیرا گیان، ... نهمی من همسه له گهل تودا بهشیان نهکهم ...
Pey halpîrsînê Bextyar gotîyê: bira can, ... tiştê ez xwedîyê wan im ez ê bi te re parve bikim...	

Bedbext ... wîfî (/gufî): ebê pê m blêy, Bextyar, to em dewlête le kiwê u çon çing kewtuwe; minîş eçim, wekû to peyday ekem.	بەدبەخت ... گتی؛ ئەبێ پێم بلێی، بەختیار، تۆ ئەم دەوڵەتە لە کۆی و چۆن چنگ کەوتووە؛ مینیش ئەچم، وەکۆ تۆ پەیدای ئەکەم.
Bedbext ...gotê: «Divê tu ji min re bibêji, Bextyar, te ev zengîni li ku û çawa peyda kir; ez ê jî biçim û peyda bikim.	
Herçend Bextyar be serya hat... sûdêki nebû... Bextyar ke le qisekanî bûwewe, îtir Bedbext aramî negirt, derpeşyê derewe berew aş.	هەرچەند بەختیار بەسەریا هات ... سوودێکی نەبوو ... بەختیار کە لە قەسەکانی بوو، وە، ئیتر بەدبەخت نارامی نەگرت، دەرپەشییە دەرەو بەرەو ئاش.
Herçend Bextyar xwest wî îqna bike ... lê bi ser ne ket ... Bextyar dema qîseta xwe jê re got, êdî aramî bi Bedbextî neket, bi lez û bez ber bi aşî ve çû.	
Çuwe jûrewe, we wekû Bextyar kirdbûy le pişt doşyanekewe xoy mat da.	چوو ژوورەو، وە وەکۆ بەختیار کردبووی لە پشت دۆلیانەکەو خۆی مات دا.
Çû hundir, wekî ku Bextyar kiribû li pişt doşyanê xwe veşart.	
Şew tewaw tarîk bibû ke şêrêk le pişêka kirdî be jûra u le nawendî aşêke da heltûtêka. Le paş ew ...	شەو تەواو تارێک ببوو کە شیرێک لە پێشکا کردی بە ژوورا و لە ناوەندی ئاشەکەدا هەلتووتەکا لەپاش ئەو ...
Şev bi temamî tarî bûbû ku şêrêk nişkave ket hundir û berê xwe da nîveka aşî. Piştî wî ...	
Înca şêr rîy kirde mam řêwî: “ ... ewe bo demêk e deng u basêkit bo min negêrawetewe?”	ئینجا شیر رووی کردە مام رێوی: ‘... ئەو بۆ دەمێکە درهنگ و باسێکت بۆ من نەگێراوە تەو؟’
Vêca şêr zivîrî mam rovî: “ ... ev wextek e ez xeberekê ji te nabihîzim?”	
Řêwî wîfî: “qurban ... carî pêşû katê ke lêre da ew agayanem bo egêfaytewe, ademîzadê lew doşyanekewe xoy mat dabû, giwêy le hemû bibû ...	رێوی گتی؟ ‘قوربان ... جاری پێشوو کاتی کە لێرە دا ئەو ئاگایانەم بۆ نەگێراوە، ئادەمیزادێ لەو دۆلیانەکەو خۆی مات دا، بوو، گۆی لە هەموو ببوو ...
Rovî gotê: “Qurban ... cara pêşî ku min li vir ew agahî ji bo te hanî, zelamekî di pişt doşyanê de xwe veşartibû û her tişt bihîstibû... ”	
Şêr, ke emey bîst, wîfî: “adey, namerdtan neken, aşêke bigerên; eme Xwa ye, şêwî em êwareyeman bo derçê” ...	شیر، کە ئەمەیی بیست، گتی: ‘ئادە، نامەردتان نەکەن، ئاشەکە بەگەرێن؛ ئەمە خوا یە، شێوی ئەم ئێوار مێمان بۆ دەرچێ ...
Şêr, ku ev bihîst, gotê: “De, xwe namerd nekin, li aşî bigerin; Xwedê heye, dibe ku şîva me ya vê êvarê derkeve” ...	
Her ke çûne ewe doşyanekewe, Bedbextyan dozîyewe ...	هەر کە چوونە ئەو یە دۆلیانەکەو، بەدبەختیان دۆزییەو ...
Çawa ku çûne wî alîyê doşyanê, bedbext dîtin.	
Minîş hatmewe u hîçyan nedamê.	مینیش هاتمەو و هێچیان نەدامی.
Ez jî hatim lê tiştêk nedane min.	

(Not: Hevoka dawî di Kurdî de gotinek e ku çîrokbêj bi wê nîşan dide ku ev dawîya çîrokê ye. Ev gotin dibe ku li gor herêman hinek biguhere.)

Agahî

Ez spasdarê Erik Anonby, Michael Chyet û Deniz Ekici me ji bo fikrên wan yê halê musvedde yê vê xebatê. Ez tenê berpîrsê vê naverokê me.

Ji bo Zêdetir Xwendinê

- Chyet, M.L. (2003). *Kurdish-English Dictionary: Ferhenga kurmancî-Inglîzî*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Ekici, D. (2010). *Beginning Kurmanji Kurdish (DVD-ROM)*. Tucson: University of Arizona.
- Haig, G., and Öpengin, E. (Eds.) (2014). "Introduction to Special Issue. Kurdish: A Critical Research Overview." *Kurdish Studies*, vol. 2, no. 2, 99-122.
- Haig, G., and Öpengin, E. (2015). "Kurmanji Kurdish in Turkey: Structure, Varieties, and Status." https://www.academia.edu/17650650/Kurmanji_in_Turkey_structure_varieties_and_status
- Hassanpour, A. (1992). *Nationalism and language in Kurdistan, 1918-1985*. San Fransisco: Mellen Research University Press.
- Karadaghi, R. (2006). *The Azadi English-Kurdish (Central K) Dictionary*. Teheran: Elsan Publishing House.
- Sheyholislami, J. (2015). "Language Varieties of the Kurds." In W. Taucher, M. Vogl, and P. Webinger (Eds.), *The Kurds: History, Religion, Language, Politics* (pp. 30-51). Vienna, Austria: Austrian Federal Ministry of the Interior.
- Sheyholislami, J., Hassanpour, A., and Skutnabb-Kangas, T. (Eds.). (2012). *The Kurdish Linguistic Landscape: Vitality, Linguicide and Resistance*. Special issue of *International Journal of the Sociology of Language*, vol. 2012, no. 217.
- Thackston, W.M. (n.d.). *Kurmanjî Kurdish - A Reference Grammar with Selected Readings*. http://www.fas.harvard.edu/~iranian/Kurmanji/kurmanji_1_grammar.pdf
- Thackston, W. M. (n.d.). *Sorani Kurdish - A Reference Grammar with Selected Reading*. Accessed April 10, 2016. http://www.fas.harvard.edu/~iranian/Sorani/sorani_1_grammar.pdf
- Wahby, T. and C.J. Edmonds. (1966). *A Kurdish-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.

DOKUMENTEK / A DOCUMENT

ژماره‌ی ۱۰۱ ی پۆژنامه‌ی کوردستان بۆ یه‌که‌م جار

101 Issue of the Journal of Kurdistan for First Time

مه‌هاباد: فه‌ره‌یدون حه‌ کیمزاده*

شک له‌وه‌دا نیه‌یه‌ که‌ میژووی پۆژنامه‌گه‌ری کورد به‌ تاچه‌ که‌سیک پوون نابیتته‌وه‌ و ریبوارانی ئەم بواره‌ ماندوبوونیان ده‌بیتته‌ چرای ریگای پۆژنامه‌گه‌ری. ئەوه‌ی ده‌بیینن و ده‌خویننه‌وه‌ هه‌ولیکی بچوک و ده‌ستکه‌وتیکی به‌نرخه‌ بۆ دونیای پۆژنامه‌گه‌ری کوردی. باوکی کاک [ح. ب] له‌ سالانی ۱۳۲۴ و ۱۳۲۵ ی هه‌تاوی- ۱۹۴۵-۱۹۴۶ ز وه‌ک فیدایی له‌ کۆمه‌له‌ی ژ.کاف و پاشانیش کۆماری کوردستان له‌ مه‌هاباد له‌خزمه‌ت خه‌لکی ئەو ده‌م دا بووه‌. کاری خه‌یاتی بوو. جیا له‌ ئیشگه‌لی کۆمه‌لایه‌تی له‌ کاروباری سیاسیش دا ده‌ستی هه‌بووه‌. دو پۆژنامه‌ی کوردستانی ژماره‌ ۶۵ و ۱۰۱ و چه‌ند پۆژنامه‌ی غه‌یره‌ کوردی له‌ پشت ئاوینه‌ی دوکانی خه‌یاتیه‌که‌ی شارده‌بووه‌، کاتیک پیاوانی ساواک بۆ گه‌رانی دوکان ته‌واو هه‌ولێ خۆیان دا، به‌ هۆی ئەوه‌یکه‌ شاگرده‌کانی دوکانی خه‌یاتیه‌که‌ نه‌یانده‌زانی، له‌ دوکانه‌که‌ چه‌ شارده‌وته‌وه‌؟ پۆژنامه‌کان نه‌دۆزرانه‌وه‌. تا چه‌ند سال دواي ئەم به‌سه‌ره‌اتانه‌، که‌ ئاوینه‌ی دوکان شکاو و شاره‌وه‌کان ده‌رکه‌وتن. به‌داخه‌وه‌ پۆژنامه‌ غه‌یره‌ کوردیه‌کان تیداچوون، به‌لام ئەم دوو ژماره‌ کوردستانه‌ دۆزرانه‌وه‌ که‌ ژماره‌ ۶۵ له‌ده‌ست دابوو، به‌لام ژماره‌ ۱۰۱ نه‌بیینیوو. لیژده‌دا وتاریک و شارایه‌ک له‌ ناوه‌روکی پۆژنامه‌که‌ دینه‌وه‌.

رۆژی یه‌ک شه‌ممۆ ۲۶ ی خه‌زه‌لوه‌ری سالێ ۱۳۲۵ ی هه‌تاوی (واته‌ ۷۳ سال) له‌مه‌وپیش رۆژنامه‌ی ۱۰۱ ی کوردستان ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان له‌ چوار لاپه‌ره‌ چاپ بووه‌. نرخ‌ی پۆژنامه‌که‌ دانیه‌ی قرانیکه‌ و پینک هاتوو له‌ چه‌ند وتار به‌ زمانی

* تۆیژه‌ر و نووسه‌ر / Researcher and Writer.
feridoon.hakimzade@gmail.com.
ORCID: 0000-0002-7629-4071

كوردی و فارسی و هه‌روه‌ها ئاگاداری ئیداره‌ی عه‌دلیه و هه‌وال و پروپاگه‌نده بۆ چاپی ئاگاداری - كه مزی هه‌ر دێر سی پیاڵه- چاپ بووه. له وتاره‌كانی ناو پوژنامه‌كان ۳۵٪ به زمان فارسی، ۶۲٪ كوردی و ۲٪ ئاگاداری و ۱٪ هه‌واله.

لاپه‌ره یه‌كه‌م =

۱- با ائتلاف احزاب شوخی نكئید (نووسینی: عه‌بدولره‌حمان هه‌ژار) ل ۱ و ۳
۲- دیدهنی خانمی پیشوای كوردستان له بونگای چاپخانه و روژنامه‌(ناوی نووسه‌ری له‌سه‌ر نییه) ل ۱ و ۴

۳- كارگه‌ر كئیه و چون به‌ری ده‌چی؟ (نووسینی: ئاكام) مه‌به‌ستی "سه‌عید ناكام"ه. ل ۱ و ۲

۴- شه‌ش حزبی زور موثر و به‌هیزی ایران (نووسینی: دلشاد رسولی) ل ۱ و ۳

۵- مندال بۆچ درو ده‌كا؟ (نووسینی: عبدالقادر احمد) ل ۱ و ۳

۶- آزادبونی ارفع و دو هه‌وال له مادرید و هیندوستان (له‌و لاپه‌ره دا هاتوووه)

لاپه‌ره دووه‌م =

۱- مفاخری اسلامی به‌شی زوری كورد بون (نووسینی: محمد مجدی) ئه‌م وتاره له زمانی عه‌ره‌بی بۆ فارسی وه‌رگێ‌دراوه. ل ۲

۲- ماوه‌ی وتاری كارگه‌ر كئیه و چون به‌ری ده‌چی؟ (نووسینی: ناكام)

۳- آگاداری - حصر وراثت- له لایه‌ن فاته‌مه‌گه‌وركی ژنی سو‌فی برائیم - رئیس

اداره عدلیه مه‌هاباد - حسین مجدی- ل ۲

لاپه‌ره سێه‌م =

۱- پاش ماوه‌ی وتاری مندال بۆچ درو ده‌كا؟ (نووسینی: عبدالقادر احمد)

۲- پاش ماوه‌ی شه‌ش حزبی زور موثر و به‌هیزی ایران (نووسینی: دلشاد رسولی)

۳- پاش ماوه‌ی با ائتلاف احزاب شوخی نكئید (نووسینی: عه‌بدولره‌حمان هه‌ژار)

۴- ده‌نگ و باسی هه‌نده‌ران

لاپه‌ره چواره‌م =

۱- آزادی و ژیان- اقتباسات، (نووسینی: یای كبری عظیمی)

۲- پاش ماوه‌ی دیدنه‌ی خانمی پیشوای کوردستان له بونگای چاپخانه و رۆژنامه
 ۳- ته‌نیا نفوسی کوردان له ایران ۵۱۳۲۱۲۴ که‌سه - له رۆژنامه (آووری) جوانان
 وەرگیراوه. ل ۴

۴- چوار ئاگاداری و یه‌ک داوای لی بوردن و دوو هه‌وال له لاپه‌ره‌ چوار هاتوو. به پنی ئه‌وه‌یکه وتاره‌کان هه‌موویان گرینگی تایبه‌تی خۆیان هه‌یه، بۆ وینه وتاری کارگه‌ر کیه و چۆن به‌ری ده‌چی؟
 (نوسینی: خوالیخۆشبوو سه‌عید ناکام) ناوی وتاره‌کانم وه‌ک ده‌قی خۆی
 نوسیه‌وه‌ته‌وه.

کارگه‌ر کیه

و

چون به‌ری ده‌چی؟

- ناکام -

له پاش برانه‌وه‌ی شه‌ری گه‌وره‌ی دووه‌م ئه‌م که‌لیمه‌یه که جاران ته‌نها له‌و ولاتاندا به کار ده‌هێندرا. له کن ئیمه‌ش که‌وته بره‌و و نوسه‌ره‌کانمان جار و بار نیوی دینن، سالانی پیشوتیش کورده‌واری کارگه‌ری بووه و بگره‌ سه‌تی نه‌وه‌د و هه‌شتی کوردستان کارگه‌ر بووه و ئیستاش هه‌ر کارگه‌رن، به‌لام جاران له‌کنمان وابوو. ئه‌من و ئه‌تۆ و سو‌فی سه‌عید و کاک هه‌سه‌ن چونکوو هه‌ر کارگه‌ر بووین و خودا نه‌یداوینی وه‌کوو ده‌سه‌لات داره‌کان نیوه‌شه‌و نانی بخۆین و به‌ره‌به‌یان بنوین و نیویۆ له‌خه‌و هه‌ستین، ده‌بی هه‌ر ((کارگه‌ر)) بین، ئه‌وه هیه‌چ که‌ ده‌بی به‌و حاله‌ی رازی بین به‌لکوو پیویسته‌ ورتیه‌کیشمان لی نه‌یه و هه‌میشه‌ ده‌ستی شوکرانه‌مان بۆ ئه‌و حاله (خۆشه!!)مان به‌هه‌واوه‌ بی...

چونکوو خودا وای فه‌رموو!! ئیستاش کارگه‌ری کورد هه‌روایه و هیه‌چ نه‌گۆردراوه. ته‌ماشایه‌رموون جوتیاری لادی، کۆلکیش (حه‌مبال)ی نیوشاری، فه‌له‌ی قوربه‌کاری، باغه‌وان، ئاشه‌وان، گاو و چی و چی له زه‌مانی باب ئاده‌مه‌وه هه‌تا ئه‌ورۆ شیوه‌یه‌کی رابواردنی (مه‌مه‌ره و مه‌ژی) یان گرتووته به‌ر وملیان بۆ دانواندوو و شوکرانه‌ی خودای به‌ جی دینن. چونکوو ده‌بینن گازه‌رد خودا بۆ جووت و گێره‌ی داناه و ئه‌گه‌ر

له‌ کاریش که‌وت، پێسته‌که‌ی بۆ کاله‌ و گوشته‌که‌ی بۆ خیزان!! ئه‌وانیش خودا دایناون له‌ ته‌مه‌نی پینچ سالێ را ده‌ست بکه‌ن به‌ چه‌وسانه‌وه‌ و پوژیک نیوه‌تیر و سێ پوژ برسی ... هه‌تا خودا ده‌رکی به‌ په‌حمه‌تیان لێ ده‌کاته‌وه‌ و ده‌یانباته‌وه‌ خه‌زینه‌که‌ی خۆی و ئه‌نجا ده‌حه‌سێته‌وه‌، هه‌روه‌ها خودا (سه‌له‌مان ئاغا) و میرزا پیرۆتیشی داناوه‌ که‌ کرێی په‌نجی شانی وان زۆر به‌ بێ مۆبالاتی به‌اوینه‌ گیرفان و مجریه‌ پۆلاکان و بیده‌ن به‌ خواردنی خوش و به‌رگی په‌نگاو‌په‌نگ و گواره‌ی زیڕ به‌ زیره‌ و گه‌لیک شه‌ئیی واکه‌ کارگر هه‌ر له‌ دووره‌وه‌ ده‌بیینی و چاوی زه‌قه‌ زه‌قه‌ بێ... چونکوو خودا وای کردووه‌ و هه‌موو قامکی ده‌ستی وه‌کوو یه‌ک نین، مه‌سه‌له‌ن بار گرانی (سه‌ر) ده‌بی له‌سه‌ر له‌ش بێ و (لاق) پێویسته‌ بار گرانی هه‌موو له‌ش هه‌لگرێ و به‌ رێگای دا به‌رێ!!

ئهو قسانه‌ هیچ ... به‌لکوو سه‌یرتر ئه‌وه‌یه‌ ئه‌گه‌ر زه‌حمه‌ت کیشیک ئه‌وه‌نده‌ی نه‌ختیک له‌ داخی خۆی بیته‌ زمان و بلێ ئاخ‌ر بۆ وابی؟ ئیدی پێویست نا‌کا سه‌له‌مان ئاغا و میرزا پیرۆت لێی وه‌ده‌نگ بین، به‌لکوو هه‌ر کارگره‌ ها‌واله‌کانی خۆی لێی دینه‌ زمان و ده‌یخنکین، چۆن؟ ئه‌گه‌ر وابی ئه‌تو به‌ به‌شی خودای رازی نی و ناشکوری ده‌که‌ی؟ برا کارگره‌ لات و هه‌ژاره‌ رووت و قووته‌کانم... نه‌ختیک وردبینه‌وه‌ و بیریک له‌ حاالی خۆتان بکه‌نه‌وه‌، به‌ پێی کتیبی شه‌رع و حه‌دیس و به‌ هه‌موو ئاستیک ده‌لین به‌شه‌ر هه‌مووی له‌یه‌ک دایک و باب په‌یدا بووه‌ و بلاو بوونه‌وه‌ ... زۆر چاکه‌، دیاره‌ ئه‌و ده‌می ئاغا و جوتیار و قه‌ره‌ نه‌بووه‌. ئه‌و چه‌ند منداله‌ی که‌ له‌ باب ئاده‌ممان وه‌پاش که‌وتوون هه‌موو وه‌کوو یه‌ک میراتیان وه‌به‌ر که‌وتوووه‌ و هه‌ر له‌ پایه‌تیکدا ژیاون. ده‌با بیریک له‌وه‌ بکه‌ینه‌وه‌ بزانی بۆ چی هیندیک له‌ (بر!!)کانمان وا ئه‌ستور بوون و هیندیکمان ئاوا که‌وتینه‌ سه‌ر ساجی عه‌لی؟ ... ئه‌گه‌ر راستتان ده‌وی ئه‌وه‌ له‌ ئازایی و زۆرانی خۆیانه‌وه‌ نه‌بووه‌، به‌لکوو هه‌رچی چاکتر دزی زانیی و توانیبیتی زیاتر براکانی خۆی هه‌ل خه‌له‌تینی و چاویان به‌سه‌تیه‌وه‌ و پارووه‌کانیان له‌ ده‌م بگێریته‌وه‌، ئه‌وه‌ ئا‌غایه‌تی و میرزایه‌تی بۆ خۆی و بۆ منداله‌کانی خۆی پچریوه‌ و له‌ پاش خۆی کورپه‌که‌ی یا خزمه‌کانی با زۆر گیل و نه‌زانیش بووبن. دیسان به‌ خۆشی رایان بواردوووه‌ هه‌تا ئیستا وا هاتوووه‌ و وا‌پوویه‌، به‌لام ئاخ‌ر با به‌س بێ!! ئه‌گه‌ر ئیمه‌ برای دایک و بابیکین و به‌ هه‌موومان ده‌لین ئاده‌میزاد، ئه‌دی ئه‌و برایه‌ ده‌سه‌لات و ده‌وله‌م‌نده‌مان چۆن دلایان قه‌بوول ده‌کا و چۆن ویجدانیان رازی ده‌بی له‌ کاتیکدا که‌ ئه‌وان برینج و گوشت و...ویان له‌به‌ر چا‌و بی‌زراوه‌ و بۆیان ناخوری.

برایه کی کارگه ری وان ((که ده توانم سویند بخۆم ئه ویش هه ر له باب ئاده م بووه و بیژوو نییه)) به خۆی و هه شت یا ده سه ر خیزانه وه. رۆژی لای هه ره زۆری سی یا چوار تمه ن په یدا بکاو به ڕی بچی؟ به لام ئه من زۆر چاک ده زانم ئه و برایانه مان ئه م قسانه یان به گو ی داناچی... به هه زار نووسینی و(سله مان ئاغا) رازی نابی (حه مه دی قه ره)ش بیته ریزی وی! چاکه، ئیمه ش نالیین رازی ببی، ئیمه ش نامانه وه ی جار ی (سه ر) و (لاق) جیگای خویان بگۆی نه وه به لام ه یچ نه بی جه نابی ئاغا ده کاتیکدا بیگاری به ره عیبه ته کانی ده کا و خه رجییان لی ده ستینی و ده یان نیریته هه ره وه زئی. به چاویکی به شه ری ته ماشایان بکا و به زمانیکی خۆش ده گه لیان ببزویته وه. یا جه نابی میرزا فلان که کۆلی گوشت و برینج و خوارده مه نی ره نگاو ره نگ به حه ماله ردین سپیبه که یا منداله لاوزه شه روله که ی نیو بازار ی هه لده گری، ه یچ نه بی ئه گه ر لاقیان هه له نگوت (ده ک ئه ستوت شک ی) یان پی نی نه لی و لای وانه بی ئه گه ر ده ستیان بگری و هه لیان ئه ستینیته وه، گلاو یا کافر ده بی! ئه وه نده ده زانم ئه و قسانه ی من هه مووی بایه و به بنا گو یاندا تیده په ڕی و چاره ی کارگه ران به پارانه وه ناکری، به لکوو پیویستی به گۆرانیکی سه رانه سه ری رژی می ئیستایه که نابی ئه وه ش به دوور بزانی و له کنمان زۆر دژوار بی.

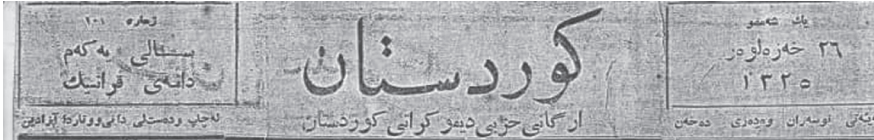
دوینی شه وی له چاپخانه بووم و له کن کارگه رانی چاپخانه ی راوه ستابووم. دیتم ئه و لای و منداله پر له حه ماسه ت و فداکارانه له سه ره دای شه وی را هه تا دوی نیوه شه ویش به پیوه به رامبه ری ده زگای پیت (حروف) ه ورده کان ده هاتن و ده چوون و هه ر (ه) یه ک یا (-) یه ک دوو سی جار ان ده ستیان ده کونی ده زگا کان رۆده کرد و پیته کانیان پیکه وه ده نوساند. به ریکه وت چرای ئه لکتریکیش کاری نه ده کرد، یه کی چرایه کی نه فتییان له پیش خویان دانابوو... به لی حروفچینی ته واو بوو و ماشینه پیروژه که ی چاپخانه ی کوردستان که وته ناله نال و ره ش کردنه وه ی پارچه قاقه زی سپی، هه تا ژماره یه کی رۆژنامه هاته ده ر و منداله کانی ئیداره ی رۆژنامه ده بن هه نگلیان ناو له سه ر شه قامه کان به هه را کردن ده یان قیزاند: رۆژنامه ی کوردستان ژماره نه وه تونۆ. که چی دوینی یه کیک له و(برا) خاوینداوانه ی من و کارگه رانی چاپخانه یه کیک له و ژمارانه ی به (قران) یک، کرپیوو چاویکی پینداخشاند و ده نیو ده ستیدا گر مۆله ی کرد و فرییدا. له داخی ئه وه چوومه وه به ر فتیله خۆشه ویسته که ی مالی خۆمان و ده گه ل هه لمژینی دووکه لی نه فته بۆن خۆشه که ی ئه م چه ند دیره م نووسی. لیم ئاشکرایه که ئه و (برا) ده وله مه نده م به و نووسینه ی من کرده وه ی خۆی ناگۆری،

به‌لام هه‌چ نه‌بێ (برا) كارگره‌كانم ئه‌وه‌ی بزانه‌ی كه‌ هه‌تا به‌و حاله‌ی ئه‌ستایان پزازی بن هه‌ر وا ده‌بن. ته‌نها پزازیكه‌ كه‌ ئه‌وان ده‌گه‌یه‌ننه‌ سهر شه‌قامی به‌خته‌وه‌ری و پزازی ئه‌وه‌یه‌ كه‌ به‌ هه‌موو هه‌یز و توانای خۆیانه‌وه‌ له‌ پشت حزبی ره‌به‌ریان حزبی دیمۆكراتی كوردستان راوه‌ستن و ئاماده‌ی گیان بازی و فیداكاری بن، چونكوو ئه‌وه‌ یه‌كه‌م جاره‌ كه‌ ده‌سته‌یه‌ك له‌ نێو كورداندا وه‌خه‌ر بێ و كاروبار به‌ ده‌سته‌وه‌ بگرێ و بیری كارگر و جوتێر و فه‌عله‌ و شوان و گاوانه‌شی بێ. نابێ له‌ سستی هه‌ندێ كاران ناھومید ببین چونكوو ده‌نگی ئه‌و ده‌هۆله‌مان سبه‌ینی گۆی ده‌بن. ده‌گه‌زێنه‌وه‌ كه‌: مه‌لای خودالیخۆشبوو شه‌ویکی دره‌نگ هاته‌وه‌ مالی خۆیان كه‌ ته‌ماشای كرد له‌ پشت دیواری مالیان كابراییه‌کی دز دیوار بپری وه‌كار خستوه‌ و كه‌له‌به‌ریکی ده‌ دیواری كردو... مه‌لاش لێی چوه‌ پێشی و گوتی: (ئه‌ری با‌م ئه‌وه‌ خه‌ریکی چی؟) كابرایی دزه‌ش زۆر له‌ سه‌ره‌خۆ وه‌لامی داوه‌: (مامۆستا گیان ده‌هۆل لێده‌ده‌م!)

مه‌لا ئه‌م وه‌لامه‌ی زۆر پێ سه‌یر بوو و ئه‌وجار لێی پرسی: (ئه‌دی بۆ چی ده‌هۆله‌كه‌ت ده‌نگی نایه‌؟) دزه‌ش ده‌سبه‌جێ گوتی: (ئه‌و ده‌هۆله‌ی من سبه‌ینی گۆیت له‌ ده‌نگی ده‌بێ!) هیوامان به‌ خودای بێ هاوتا ئه‌وه‌یه‌ كه‌ حزبی ره‌به‌ری دیمۆكراتمان له‌ ژێر چاوه‌دیاری پێشه‌وای به‌رز و مه‌زن دا بۆ پایه‌دار بكا، هه‌تاكوو به‌ دلسۆزی خۆیان چینی كارگره‌ریش به‌هینه‌ پزازی به‌شه‌ران و ئه‌وانه‌ش له‌ ژیا‌نێکی ئاده‌میزادانه‌ دا به‌شدار بن.

به لگه نامه ۱ : ژماره ی ۱۰۱ ی روژنامه ی کوردستان بۆ یه کهم جار

Document: 101 Issue of the Journal of Kurdistan for First Time

بائتلاف احزاب شوخی نکیند

کوردستان و باشکۆرت هه دوو کۆم. کورد... دهره کله گه... بائتلاف احزاب شوخی نکیند... کوردستان و باشکۆرت هه دوو کۆم. کورد...

دیدهنی خانمی بيشوای کوردستان

دیدهنی خانمی بيشوای کوردستان... له یو نگی جايخه و روزنامه... دیدهنی خانمی بيشوای کوردستان... له یو نگی جايخه و روزنامه...

شهش حزبی زورموش و به هیزی ایران

یو به ره قهراری آزادی ایرانی دهستان ناوه نه... شهش حزبی زورموش و به هیزی ایران... یو به ره قهراری آزادی ایرانی دهستان ناوه نه...

دله زوئی

دله زوئی... کوردستان و باشکۆرت... دله زوئی... کوردستان و باشکۆرت...

کار شهر کی به

چون به ری ده چی؟

لبانی بره له یو... کار شهر کی به... چون به ری ده چی؟... لبانی بره له یو...

مندا ل بوج دروده کا؟

مندا ل بوج دروده کا؟... کوردستان و باشکۆرت... مندا ل بوج دروده کا؟... کوردستان و باشکۆرت...

بهدمت دیدان

بهدمت دیدان... کوردستان و باشکۆرت... بهدمت دیدان... کوردستان و باشکۆرت...

DERBAREYÊ KOVARA NÛBIHAR AKADEMIYÊ DE

Kovara Nûbihar Akademî kovareke bihekem, akademîk û navneteweyî ye ku dê weşana gotarên kêrhatî yên di qada Kurdolojiyê de bike. Kovara Nûbihar Akademî, bi rêbazeke akademîk dê cih bide her cure nivîsên zanistî û bi nêrîneke multidisiplînerî dê nivîsên li ser zanistên ziman, edebiyat, çand, huner, aborî, civakî, olî û hwd. di nava xwe de bihewîne. Di kovarê de dê nivîsên mîna gotar, werger, tîpguhêzî, danasîna sempozyum, pirtûk û tezan biweşin. Gotarên ku ji bo weşandinê bîr şandin dê bi sîstema “hekemtiya kor” ku dê ji hêla hekemên pispor ên ku navên wan dê bîr weşartin ve bîr nixandîr. Kovara Nûbihar Akademî dê di demsalên bihar û payîzê de salê du caran bê weşandin. Zimanê weşanê Kurdî (bi hemû zaravayên xwe ve) û Îngilîzî ye.

Nirxandina Gotaran

1. Lêkolîna ewilîn ji aliyê lijneya weşanê / edîtoriyê ve tê kirin. Gotarên ku ji aliyê ruxsarî û naverokî ve ne li gorî rêzîknameyê hatibin nivîsandî, bi armanca ku bîr rastkirin li nivîskaran tîr vegeandî. Piştî wê merheleyê gotarên ku guncaw in (dema werger bin digel orjînalên wan) ji sê hekeman re tîr şandin. Bîr yara weşandina gotarên ku ji kovarê re tîr şandin li gorî nixandîrên van hekeman tê dayîn. Eger bi kêmasî du rapor erênî bin, wê demê gotar tê weşandin. Dema ku hekeman sererastkirin xwestin û pêşniyazên xwe vegotin, gotar demildest ji nivîskaran re tê şandin û ji wan li gorî nêrîrên hekeman daxwaza pêşxistin û guherandina gotaran tê kirin. Gotarên ku ji bo sererastkirinê ji hekeman re tîr şandin divê herî dereng di nava mehekê de dîsa ji kovarê re bîr şandin. Heger di dema sîrorkirî de guherîr û sererastkirin nehatibin çêkirin û şandin, bîr yara dayîna weşanê wê demê di destê lijneyê de ye. Di rewşa nelîhevîkirina di navbera hekem û nivîskaran de, bîr yara weşandina gotarê ya lijneya weşanê (edîtoriyê) ye. Gotarên sererastkirî di halên pêwîst de ji aliyê hekeman ve dîsa tîr kontrolkirin.

2. Nameya ji bo pejirandin yan nepejirandina gotarê tevî raporên hekeman ji nivîskaran re tîr şandin. Ev bi rîya postê, yan mailên elektrônîk dibe. Ji dema teslîmkirina

nivîsê bigire heya derketina du jimarên kovarê ku gotar nehatibe weşandin, derbarê vê yekê de dê bo nivîskaran agahî bê dayîn. Gotarên ku hatine şandin biweşe ji neweşe ji li nivîskarê wê nayên vegerandin.

3. Berpîrsê naveroka gotaran nivîskar bi xwe ye. Gotarên ku ji bo weşanê tên pejirandin, heqê weşana wan yê kovarê ye.

4. Bi şertê ku navê kovarê bê gotin, gotar û xebatên dîtbarî yên di kovarê de weşiyane dikarin bên wergirtin.

Esasên Rastnivîs û Weşana Kovara Nûbihar Akademiyê

1. Divê nivîsên ku bêne şandin berê li cihêkî di nehatibin weşandin, an jî ji bo weşanê divê di asta nirxandinê de nebin. Heger gotar berê di kongreyek, sempozyûmek an jî civînekê de hatibe pêşkêşkirin, bi şertê êşkerekirina dem û cihê wê û guncawdîtina lijneya weşanê dikare bê weşandin. Di vê babetê de hemû berpîrsiyarî ya nivîskar e.

2. Divê gotar bi tevahiya metnê, serbend, nişe û referansên xwe ve tenê di rûyekî rûpelekî A4ê de bi karekterê Times New Roman û 12 pûntoyê bin û valahiya di navbera rêzan de 1, 5 înk be. Valahiya kêlekên rûpelan divê ji bo çep û rastê 4, 5; ji bo jor û jêrê jî 3 santîmetre be. Wekî di divê li koşeya rastê ya di binê rûpelê de ji jîmara rûpelê bê nivîsandin. Gotar bi nişe û referansên xwe ve divê ji 30 rûpelî derbas nebe û heger hebe digel tablo, şikil û xêzan bê teslîmkirin. Divê ji bo şikil, wêne, grafîk û xêzan jimar bêne dayîn û dema cihê wê hat jimareyên wan bên diyarkirin û sernavên wan li jêrê wan, heger ku ji cihêkî din hatibe neqîlkin divê jêderka wan bê nivîsandin. Divê jêderk û referans di nava gotarê de (li gorî sistema APAyê) bên nivîsandin. Agahiyên berfireh ên jêderkan dê di dawîya gotarê de bê nivîsandin û heger rewşeke awarte hebe dikare di jêrenotê de jî bê nişandan.

3. Divê gotar ji bo ku karê rûpelsazî û çapê bi awayekî zûtir bê meşandin di dosyeya Microsoft Wordê de bên nivîsandin û ji e-maila kovara Nûbihar Akademiyê re bên şandin. Gotarên ku bi destan hatine nivîsîn dê neyên nirxandin.

4. Di gotarên ku dê bên şandin de divê ev rêz bê şopandin: Sernavê gotarê, navê nivîskar, puxte (abstract), deqê gotarê, referans û kurte (Extended Abstract)

Sernav divê bi her du zimanan (Kurdî-Îngilîzî yan jî Îngilîzî-Kurdî) bê nivîsandin. Divê sernav ji 14 kelîmeyan ne zêdetir be û herfên pêşî yên kelîmeyên girdek bin.

Li binê sernavê divê navê nivîskar an jî nivîskaran cî bigre. Di jêrenotê de divê unvana akademîk, sazî, fakulte, beş, binbeş û navnişana elektrîk bên dayîn.

Divê bi her du zimanan puxte bên nivîsandin. Puxtêya yekem bi zimanê ku gotar pê hatiye nivîsîn, puxtêya duyem jî bi zimanê duyem dê bê nivîsandin. Puxtêyên Kurdî di gotarên Kurdî de, dê bi diyalekta ku gotar pê hatiye nivîsandin û di gotarên Îngilîzî de dê bi diyalekteke ku nivîskar tercîh bike bên nivîsandin. Puxte divê ji 120 kelîmeyan ne zêdetir be. Piştî her puxtêyekê divê peyvên bingehîn yên gotarê bên nivîsandin.

Divê di deqê gotarê de teqez beşên Destpêk (Introduction) Encam (Conclusion) û Jêderan (References) bên nivîsandin. Eger pêwîstî hebe divê beşên wekî Rêbaz (Method), Nişane (Results), Gengeşe (Discussion) jî hebin.

Kurte (Extended Abstract) di gotarên Kurdî tenê de bi Îngilîzî tê nivîsandin. Kurte divê ji 500 kelîmeyî ne kêmtir û ji 750 kelîmeyî ne zêdetir be. Divê kurte hemû hizr û ramanên gotarê di nava xwe de bihewîne. Kurte, bi şiklê paragrafan tê nivîsandin û tê de sernavên navxweyî (destpêk, rêbaz û hwd.) û jêgirên wekxwe cih nagirin.

5. Nivîskar bi xwe ji rastî û nerastiya jêderkan berpirsiyar e. Jêderk mîna ku li jorê ji hatiye eşkerekirin divê di nava gotarê de bîn nivîsandin, heger nîşe hebin divê di hundirê gotarê de bîn nimrekirin û li jêra gotarê li gor nimreya xwe bîn nivîsandin.

6. Di nameya serîlêdanê de divê bê îfadekirin ku gotar resen e û ji hêla nivîskar an jî nivîskaran ve hatiye xwendin, pesendkirin û bi tu awayî û tu cihî de nehatiye weşandin.

SERERASTKIRINA GOTARAN

Li nava welat û li dîyasporayê gelek pispor, akademîsyen û lêkolêrên Kurd hene ku di qadên curbicur ên zanistên mirovayeti de xwe pêgihandine û di warên zanistî de kar dikin. Lê gelek ji van pisporan, ji ber mercên ku tê de pêgihîştine, nikarin gotarên xwe yên zanistî bi Kurdî binivîsin. Kovara Nûbihar Akademiyê bangewazî li kesên bi vî rengî dike ku ev kes gava yekem bavêjin û gotarên xwe bi Kurdî binivîsin. Dema ku gotarek bi Kurdî bê nivîsandin û ji bo sererastkirinê ji Nûbihar Akademiyê re bê şandin, ew gotar dê ji aliyê pisporan ve bê sererastkirin. Gotarên ku bîn şandin dê ji du aliyên ve bîn kontrolkirin û sererastkirin:

1. Sererastkirina Normal

Sererastkirina normal, ji aliyê rênivîsê ve tê kirin. Ev cure sererastkirin ji bo kesên ku Kurdiya wan a nivîskî û zanistî baş e, lê rênivîsa wan kêmtir e tê kirin.

2. Sererastkirina Pêşketî

Sererastkirina pêşketî, ji aliyê wate û jinûvesazkirina hevokan ve tê kirin. Ev cure sererastkirin ji bo kesên ku axaftina wan baş e, dikarin hizr û ramanên xwe derbasî nivîsê bikin, lê ji aliyê termînolojî û gramera Kurdî ve kêmtir in tê kirin.

Têbînî: Piştî ku karê sererastkirina gotarê qediya, êdî gotar ji hekeman re dê bê şandin. Xizmeta sererastkirina gotaran ji bo zaravayên Kurmancî û Dimilî ye.

Ji bo sererastkirinê gotarên xwe bişînin vê mailê: nubiharakademi@gmail.com

ABOUT NÛBIHAR AKADEMÎ JOURNAL

Nûbihar Akademi is an international peer-reviewed academic journal that will be publishing articles in the field of Kurdology. *Nûbihar Akademi* journal covers with an academic style all kinds of scientific articles and accommodates with a multi-disciplinary approach writings in the fields of linguistics, literature, culture, art, economy, sociology, religion, etc. Works such as articles, translations, transcriptions, symposium papers, books and theses will be published in the journal. The articles that are submitted to be published will be evaluated by expert peer-reviewers whose names will not be disclosed. Nûbihar Akademi is published biannually in spring and autumn. Publication languages are both Kurdish (all dialects) and English.

Review Procedure for Articles

1. The first evaluation of the articles is done by the publication board. The articles that are not in line with regulations of the journal in terms of form and content are sent back to their authors to be corrected. In the next phase, the articles that are suitable (with original versions if they are translated from another language) are sent to three reviewers. The decision to publish the articles submitted to the journal is made according to critique of these reviewers. If at least two (out of three) referees decide that your manuscript can be published, then your study will be published (after a revision based on the suggestions). If the reviewers ask for corrections and make suggestions, the articles are immediately sent to their authors and are asked to make improvements and corrections to the articles according to suggestions of the reviewers. The articles sent for corrections must be resent to the journal at latest within a month. If requested corrections are not made and the articles are not resent to the journal before the deadline, the publication board has the authority (this time) to decide whether to publish the articles or not. In case of disagreement between the reviewers and the authors, the decision to publish the articles is taken by the publication board. The articles that have been corrected can be re-evaluated by the reviewers if necessary.

2. A letter about whether their articles are accepted or rejected along with copies of referee reports is sent to authors. This could be done via post or e-mail. Authors will be informed about the articles not published in the first two issues of the journal from the delivery date. Whether published or not, the submitted articles are never returned to authors.

3. Responsibility of opinions in the articles belongs to their authors. Publication rights of the articles approved to be published belong to the journal.

4. Articles and figures in the journal can be quoted on condition that the name of the journal is mentioned.

Writing and Publishing Guidelines of Nûbihar Akademi Journal

1. The articles submitted for publication must not have been published somewhere else before or be in reviewing process. If an article has been presented in a congress, symposium or another meeting, it can be published upon approval of the board of publication and on condition that the date and place of the presentation are stated. The responsibility in this respect belongs exclusively to the author.

2. Articles including whole text, indented paragraphs, notes and references must be written only on one face of an A4 paper with 12 font size in Times New Roman writing characters and with 1.5 line of writing space; 4.5 cm space on both sides of paper and 3 cm space on the top and bottom of paper. The article must bear page numbers on right bottom corner. Articles must not be more than 30 pages, including notes and references, and must be delivered with tables, figures and drawings if any. Figures, photographs, graphics and drawings must be numbered and in the text when it is necessary the numbers must be mentioned and their titles must be written on the below. If they are quoted from a different source, then their source must be stated. The source and references must be given within the text (according to APA 6th Edition style). Referencing information must be provided in detail at the end of article and if necessary references can be given in footnote.

3. Articles must be written in a Microsoft Word file for faster page-setting and publication, and sent to Nûbihar Akademi Journal e-mail address. Handwritten articles will not be reviewed.

4. Articles must be submitted in the following order: Title (capital letters), name of author or authors, abstract, the full text, references and (Extended abstract).

The titles of the articles need to be written in both languages (Kurdish-English or English-Kurdish). Titles cannot be written with more than 14 words. The first letter of each word in the title should be capital.

Under the title, names of authors will be presented and in the footnote their academic appellation, their affiliation, department, research area, and e-mail addresses will be indicated.

Abstracts must be written in both Kurdish and English. The first abstract will be provided in the language the article is written in and the second abstract will be in the second language. In Kurdish articles the Kurdish abstract needs to be provided in the dialect the article is written in, while in English articles the abstract can be written in any dialect the authors prefer. Abstracts must be written with less than 120 words. Key words should be defined below every abstract.

The articles must absolutely have “Introduction” and “Conclusion” parts. Meanwhile, the “referances” part must be placed, as well. References need to comply with the APA style instructions. In case of need, additionally parts such as “method”, “results” and “discussion” can be included.

Only in Kurdish articles, “(Extended abstract)”. part will be written in English. “Extended Summary” must be written in the range of 500 to 750 words and should not include subsections (e. g. Introduction, Method) and should reflect the basic ideas in the article in paragraphs. Quotation should not be included in the summary.

5. The author is responsible for the accurateness of references. As mentioned above, references must be given within the text. If there are any notes, they should be numbered within the text and placed at the bottom of the text by order of numbers.

6. It must be stated in the application letter that (a) the article is original, (b) it has been read and approved by author(s) and (c) it has not been published as a whole in any publication before.

Editing Articles (Proofreading)

In the homeland and diaspora, there are many Kurdish researchers, experts and academics who have developed themselves in various scientific fields. However, lots of them cannot write their scientific articles in Kurdish because of the conditions and circumstances which they have lived in. Nûbihar Akademi Journal invites them to take the initiative for writing their articles in Kurdish. Articles which have been written in Kurdish and sent to Nûbihar Akademi Journal will be examined, reviewed and edited by our experts. The submitted articles will be checked and edited in two aspects:

1. Normal Editing

Normal editing is a kind of making corrections in spelling. This sort of proofreading is for the authors whose Kurdish knowledge is good enough and acceptable academically but not in spelling.

2. Advanced Editing

Advanced editing is reconstituting sentences semantically. This kind of proofreading is for the authors whose speaking skill in Kurdish is good enough to transfer their thoughts into writing but their terminological and grammatical ability in the language is not adequate.

Note: After editing of articles is completed, the articles will be forwarded to referees. Proofreading works will be done only in Kurmanji and Zazaki dialects. Proofreading and editing articles is a paid work.

- To have your articles proofread by our referees, please send them to the following e-mail; nubiharakademi@gmail.com

